

SÜTŐ ANDRÁS

ANYÁM
KÖNNYŰ ÁLMOT
ÍGÉR

AKADÉMIAI KIADÓ • BUDAPEST

SÜTŐ ANDRÁS
ANYÁM KÖNNYŰ ÁLMOT ÍGÉR

NYÁM KÖNNYŰ
ÁLMOT ÍGÉR

ALFENIAI KÖNYV-BUDAPEST

10845

SÜTŐ ANDRÁS MUNKÁI

NYELVTUDOMÁNYI ÉS LINGVISZTIKAI INTÉZET

✓ 135876

SÜTŐ ANDRÁS

ANYÁM KÖNNYŰ
ÁLMOT ÍGÉR

NAPLÓJEGYZETEK

MTAK

0 60046 24300 3

AKADÉMIAI KIADÓ • BUDAPEST

010200

MAGYAR
TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
KÖNYVTÁRA

ISBN 963 05 7387 3

KIADJA AZ AKADÉMIAI KIADÓ
1117 BUDAPEST, PRIELLE KORNÉLIA U. 19-35.

© SÜTŐ ANDRÁS, 1996

MINDEN JOG FENNTARTVA, BELEÉRTVE
A SOKSZOROSÍTÁS, A NYILVÁNOS ELŐADÁS,
A RÁDIÓ- ÉS TELEVÍZIÓADÁS, VALAMINT
A FORDÍTÁS JOGÁT, AZ EGYES FEJEZETEKET
ILLETŐEN IS

PRINTED IN HUNGARY

M. TUD. AKADÉMIA KÖNYVTÁRA
Könyvtár 5213/19 96 82

BIZTATÓ

Egy napon így szólt anyám:

- Írhatnál rólunk is valami könyvet.

- Nocsak! - néztem a szavai után, majd tréfára fogván a dolgot, azt kérdeztem boltos módra: milyen könyv legyen az, vidám-e vagy szomorúságos?

- Igaz legyen - mondta.

Láthattam tehát, hogy kérdésemmel az irányt elhibáztam. Anyám nem egyezkedésre gondolt, hanem - a kézmozdulatáról is ítélve - a fájdalomra a halántéka táján. Egy láthatatlan, szorító abroncsra, amely álmából is gyakorta felriasztja. Ilyenkor arra gondol, hogy mindannyiunk háta mögött felgyűlt az idő; szép csendesen ereszkedünk alá, mint a harangóra súlya. Mind közelebb a földhöz, azután kopp! - megérkeztünk, s nincs kéz, amely az órát még egyszer fölhúzná. De lenne bár egy könyvecske, ó, nem vigasztalónak, hanem tanúskodásképpen egyről és másról, ami megesett velünk.

- Ez nekem is gondom - adtam meg magam.

- Hallgass arra a gondra, s az álmod könnyebb lesz!

A könnyű álmot anyám naphaladáskor az udvaron ígérte meg a cöveklábú asztalnál, amely nyári napokon piros paradicsommal, frissen hámozott uborkával, mezőszégi sajttal vár haza engem; ősszel is vár, s olyankor, ha sírós az idő, a tornác fájáról nézem, és igyekszem tanulni valamit tőle. Fűzfalábaival makacsul a földbe kapaszkodik, esőben,

jégverésben tisztul, s télen is vár, hóval borítottan, akár egy fehér koporsó.

Az ígéretre felkaptam a fejem, mintha tündéri szót halanék. De a szó, mit a mesékben az égi magasság szokott küldeni, alatról hangzott, majdnem a föld porából, – a mályva, porcsfű és törpebürök szintjéről, ahol anyám rongypokrócon ülve Jóska öcsém ingét foltozgatta. Őlbe emelhető kicsinységében most még soványabbnak láttam őt, kis, pihenő szaladgálásnak a felmelegedett földön. A keszkenő alól kibuggyanó hajtincsében megszámlálhatatlanok már a fehér szálak; mint a sokat mosott vászon, a szeme is világosodik. Barna volt, úgy emlékszem, a gesztenye korai változatából.

– Nézz körül az udvaron, azután a faluban, s szólj rólunk.

Messzire nem kellett néznom: az udvar zsebkendőnyi. Hajdani jobbágyporta. A ház rajta: kis meleg kemence. Nem a népies hangulat kedvéért, hanem annak okából, amit apám lehetőségnek szokott nevezni. A harmincas években ennyire futotta. Öt ablaka van, négy cserép virággal. Ha valamelyiken kikönyökölnék, a muskátlit – a népdalbelit – félre kell állítanom.

– A földre le vele! – szokta mondani anyám. – Ő már eleget látott.

A ház mellett van a deszkából tákolt nyári konyha, odébb az istálló, egyetlen tehén szálláshelye. Míg tehenünk volt, mindig megcsodáltam, hogy villás fejét ügyesen félrefordítva minő találékonysággal igazodik az ajtó méreteihez. Odébb egy koffernyi tyúkketrec s parányi akol a juhok számára.

A ház és az istálló között kifeszített dróton nyargal a kutya. Tíz méteres szabadságának határait ki tudja hányadszor veszi már számba. Ahogy a messzeségnek neki-nekilődul, a lánc a levegőbe kapja, torkát fojtogatja. Ettől

köhög, és furcsamód prüszköl, mintha szórt nyelt volna. Anyám neveti, s rászól :

- Bolond, repülő kutya.

A kert végében szunnyad a kút. Egyetlen embernek az arca fér meg a tükrében. A vizet csak lopni lehet tőle. Szinte lábujjhegyen közeledünk hozzá a vederral, mivelhogyminden erélyesebb mozdulatra felkavarodik, elsötétül, békanyálat bugyborékol. Kegyelmeinkből került a kutak sorába.

Itt látható továbbá egész sornyi félberekedt próbálkozás.

A padlás szájában egy hajdani tajkoló-műhely szerszám-maradványai: apám iparos korszaka. A kert fejében három rozoga kaptár meg egy kucsma formájú, agyaggal tapasztott méhkas: a méhészkorszak. Ezt a foglalatosságot 1927-ben kezdte apám három családdal. Azóta - negyven év alatt - négyre szaporodott az állomány. Az istállóban egy emlékebe költözött tehén tejszaga a harmincas évekből; ez a földművelőkorszak. A nyári konyha padlásán cséplőgépalkatrészek: a nagy vállalkozások korszaka. A tornác végében egy széjjelesett kicsi szőlőprés: a szőlősgazdakorszak. Megannyi kudarcos életforma jelei. Rímpróbálkozások egy vershez, amelynek boldogság kívánkozik a végére.

Miközben így nézelődtem, fokozatosan erősödő, dallamos zúgás keletkezett a fejem fölött. Apám futólépésben közeledett a kert aljából. Diadalmasan jelentette, hogy rajzanak a méhek. Akkor a harangok is megszólaltak egy ifjú traktorista emlékére; ezzel a halál is megjelent, és anyám gondjai között Gergely öcsém esküvője. A dombon, az állami gazdaság udvarán, felbőgött a generátor. Asztmásan pöfögött a malom, s a falu kikiáltója új rendeletekkel gyarapított bennünket. Egy román asszony - a traktoristának valamely hozzátartozója - sírva botorkált átal a réten. Anyám főlegyenesedett, hosszan és együttérzéssel nézett utána. Az úton három cigány muzsikált, két legény - a

hangot háromfelé tekerve – keservesen énekelt. A cigányok, fejüket a hegedűre hajtva, fél szemmel az eget kémlelték, mintha éppen annak a méhrajnak muzsikáltak volna, amelyet apám elszalasztott a kaptárból. Nézelődtem minden irányba. A könnyű álmom reményében ott kellett kezdenem az osztozkodást az otthoni gondban, hogy magam is futásnak eredtem a szálló méhraj után.

CSALOGATÓ

Széljárás, napsütés, megtelepedésre alkalmas akáclomb, egy üres kasunk, reménykedő számításaink, a víz a kútban, a nyelvünk a szánkban, a méhek fenn a levegőben; minden a helyén van. Az eszünk is persze. De csak úgy, ahogy megszoktuk. A rajbefogásnak más módjáról nincs tudomásunk. A rendelkezésünkre álló eszközöket magunk teremtettük. Kitartó füttyülés, meg-megállás és preckelés a mérges bogarak irányába.

Az anyakirálynő magasán repült a ház fölött, a nyírfa fölött, egy fehér fellegecske alatt. Erre nem számítottunk.

– Na most szólj hozzá! – óbégatott anyám.

Nem volt mit szólanom; a királynő kedve szerint repült, nyomában a kövér herékkel. Keserves képpel bámultunk utána. S látván, hogy mint a forgószél távozik udvarunk és mézesbödönünk tájáról, gyors elhatározással vetettük magunk a hagyományos ceremóniába.

– Asszony, a vedret! – kiáltott apám.

– A méhfüvet! – szóltam én is, hogy hasznossá tegyem magam.

Az illatos fűcsokor már hajnal óta elő volt készítve a tejjel megpreckelt méhkasban. A kast apám, mint egyelőre szükségtelen holmit, a földön hagyta heverni, s egyik kezében a vederrel, másikban a kis kötet méhfüvel, topogva,

kerengve, széles, ég felé csapkodó mozdulatokkal celebrált a szomszédok mulatságára.

- Né csak, hogy járja a landarist! - mondta valamelyik.

- Már hogyan járnám! - kacagott apám is fél szájjal.

Ő preckelt, én fütyültem. Odatartottam az arcom a visszahulló vízcseppeknek. Anyám fazéknyi tartalék-vízzel követett bennünket, izgalmában apró tánclépéseket lejtett, s jajgatott is, amikor egy-egy fullánkos násznagy az arcába csapódott. Nemcsak lakodalom volt ez, hanem háború is; mint a puskagolyók, surrogtak az utóvédek. Némelyik a porba vágódott, vagy a kutyának a nyaka közé. Az utána kapott, majd vinnyogva táncra kelt, elszakította a láncot, és világgá rohant a kerten lefelé.

- Kutyá egyszer nincs! - állapította meg anyám, és hosszan szólongatta. - Ez a tengerig nem áll meg.

Apám rászólt, hogy ne törődjék vele, méheket akarunk befogni, nem kutyáé. Különben sem ugatott már a nyomorult, teljes apátiában szenvedett. A méhekre összpontosítottunk! Az úttal szemközt a csalános marton kapaszkodtunk felfelé. A mérges levelek a nadrágon át is körülnyaldosták a lábam; a sajogás átmenetileg megzavart a fütyülésben. Annál fürgébben vágtam ki oldalt a tisztásra, miközben anyám lemaradozott a fazékkal. Ketten folytattuk a küzdelmet. A raj mind magasabban keringett, mintha egyenest az égbe kívánkozott volna. Semmi hatása nem volt a preckelésnek.

- Vízpuska kellene! - mondta apám.

Fokozatosan távolodtunk a háztól, a falutól is, ki a hátrába. Utolsó reménységnek az állami gazdaság gesztenyesora mutatkozott; azon túl a pusztaság, egy távoli akácos a szomszéd falu határában. Friss ágyásokon, pityókatáblán vágunk keresztül. Egy nagy odvas almafa felé tartottunk, ahol a raj is megállapodott. De csak a levegőben. Apám a nadrágszíját egy likkal bennebb húzta, s

újult erővel kezdte a preckelést. Én is a füttyülést, a kis pentaton dallamot. Gyermekkorom óta fújom, néha télen is, amikor alusznak a méhek. Hátha kirepülnek egyszer! Az almafa nem tetszett nekik. Rövid gomolygás és alig csendesedő zúgás után az otthonkereső társaság lemondott az almafáról. Pedig könnyű hely lett volna! Rövid létra, egy kis trágyafüst, jelentéktelen fáradozás, és kezünkben a tele kassal, könnyű kisasszonyléptekkel hazapillangózunk. Apám verejtékes homlokára már kiült az elégedettség: egy lehetséges veszteséget újra elkerültünk. A méznek kilója negyven lej, őszi estéken a pergetés a legszebb foglalatoskodás. A kamrában a polcon aranyszínű, telt üvegek sorakoznak, s ki tudja, még tán az álombeli méhes is fölépül egyszer. Istók Sándor tiszteletes úr kertjében láttuk hajdan; fekvőhely is volt benne, és újságok a polcon. A kerítés hasadékán lestük a mennyei otthont; mi csoda pihenés eshet odabent!

Folytathattuk a nyargalást vedrestül a hegyen fölfelé.

A méhrajból árnyék lett, kis füstgomoly a messzeségben. A tetőn, ahol a grófok temetkeztek, és örökké fúj a szél, fenyők, diófák között még egyszer utolértük. De csak annyira, hogy egy eltévedt harcos a kutya után engem is fültö-vön szúrjon. Dagadni kezdett a képem, féloldalasan füttyültem.

- Cseréljünk! - mondta apám újabb hadicsellel. - Folytasd a preckelést, én majd füttyülök.

A tevékenységünk búcsúintegetésbe hanyatlott. Kiöntöttük a maradék vizet a vederből, elhajítottuk a szagos csokrot, és hazaballagtunk.

TANULSÁG ÉS ÚJABB ELGONDOLÁS

Itt ülünk most a nyári deszkakamarában, mint a csatából menekültek, a lámpa kalapja alatt. Anyám petrezselyem levelével dörzsöli a fülem tövét, apám a kissé megdagadt orrát borogatja. A kutya is elmenekült, várhatjuk, amíg hazamerészkedik. Szép csendesen kezdjük értékelni a nap eseményét.

- Ahhoz képest, hogy öreg trotty vagy már, elég fürgén nyargalsz még mindig reménytelen dolgok után - évődik anyám, bizonyára vigasztaló szándékkal.

Apámnak a tanulság nem fér a fejébe:

- Miféle reménytelenségről beszélsz, te asszony?
- Hát megfogtál egyet is belőlük?
- Harminchétben nem befogtam kettőt is egyszerre?
- Mikor volt az!

Apám, hogy a kudarcot valamiképpen tágabb összefüggésben magyarázza, az időjárást kezdi kritizálni. A telek sietnek, a tavaszok késnek, az esők kimaradoznak. Változik a természete magának a természetnek is. Egyesek szerint Isten csöndes bosszúja lehet az ateista nevelés bevezetése miatt. Ő természetesen nem hiszi, hogy így lenne, bár a dolgoknak a színét is, fonákját is nehéz igazolni. Tény, hogy régebben a méhek nem voltak ilyen mérgesek. Az meg elő sem fordult, hogy kutyát megszúrjanak.

- A kaptár szaga nem tetszik nekik - próbálkozom én is valamivel.

- Lehetséges - mondja apám. - De nincs kizárva az atombomba sem. A sok robbantás az időjárást megbolondítja.

Ezt olvasta valahol. A magam részéről a feltevést sem igazolni, sem cáfolni nem tudom. Dörzsölöm a fülem tövét petrezselyemmel. S megkockázatom a vélekedést, miszerint a méhészkedést nem nekünk találták ki. Negyven év

alatt négyre szaporodott a családok száma. Nem hasonlít ez a helyben topogáshoz?

- Honnan futja még türelemre? - kérdem.

- Ahonnan minden egyébire! - mondja apám meggyőződéssel, s a vitát lezártnak tekintve, előszedi a kopácsoló szerszámait.

Az állami gazdasági műhelymunka után egy-egy szomszédnak, rokonnak, de leginkább házi szükségletként fazekat forraszt, mákdarálót, nyírógépet javít. Hatalmas rézüst hever a sarokban. Vacsora után azt is megfoldsza. Ahogy föléje hajlik, és kitartó szegecseléssel apró ezüst holdakat ragaszt rá, a beszélgetést kiiktatjuk, a kalapács veszi át a szót, s a reménység, hogy abban az üstben ősszel szilvaízet főzünk. Ilyenkor, lámpavilágnál dolgozott a tálmánynak nevezett búzaforgató gépen is, amelyet megdicsértek, megcsodáltak, de még mindig ott áll az állami gazdaság műhelyének sarkában haszontalanul. Értékelésre vár.

Elbóbiskolok a pislákoló tűz mellett.

Az ismerős kalapácshangra emlékek bolydulnak föl bennem. Szakadt szál után kutatok, melynek gomolyagja elgurult valahol a gyermekkor bokrai között. A fonál apám hányatott életének útjait jelzi a századfordulótól máig, amikor is egyre nehezebb eligazodnom szorgalmának kényszerű sokféleségében. Nemcsak tudom: enyhe sajogással érzem is, hogy eltávolodtam tőle. Míg mellette voltam, és egy helyett kettőt lépve, a fejtartásomat is hozzá igazítva, csikóként mindig a nyomában loholtam, s nyári cséplések idején a hátához bújva magam is szalmában aludtam, és hajnalonként friss kútvízzel mostuk le arcunkról az éjszaka harmatját, otthonosabb voltam a gondolatai között. Fél szavából is értettem, mi a teendőm, merre kell indulnom. Talán éppen ez sajog bennem: a félszavas megértés hiánya. Falat emelt közénk az idő. Tör-

nöm kell a fejem: hogyan állanak össze a napjai? A természetesövetkezeti tagsága: képletes. Sem kaszára, sem kapálásra nem futja már a hajdani erőből. Az iparnak csak a küszöbéig juthatott el: ezermesterkedésig, amely munkának sok, szakmának kevés. Nyúlánkozás inkább a megálapodás felé, amely egy hegygel mindig odább költözik, mint Arany János szívárványkapuja.

Pedig nem is gyalog, hanem biciklin nyargalt utána.

Az uradalmi napszámosmunkából menekülve a húszas években Kolozsvárig hányódott kocsimosónak, sofőrkiegítőnek; onnan haza uradalmi gépésznek; az uradalomból Bukarestbe alkalmi munkásnak; onnan vissza földművelőnek két hold szántón, fél hold kaszálón, részesművelőnek egyházi bérleten; majd újra gépésznek a szomszéd faluban; tíz esztendő múltán egy cséplőgép feles tulajdonosaként tért meg.

Bukás lett a vége. Adósságok vitték el a kaszálót, a tehenet, disznót, majorságot.

Újabb szívárványkapu tűnt föl.

A háború után Ludas környékén egy leégett cséplőgép acélvázára bukkant. Megvásárolta, itthon fölépítette, hiányzó alkatrészeit ócskapiacról, gépésztársaktól összeszedegette; dobtengelyeket, szíjtárcsákat hordott haza a hátán a harmadik-negyedik-hetedik faluból. Botot dugott a vaskerekekbe, úgy szuszogott a hegyeken által meggörbedve, de nagy bizakodással. Mikor elkészült vele, és a festék megszáradt volna rajta, a korszak kívánalma szerint felkerült a kuláklistára. Ez már veszedelmesebb bukás volt. Nagy, robajos családi katasztrófa, látványos rongyoskodással, szünetlen rettegéssel. „Ne féljen, apám!” – írták haza a fiai Kolozsvárról, Enyedről, Bukarestből. „Ó, nem félek – írta vissza. – Csak éppen ijedezek.” Az állami gazdaság káderesének kívánságára kiköltöztették a házból, a káderes elfoglalta a két szobát, gondosan megvizs-

gált minden sarkot, még a kéményt is, hogy nem rejtőzik-e benne valami veszedelem. Lefeküdt, az ablak alatt szólt a tücsök, apám, anyám az istálló padlásán, és akkor a szekrény tetején eldurrant egy paradicsomosüveg. Az új lakó felesége sikoltozva rohant ki, azt, gondolván hogy apám lövöldöz rájuk revolverrel. „Hogy is gondolhatott ilyesmire, úrinő léte! – írta később anyám egyik levelében. – Hiszen apád akkor éppen sírt álmában. Már nem is az a baj, amiben benne vagyunk, hanem amit föltételeznek rólunk.” Elmúlt aztán a baj is, elmaradoztak a föltételezések. Bizottság szállt ki Bukarestből. Hosszas fejszóválós vizsgálódás után apám visszakerült a házába. Az állami gazdaság műhelyében kapott munkát. Ez már a boldogsághoz hasonlított. A házra hatalmas vitorlát tervezett; elgondolása szerint szélfúvás esetén forognia kellett volna; áramot termelni, világítani. De ez csak álom volt; nem fújta a szél. A fűtőt átalakította, hogy tűzifa híján petróleummal melegítsen. Újabb jó érzés: az otthon téli elviselhetősége. Az eredmény büdös volt és füstös, a találmány, mint rossz irányú tapogatózás, a padlásra került. A kudarc azonban nem törte le. Lehetséges, hogy mivel szüntelen benne élt, ezt az érzést nem veszi tudomásul. Különben is ezernyi más lehetőség mutatkozik a változatos tevékenységre. Ma már félszáznyi antenna feszül a házak tetején. Azoknak jó részét ő szerelte föl. Az állami gazdaságban traktorok, kombájnok, szecs kavágók zakatolnak reggeltől estélig; azoknak is apám az orvosa. Ilyenkor, sűrű nyári munkálatok idején, rossz táskájában az elsősegélynyújtáshoz szükséges szerszámokkal, pótalkatrészekkel, annyit szaladgál a mezőn, mint egy futballbíró. Nem tudom, hogy közben mire gondol. Hazafelé jövet esténként a derekát fájlalja.

Most is, hogy annyit nyargalt a méhek után.

Lefekvéskor anyám melegített törülközőt bugyolál a de-

rekára. E művelet közben kedves-öregesen évődnek egymással, főlemlegetve ifjúságuk esztendeit.

- Mik az újabb elgondolásaid?

Apám, fél kézzel a hosszú szárú gatyáját, másikkal a melegítő törülközőt fogva, az ágyra telepszik, összesúrolja a két talpát, és ravasz módon mondja:

- Egy kicsi szekeret kell összetákolnom. Az unokáknak, ha valamelyik eljönne nyaralni.

- Ez eddig jó. S hát még?

- Kutat ásunk a ház háta mögé. Szivattyúra gondoltam. Mit szólsz hozzá?

- Nincs pénz.

Apám legyint a pénzre. Ha már úgy sincs: potomság.

- Hideg, édes vizünk lesz.

Anyám egy sóhajtásnyi ideig kételkedik a lehetőségben, de azután látom a szemén: már elindult ő is képzeletben a szivattyús kút felé, amelynek édes vize lesz. Apám e nagy dolgok véghezvitele előtt még felrángatja vagy kétszer a hosszú szárú gatyát, s patáliát mímelve követeli a leszakadt gombok szigorú nyilvántartását. Anyám cinkos pilantást vet felém, és neveti, hogy apám haragjának még az utánczata sem sikerül ilyenkor.

- Be jó kedved van! Tán félsz a haláltól?

- Aki nem fél, hazudik.

Lábujjhegyre emelkedve a lámpa után nyúlánkozik anyám, hogy elfújja. A haját lebontotta éjszakára; sovány a válla, csontos a háta, tán a levegő sem rezdül a súlytalan mozdulatától. De még mindig nevet; a halál félelmében észleljük mindegyre, hogy élünk, és elborítanak a gondok. Újra fiatalnak látom most az arcát; mintha az az asszony lenne, aki valaha volt a gondok kezdetén.

HOLT-TENGER

Hol vagyunk hát?

A Mezőségnek hívott erdélyi dombvidék kellős közepében, Kolozsvártól negyven, Marosvásárhelytől hatvan kilométernyire, távol a vasúti és szellemi közlekedés ütőereitől, hajdani lápok, tavak, nádasok kiszikkadt völgyében. Makkai Sándor püspök úr néhány évtizede regényt írt rólunk vagy inkább segélykiáltást, az volt a címe: Holt-tenger. Hasonlatos hozzá valóban a vidék domborzata. Valamikor tenger volt itt, azután elment valamerre, mi itt maradtunk, hasonlóképpen a vízi világból a természet sanyarú változásaiban az élelmes kétéltű békák is. Itt koncerteznek a házunk alatt a tocsogós réteken. Azóta, hogy Herman Ottó erre járt, elmentek még a kócsagok, a piros lábú cankók és a bölömbikák. A kivágott nádasok helyén a közelünkben, Mezőzáhon és Gyekében, halastavak létesültek. Őr vigyáz a halastóra. Valaki elterjesztette rólunk, hogy nem szeretjük a halat; azért nem kapunk belőle. Másvalakik erősítik: de igenis szeretjük. Ezért az űr.

A hegyéleken fúrótornyok, a határban éjjel is dörgő traktorok jelzik, hogy iparosodunk. Három irányból aszfaltút közeledik felénk; a falu végén, a keresztútnál várjuk a találkozásukat. Őcsém időnként elébük gyalogol, s jön vissza a hírrel: a marosvásárhelyi elakadt, a kolozsvári közeledik rendületlenül.

VISSZAPILLANTÁS

A falu települési formája a jobbágyi esetlenségben alakult. A mértanian pontos, rideg százszok szétszórtságunk és rendetlenségünk láttán a világ kezdetére vagy végére gondolnak. Semmiképpen sem a megállapodottságra. Pedig

ősiség dolgában nincs panasz. A pusztakamarási birtokok körüli marakodás a XIII. században kezdődött. A székek, kiknek rokonszenves természete, sőt életformája volt a sérelmezés, már 1571-ben panaszt emeltek az erdélyi uralkodónál a kamarási udvarház költséges építkezése miatt. A ma is palotának nevezett állami gazdasági székház nem tartozik építészetünk remekei közé. Jobb módú gyapjúkereskedő is lakott már ilyenben. A székely panaszt ezúttal sem vették figyelembe. Mátyás keze nyúlt hajdan idáig. Bizonyos Ungár János tőle kapott itt birtokot 1467-ben. Kézről kézre kerülve voltunk a Lackfiaké, a nagyváradi püspökségé, a Kemény Boldizsáré, az Annáé meg a Kemény Zsigmondé is.

(Ő az egyetlen, akitől nem elvenni, hanem átvenni kellett valamit. A terhes mivoltában is kovász-természetű örökségét. A könyveit ugyan itt senki sem olvasta, de tébolyba hulló szenvedéseinek, nemzetféltő gondjának legendája máig is föl-föllobban a sírja környékén. Konok sírköve fektében is mondja a tanulságot a másnak világitó s önmagát elemésztő fáklyáról. Vele, mint minden költővel, egy csiptnyi eszményi emberség költözött a világba. A helyi megítélés szemzőge persze sajátosan jobbagyi; aranyat szórt kocsijából a nép közé, mondják, amit nehéz elhinnünk róla, hiszen garasos gondokkal küzdött. A neki tulajdonított gesztust mégsem szabad elvitatnunk. A képzelt aranyakat egyszer talán átválthatjuk -

szellemiekre. Ha nem is saját könyvtárából, mit a háború Kamaráson máglyára küldött; ha nem is az értetlenségből, mely itthoni kiadását még mindig akadályozza, újabb igazolásaként a túlzók - rajongók? - ama természetének, amellyel rendszerint saját ügyüket sodorják válságba. A könyvtárak azért itt-ott még őrzik búskomor aggodalmait. Ebben a faluban azt a néptanítót kell csak kívárnunk, aki kinevezése után legálább egy délutánra beveszi magát Kemény írásai közé.)

NYUGTALAN VIZEK

A falut háromnegyedrészen románok, negyedrészt magyarok lakják. Az EGÉSZTŐL kaptam útravalóul a gyermekkor élményvilágát, a *negyedrésztől* a küszködő nyelvet, e színes bóját a vizek hullámlásában. Küszködöt mondtam, a cseppre gondolva, melynek bizonyára nincs könnyű dolga, mikor a közhely szerint a tengert kell visszatükröznie. Akármilyen bőven is számolom, alig százötven főnyi közösségtől tanultam magyarul. Olyantól, melynek Balassija, Csokonaija, Arany Jánosa, nyelvújítója és nyelvcsősze a mindenkori tiszteletes úr volt, régi fegyvertársaival: Károli Gáspárral és Luther Mártonnal, kinek zsoldárklapanciáit fújtuk minden vasárnapon a templomban. Így énekelgetve, ha nem is nyertük el a feltámadást, a hozzá vezető legrövidebb utat: a kihalást elkerültük. A fogogatásnak zezzugosabb ösvényeit választottuk. Kaptuk inkább, a feudális birtokok szorításában. 1762-ből száрма-

zó kimutatások szerint Kálvin gyülekezete a mainak háromszorosa lehetett. A század vége felé indul erős fogyatkozásnak. 1764 a mádéfalvi siculicidium, a székelygyilkolás éve; a katonafogdosásé, a szökevényeké. Szoknyás ispánunk, Mária Terézia, a kötelet nyilván itt is kivette ránk. Meg II. József is, kíméletlenül. Alig néhány emberöltő alatt egész családfolyamok – Csániak, Bóniak, Hodorok, Bálintok, Tolnaiak – tűnnek el, mintha föld nyelte volna őket. A föld valóban tetten érhető, fejfák tanúskodnak róla. De az anyakönyvileg bejegyzett huszonhét Máténak jó része más irányba szivárgott el. Egyiknek-másiknak a neve után ez áll: fugitivus. Kik voltak a Kósák, Kacsók, Ujlakiak, Toldik? Hírük-hamvuk sincs. Du Prix Adéla nevű asszonyságról gondolom, hogy lelkész férjét kellett követnie; a pap vándorfajta. De mi készítette a zsellér Székely Ferencet, hogy hét gyerekével fölkerelkedve, kutyáját a szekér után kötve, meg se álljon Marosludasig? A taszítás és vonzás erői változatosak voltak és maradtak. Ezt most nem kutathatom. Ízelítőt nyújtok csupán Istók Sándor uram töredékes népmozgalmi dolgozatából. Eszerint a lemorzsolódás évszázados folyamata az első világháború befejeztével megcsendesült. 1918-1938 között a lélekszám 300-ra fogyott. Csupán! Ez idő alatt születtek 238-an, elhaláloztak 230-an, más vallásra való áttérés útján a gyülekezetből és egy füst alatt a nyelvi közösségből kiváltak 25-en. Utóbbiak nagyobbrészt nők. Ezen nem kell csodálkoznunk. Az úrvacsora képletes táplálék, míg az áhított férfi kézzelfogható valóság. E régi egyházi följegyzést lapozva mégis úgy látom, az apadás fő oka a nagymérvű gyermekhalandóság. 1921-ben például a születések száma tíz, elhunyt ugyanannyi. 1927-ben, mikor magam is a világra jöttem, születünk összesen tízen, életben maradtunk négyen. Korosztályom hatvan százaléka az élet szokásos kerülői nélkül az anyamellről fordult egyenest a sírba.

Anyám úgy látta, hogy én is utánuk megyek, ha nem egyébert: pusztá szolidaritásból. Éjszakákon át sírt a bölcsum felett. A rongyba kötött cukros kenyérbél – a dajkáló kebel gyatra utánzata – egyáltalán nem lehetett ínyemre. Sokáig bizonytalankodtam hogy anyám ajándékát – e számárköhögéses, himlős, lázas valamit, az életemet – elfogadjam-e. A jelek szerint, mindig is befolyásolható lévén, megmaradtam. Igaz, a csábítás szép volt és változatos. Erre most jövök rá, midőn az asszonyoknak egész kis csapata közli velem, hogy bőgésцитító szándékkal mily sokfelé hordozott el engem karban, kötényben, csókolva, rázogatva égnek emelve, kebelre vonva és csiklandozva, csak kedvet kapjak az élethez.

1940-ben a bécsi döntéssel az amúgy is laza közösség közel kétharmadára csökkent. A katonai kötelezettség – főleg a kaukázusi hideg – elől menekülve, a magyarok északi irányban, a románok délnek szökdöstek át az ideiglenes határon. Családok, egész nemzetségek maradtak a házban férfikéz nélkül. A határátlépőket, ha elcsípték, börtönbe zárták. Kutas Ferenc – anyám húgának férje – közel egy esztendőt ült Nagyszébenben. Elvándorolt a cipész, a ke-rekes, a kovács, a szűcsmester – az egész iparunk! –, továbbá hét nagybátyám, kilenc unokatestvérem, öt nagyném, el a tanító is családotul.

(Egy szalmazsák tetején magam is Enyedre kerültem a híres Bethlen kollégiumba tanítójelöltnek. Ott a boltíves kapu alatt egy sánta pedellus fogadott engem, majd Vita Zsigmond, kultúrhistóriánk tudós doktora, a könyvtárban pedig Móricz Zsigmond, Illyés Gyula, Veres Péter és Tamási Áron. Előttük levettem a sapkám, és jó hangosan bemutatkoztam.

- Te miért ordibálsz úgy, amikor kérdezlek? - förmedt rám egy hét-százbajszú felügyelő tanár. - Otthon mind süketek vagytok?

- Reformátusok - vágtam hozzá a hangom, amitől, úgy láttam, meg is tántorodott.

- Hányan vagytok ?

- Egy vékonyabb templomozásra való.

- Hát a többi? Amitől az istentisztelet vastagabb lehetne.

- A többi szerteszéledt.

- Ezzel a hittérítő hangoddal akarod összeszedni őket?

- Ha lehetne - enyhültem a vigyázzállásból.

- Ha netán püspök óhajtanál lenni, tudd, hogy a reformátusok nyolcszázezren vannak és egymillió katolikus, unitárius meg miegyéb.

Pislogtam zavartan. Ekkora gyülekezetről annak előtte nem volt tudomásom.)

A faluból eltávozottak a felszabadulás utáni hónapokban töredékesen kezdtek hazaszállingózni. Volt, aki csak éppen elsírta magát a viszontlátás örömeiben, azzal ment tovább Kolozsvárra, Marosvásárhelyre munkásnak, szolgálnak, üzemi kapusnak. A többit a közelgő földreform tartotta itthon. Néhány számadat létalapunk változásairól: Az első világháború utáni részleges földreform során a Kemény bárók 4135 holdas birtokából kisajátítottak 2114 holdat. (Azelőtt mindössze 106 holdnyi művelhető terület volt a parasztok tulajdonában.) Két évtized alatt a megmaradt uradalmi birtok a felére fogyott. Az osztásnál egy-két holdnyi szántó így is jutott valamennyiünknek. Került valami a lábunk alá, ahol a sarkunkat megvessük. Ilyenformán 1962-ig a lélekszám 420-ra szaporodott. Ebből néhány esztendő leforgása alatt újra eltávozott 120 személy. Egy részét a nagyütemű iparosodás szívta fel – városi élet, alacsony házbérű állami összkomfort. Az itthonmaradtak 32 gyermeket járatnak a négyosztályos magyar iskolába, 20-25-öt – helybéli továbbtanulás végett – a nyolcosztályos román iskola felső tagozatába. A középiskolát végzetek közül egyetlen fiatal maradt itthon. A többi – féltucatnyi – városon telepedett meg. Szerény igyekezettel pótoljuk őket. Hét-nyolc gyermek születik évente. Mióta orvosunk van, szülőotthon és orvosság „zsákszámra”, a halál is ritkábban látogat. Évente kétszer-háromszor.

JÖN AZ ERDŐ

Az elemi iskolában osztálytársaimnál hamarabb tanultam meg a betűvetést. A sikongó palatábla fölé hajolva, ebéd közben is mámorosan róttam a szavakat. Úgy éreztem: mindahánnyal egy-egy titkot csípek fülön. Még nem tudtam, mit kezdek majd velük, merre s mi végett indítok ro-

hamot. De hogy leírtam a félelmetes szót: báró, máris többnek éreztem magam, majdnem egyenrangúnak a betűk rácsai mögé vetett fogalommal. A világ birtokbavételének illúzióját éltem át: szavaim egyes csapatának eszméltető, titkos erejét. Más örökségre – semmilyen ingó és ingatlan vagyona – nem számíthattam. Az ősök tankönyvbefoglalt testamentumaira sem. Mivel sáfárkodtam volna? A magaméihoz tehát, közeli és távoli rokonoknál, új szavakat éprésztem. Degenyegesek, fazekas vándorszékelyek széke körül ólálkodva egy-egy friss jelzőt, ígét, ikerszót dugdostam a nyelvem alá, s rohantam szívdobogva, mintha kancsót loptam volna: iafia, iafia! Anyám nevetett: pap lesz belőlem. Kérkedtem valósággal, mi mindennek tudom az elfelejtett – vagy soha meg sem tanult? – nevét.

Vitorláim csakhamar összehuttyantak. A magyar irodalomba tévedve föl kellett figyelnem valóságos helyzetemre, miszerint nem erdőben, hanem bokorban születtem, az anyanyelv diribdarabjai közé, ahol minden, amiből a legkisebb költőnek is föl kellene ruházkodnia: csupa maradvány, foltnak való, szalagvég, elhullajtott kacat. Téli estéken Arany Toldija tartott ébren, azzal a döbbenettel, mint mikor a szilvafáról a hátamra esve, szavamat vesztettem. Nem ismerjük a nyelvünket! – kezdett sajogni bennem a felismerés, végét vetvén az iskolai dolgozatírás boldogságának. A világ teremtésének bibliai homálya vett körül és a bizonytalanság: a vásár végére születtem-e vagy az elejére? A fölszedett sátrak, indulásra kész társzekerek, a lacikonyha körül lerágott és elhajított csontok, a lebontott körhinta látványa – hunyt pilláim alatt a színes hintók, sörényes, kék fapapírok káprázatával – minden cseresznyevásárkor elszomorított. Ez a korai emlékem nyirkos érzésként szívárgott az erőfeszítéseim közé, hogy valamiképpen fölfogjam helyzetünk való értelmét; hogy miért gyakoribb a pusztá dúdolás, a sejej, sajaj, mint a szöveges ének; miért

kellene mezei rokonaimat utánozva a kutyát *kucsának*, a macskát *matykának* ejtenem... Mert némaság, az nem volt. Mint valamely nagy csata után, veszteségek és hőstettek számbavételeként szólt a mese. Ha ugyan mesélés volt az: a kényszerű sietség a történet csattanója felé, csupaszon sántáló mondatok buktatói között; a helyzetek, fordulatok, lélekállapotok szószegény elnagyolása; a képzelet mögött kullogó kifejezőkészség elesettsége; a feltáratlan maradt természet, névtelen virágaival és egyetlen esőjével, amely – későbbi megfigyeléseim szerint – sohasem szemerkélt, nem zengett, zuhogott, nem dobolt, nem paskolt, semmilyen más változatában meg nem jelent, mindig csak esett.

Mikor elkezdünk beszélni: mintha gereblyével fészülködtünk volna.

Újra meg újra visszatértem a Toldihoz. Nyelvünk erdőzúgását hallgattam benne. Miután végigborzongtam a réti farkasokat, és Bence hűségében apámra ismertem, miután karizmait a Miklóséival összemértem, azzal kötött le tizedszer is, ami a kielégített kalandvágy helyén egyre növekvő hiányérzetemet enyhítette: beszélni tanított. A lehetetlen sajgó kísértéseit éreztem: fölszippantani szavanként az egészet, utolsó jelzőjét is eltárolni az üres kamarákban. Az uradalmi gyümölcsösbe szabadulva kapott így el a vad mohóság, a tatárkodás fosztogató ösztöne: leszaggatni, ing alá rejteni, kabátujjba, nadrágszárba dugdosni, ágastól tördelni mindent, amit lehet, hazarohanni vele, föl a padlás sötét zugába, zabálni gyomorrontásig, fogvásásig, állkapocs-zsibbadásig.

Kedvemre bódoroghattam a kertben, amelyről eladdig nem volt tudomásom. A friss szerzemény: szavaim birtokában, többletem miatt a magánynak is enyhe szorongásával, reggelenként úgy ébredtem, mint egy álruhás királyfi, akinek titkos küldetése van: megváltani a senyvedő nyelvet újabb vásári pofonok árán is; kimenekíteni a

„csukot” a romlás boszorkányvarázslatából, nagy népünnepségen visszaadni „u” hangzójára a vesszőt és az elorozott „ty” betűt, amely szinte csúfolkodásképpen került a macska hátára. „Felesleg” – mondja nagybátyám fölösleges helyett; szavai összevissza röpködnek, mint a vak madarak. Hogy látásukat visszahozzam, lapot indítottam. Arany János modorában írott verseimet irkalapokra sokszorosítva, a cinterem környékén ághegyre tűzve, bokor alá rejtve kezdtem terjeszteni. Másnapra mindig eltűnt a csalétek. Valószínűleg a papírhiány miatt. „Valaki röpcédula szórja” – mondta egy idő után a sánta segédjegyző. S mivel a szomszédunkban lakott, velem fordítottta le az ugyancsak féllábú hexametereket.

A versek nagyon szépek, mondta. Nincs bennük politika, nem veszélyesek. Arról tudósítanak, hogy valaki megbolondult.

A CSITÁRI HEGYEK ALATT

Azon a nyáron egy királylány is segítségemre jött. Éva kisasszonynak szólítottuk. A vasárnapi iskolai mozgalom keretében népdalokra tanított bennünket. Egy hétre rá, hogy megjelent, már zengett a falu, mint egy óriási hangszer. Vadonatúj hangon, összeölelkezve, valamennyi utcán végigkérkedve fújtuk, hogy a csitári hegyek alatt régen leesett a hó. Hol vannak a csitári hegyek? Senki sem tudta. Nem is volt fontos. Napközben csapatostól leptük el a fenyvest; a pázsitra hasalva, állunkat és figyelmünket felpockolva hallgattuk Éva kisasszony tanításait: találós kérdést, balladát, Bartók és Kodály gyermekdalait. Azután fenyőfák tetején gyakoroltuk magunk. Röpködtünk valósággal, mint egy megrészegült rigósereg. Gyönyörködtünk a lelkünkre szabott új ruházatban, ízleltük az átváltozások

váratlan lehetőségét, miszerint „ha meghalok, szellő légyen belőlem”. Mikor nyár végén elment, a királylány felfedte magát: László Dezsőnének hívták. Más esztendőben nem jött vissza és azután sem. Bartóknak, valamint Kodálynak is az volt az egyetlen látogatása Pusztakamaráson. Máig sem ismerik őket. Hét gyereket kérdeztem meg, s nyolcan rázták a fejüket: nem tudják, kik lehettek ezek az emberek. Bartalis urat ismerik; volt egy favágó gépe. Éva kisasszony dalai azért – ha csak részben is – megmaradtak, mint az évelő növények.

A VIDÁMSÁG BILINCSEI

Hogy ezt a kis kerülőt a múltba megtettem, elment a nyár, itt a szeptember. Vasárnap lévén, szólnak a harangok az úton, ünnepi ruhában, föltünedeznek a serényebb templomjárók. A tornácon mosakszom, éppen szemük és szavuk ügyébe esem. Többen is megkérdik:

– Nem jössz istentiszteletre?

Inkább köszönés ez, mint kérdés. Választ nem várva mennek az úton lefelé. Anyám utánuk néz, majd hozzám fordul:

– Egyszer te is elmehetnél.

Bedugom a fejem a vízbe, s prüszkölök, paskolom magam. Az eszmecserét azért nem kerülhetem el: reggelihez ülve már a világ teremtéséről vitatkozunk. Földtörténeti magyarázataimat tisztelettel hallgatja, de felfogásomban államilag szabadalmazott gondolkodási módszert szimatolva, így szól:

– Megértelek, fiam, ha így vélekedel. Azért mégis kezdetben vala az Ige.

— A teremtésről a teremtőre, a beosztottjaira, égi seregekre kanyarodunk. Pogány érveimre anyám, félelmetes erejű

gyöngédségével és mosolyos támadásával, az elvek magasából a mindennapi élet példái közé ráncigál vissza.

Méltóztassam elfáradni a templomba. Mindenki ott található, aki húsz, negyven, ötven évvel ezelőtt is ott ült minden vasárnapon. Kivételt képeznek azok, akik leginkább tartanak a rajoni szervek bírálattól. Közülük ha valamelyik nagyon megkívánja az igét, fölutazik Kolozsvárra; ott a Szent Mihály-templomban senki sem ismeri.

Érveinek legmakacsabbika, miszerint vallás nélkül gyávák az emberek. Lám, a vértanúk, akiket felfalattak az oroszánokkal. Erejük forrását, mondom, nevezzük eszmének, mit a kor kívánalmai szerint új és eredményesebb eszmével lehet betölteni. Itt ugrik F. bátyám a példatár kellős közepébe. Hányféle eszmével próbálkozott, míg végül csak az istenfélelem segített rajta. Megesküdött a papnál, hogy többet nem iszik, és helyrejött az egészsége. Ezt a pártalapszervezet nem tudta vele elérni, pedig hírek szerint elég szigorúan ítélik ott meg egymást.

F. bátyám apámnak unokatestvére. A hetven felé jár, még mindig fiatalos igyekezettel. A harmincas években taxisofőrként dolgozott Bukarestben. Két hold földnek az árával tért meg a szülőfaluba. Az ő hátán vonult be körünkbe az első nadrágtartó, vagyis hózentráger. Szomszédfalusi román asszonyt vett el feleségül, aki olyan puhán ejti a szavakat, ahogyan a hópelyhek hullanak. Végtelen türelmében, amellyel férje esendőségeit elviseli, példás bölcsességet fedeztem föl már gyermekkoromban. F. bátyám szereti a bort, a táncot, az ün-

nepi téblábolást. Minden politikai eseményre kíváncsi, bolyongó emberke, s örök szolgálatos a derékfájásban és vesenyilallásban. Vasárnaponként – anyám megfigyelései szerint –, mint egy mérges kis ölebet, sétáltatja a fájdalmát a szövetkezet előtt. Ahová – esküje előtt – betért rendszeresen egy-egy deci monopolra. Fű-fa kínálgatta; úgy kezelik, mint nyugdíjas politikust. A földosztás napjaiban ugyanis a pártszervezet szűkebb vezetőségének tagjaként becsülettel küzdött a földbirtokosok ellen. Legelső prózai írásom egyik hősét róla mintáztam meg. Még tán a címét is ő sugallta: Hajnali győzelem. Látván, hogy írásra adom a fejem, úgy gondolhatta, miszerint a siker feltétele az időnek pontos érzékelése; egy sóvár pillantásomra lecsatolta a karóráját: „Kölcsönadom neked, fi-am, három esztendőre.”

Három esztendő múltán az órát visszaszolgáltattam. Éjjeliőrként – néha nappali bakterként – azzal méri a szolgálati időt a közös gazdaságban.

Éppen örködni megy, midőn az úton találkozunk. Észrevesz, megrezzen, gyors, botladozó léptekkel közeledik felém. Szokás szerint megölel, arcon csókol, a hátam lapogatja.

– Itt vagy hát! Eljöttél! – mondja, és fakó-kék szeme megtelik könnyel.

Kölcsönösen számba vesszük egymást. Ő megállapítja,

hogy bizonyára malom közelében lakom – azért fehérlik a hajam –, én a sapkáit számolom össze, mert a kelleténél eggyel több van.

- A pótsapka mire való? – kérdem.

- Ez a szolgálatos sapkám! – mutatja a kopottabbikat.

- Ez meg ugyebár, amit a fejemen láatsz, új sapka. A vasárnap.

Miután ezt tisztáztuk, az esküjét kezdtem kerülgetni.

- Ha lesz annyi ideje, nézzen át hozzánk estefelé. Megiszunk egy-két pohárka pálinkát.

- Nem ihatom – mondja.

- Miért ugyanbizony?

Válasz helyett a vesetájékát nyomogatja.

- Az orvos eltiltotta?

- Ő sem tartja helyesnek, ha iszom.

- S még ki?

- Ó, a feleségem!

Elérzékenyülten meséli: olyan az az asszony, mint egy angyali sereg. Maga a jóság és a megváltás. Térdig esőben, sárban hordja utána mindig a vacsorát. Feddi és óvja a rossztól.

- Egy kis monopolt ittam a múltkoriban. Mire hazakeveredtem, rosszul lettem, mindent kiokádtam. Ő már tudta, hogy esmént beteg leszek, s a csirkének a vérét a vederbe eresztette. Azután mutatta nekem, hogy végem van, ha még iszom, belső vérzés áldozata leszek. Annyira megrettentem, másnap fölesküdtem a papnál, hogy kocsmában többet nem iszom, s ha igen: úgy szankcionáljon az Isten, ahogy jónak látja. Ezután nyugtatott meg nénéd. A csirke vérével reám akart ijeszteni.

Az esküjét már vissza nem vonhatta. Ahhoz kell tartania magát szilveszterig.

- Akkor nem iszunk, csak beszélgetünk – mondom, az eseten elszontyolodva.

Bátyám ezt úgy fogja föl, mintha valamiben a segítségét kértem volna, és legnagyobb sajnálatára, nem számíthatok rá. A fejét vakarja, s vigasztalólag így szól:

– Né! Ha lehet, csinálunk valamit – s elköszön lendületesen mind a két sapkájával.

Míg anyám – a várható vendégekre való tekintettel – vécsernye után a köményest készíti, átlépek a harmadik szomszédba a református lelkészhez. A nagyobbacska kőépület falán kőtábla hirdeti, hogy e hajlék: uradalmi alapítvány. Két szoba, konyha és lelkészi hivatal. Jókora udvar és kert tartozik hozzá. Vele szemben a volt református iskola, a tanítói lakkal egybeépítve. Az iskolák egyesítése alkalmával a gyerekeket átköltöztették az Ugron-kúria hálszobájába; a tanteremben orvosi rendelő lépett működésbe. A tanítói lak egyik szobájában az óvoda kapott helyet, másikban a néptanács titkára telepedett meg. A tanító – aki Kolozsvárról utazgat ide az órákat megtartani, s most épp elmenőfélben van – pihenőhelyként a papilak konyháját kapta. Hajdan gyermeknek tilos volt a főbejáraton a paphoz bekopogni; ösztönösen a konyhalépcső felé tartok, majd hirtelen eszembe jut, hogy hiszen a gyermekkort már régen elcseréltem a főbejáraton való bemenetel jogával. Rossz vásárt kötöttem, de ezen most hiába tűnődnék. Sajnálkozásom éppoly leverő, amily haszontalan. A tiszteletes – jó húsban lévő, középkorú, barátságos ember – az iskolai leckét vitatja éppen a két fiúgyermekkel. Azok váltig erősítik, hogy ötvennégy hét van egy esztendőben, míg az apa szörnyülködve tiltakozik a tévedés ellen. „A tanító néni így írta föl a táblára!” „Ötvenkettő!” – sújt le hangjával a tiszteletes. A gyerekek el is hinnék – különösen, hogy személyemben újabb tudós ellenfelet tisztelhetnek –, de a módosítást kockázatosnak tartják: „Így volt felírva.” Akkor szaladjon át egyikük a szomszédba az osztálytársához: az mit látott a táblán? „Ötvennégy!” – rohan vissza diadalma-

san a gyermek. De végül enged az eretnek nyomásnak; megígéri, hogy felelés esetén az ötvenkettes álláspontot fogja képviselni. A dolog eredetét kutatva, megállapítjuk közösen, hogy a tanítónő – aki textil-iskolát végzett varrónő, és ideiglenesen kapta kézhez a gyerekeket, míg diploma emberre szert tesznek – valószínűleg szórakozottságból írhatott téves számot a táblára. F. bátyám ügyével hozakodom elő. Nem ellenőrzésképpen, hanem inkább a jelenség oka felől érdeklődve. Nem az egyedüli, aki Isten haragját és segedelmét kérve küzd az italozás ellen. A falu sohasem szerzett magának rossz hírnevet azzal, hogy iszákos nép lakná. Az alkohol, melynek nyelvoldó erejében az igazságot is szokták keresni, legnagyobbbrészt e nép rejtett szelídségét szokta felszínre zavarni. A becsípott ember észrevétlen kivonul a társaságból – józanságot erőltetve magára, rendszerint sürgős tennivalókra hivatkozik –, elcselleng valamerre, mint a beteg állat, s valamely boglya tövében, csűrben, istálló padlásán kialussza magát. A titkolt részegséget egyedül a technika nem bocsátja meg. Hamarjában egy kis baleseti statisztikát kell végighüledeznem. N. G. traktorral hozta haza felgyógyult feleségét a kórházból. Örömeiben felhajtott néhány pohárral, felborult, szörnyethalt. M. I. ugyancsak traktorral nekiszaladt az autóbusznak; gépe valósággal kettétörött, míg a pálinkásüveg az ember zsebében ép maradt. T. L. rákapott a kékszeszre. Borotválkozáshoz kéri, a sánctmarton megissza. Az orvos megneszelte s úgy intézkedett, hogy kékszeszt a helyi szövetkezetben csak receptre adjanak. B. M. lószekérral méheket szállított, felborult, semmi baja sem lett volna, a méhek azonban halálra szúrták.

– Miért isznak az emberek? – kérdem a tiszteletest.

– Jókedvükben, bánatukban, mikor mi az indok.

– Az eskütétel a reformátusoknál újabb keletű jelenség. Ennek okát feszegetve, részint a kor szorongásaihoz, ré-

szint a megszaporodott vigadozási alkalmakhoz jutunk a következőkben. Rengeteg a másfelé szakadott rokon, rengeteg az ünnepszámba menő látogatás is. A rajoni kiküldöttek még csak a híre érkezett meg, az elnök már szalasztja F. bátyámat a pincébe, egy demizson borért. Felavatnak egy új bikaistállót, tűzoltófészert, hidat, futballpályát, orvosi rendelőt, díszkaput; meg kell ünnepelni. Új házak épülnek, sokkal nagyobb számban, mint bármikor, azokat föl kell szentelni; tegyük hozzá a keresztelőket, torokat, a hivatalos és vallásos ünnepeket, évfordulókat, névnapokat, esküvőket; ez utóbbiakban rendszerint a fél falu érdekelt. Jóska öcsém különösen. Húsz esztendeje nem volt lakodalom, amelyről hiányzott volna. Pedig ő az italt nem szereti.

A vigalmi alkalmakhoz soroljuk nevetve azt is, hogy most éppen itthon tartózkodom. A tiszteletes óvni akar engem a felületes általánosítástól. Híveinek csöndes komolyságát, szorgalmát ecseteli. Az eskütételek olyan kivételek, amelyek ezúttal a szabályt nem erősítik.

Otthon, hosszadalmas tünődés után, azt kérdem anyámtól:

- Bírálják-e a közgyűléseken?

- Miféle közgyűlésen?

- A kollektív gazdaságában, mondjuk.

Oda csak apám szokott nagy ritkán elmenni.

- Különben is kit bíráljanak?

- Az elnököt például.

- Azt igen. Néha megmossák a fejét, de csak hivatali ügyben. Ami azon kívül esik, a jóisten tartja számon.

Kérdem: mire gondol?

- Arra, hogy ez a jelenlegi elnök, aki az ötödik vagy hatodik a sorban, egy részeges fráter. A minap újra megverte a feleségét. Nem volt hivatalos verés, azok sírtak, akik érdekeltek voltak. Az a szegény asszony és a gyerekek.

- Azért kellene közgyűlésen a hibáit nyesegetni - mondom. - Ezt nem gyakorolják?

- Ó, de még mennyire! - kapja föl anyám a hangját. - Múltkoriban a barátodnak félig lenyesték a fülét. Gyomai Miklósnak minapában az orrát akarták levágni, de esze volt, s a túlerő láttán megfutamodott.

- Verekedés volt?

- Olyanszerű.

- Miből támadt?

- Pálinkából. Az a legnagyobb uszító.

Nem nálunk: a szomszéd faluban történt.

A szoba megtelik a pergelt cukor és köménymag illatával. Hogy apám és F. bátyám is megérkezik, ünnepi hangulatban üljük körül az asztalt. Eleinte csak beszélgetünk, nézegetjük a poharakat. F. bátyám különösen. Izeg-mozog a széken; a pálinkának szép rubinpiros színe van.

- Fogjátok! - biztat apám.

- Egészségünkre - mondom.

F. bátyám azt mondja: köszöni, de az esküje úgy szól, hogy sehol másutt, csakis otthon ihat. Ezen mindahányan elgondolkozunk. A jelek szerint bátyám a legjobban. A kérdés megoldhatatlannak látszik. Isten benéz az ablakon, azt mondhatja magában: igyál csak, elvtárs, itt vagy a kezemben. Az ember a fejbűbját vakargatva körülpillant, közelebb húzódik az asztalhoz, majd hátrább tolja megint a székét. Szinte hallom fejében a kísértés hangjait. Segíteni szeretnék rajta. Mikor a második poharat utasítja vissza, észre kell vennem, miszerint az ellenállása épp annyira van szabva, amivel az engedékenységet jelzi. Azzal a javaslattal hozakodom hát elő, hogy fogjuk kézbe az üveget, vonuljunk át az ő házába, az engedélyezett területre, ahol az esküszegés veszélye nem áll fenn. Anyám egyszerűbb megoldást terjeszt elő. Kirakja a vizes poharat az asztal közepére; F. bátyám részét minden koccintás után abba kell

tölteni. Mikor felgyűlt, hazaszalad vele, kipattintja a kiskaput, csak épp hogy lábával az udvarát érintse, és azzal a kérdés meg van oldva. A körülményes csupán az benne, hogy réten, sáncokon átal fél kilométert kell gyalogolnia.

Így is teszünk. F. bátyám boldog, hogy saját régebbi elgondolását anyám találta ki. Még csak azzal sem vádolhatja magát, miszerint szántszándékkal keresi az esküszegés agyafúrt formáit. Érdekes módon, a vizespohárban szaporodó apró adagokkal nő a kedve is. Arca kiszínesedik, csillog a szeme. Ő is nyel üresen, valahányszor egy-egy kortyot a torkunkra vetünk. Abban reménykedem, hogy valaki csak bekopog még, akivel megosszuk a köménymagost. S mint színpadainkon a kötelező véletlen, a megoldandó bonyodalomba egyik unokaöcsém robban be jókedvűen, aminek több oka is lehet: régóta nem láttuk egymást, és íme találkozhatunk. Továbbá: az istentisztelet is „elég jól sikerült”.

– Erre iszunk egyet – mondom.

Ritkán látok oly igazi kárörömöt, aminővel F. bátyám a biztatást fogadja. Unokaöcsém is fölesküdt a papnál, hogy újévig nem iszik.

– Pálinkát különösen nem – mondja zavartan.

– Van egy üveg borom is – buzgólkodom.

– Azt is csak a feleségem jelenlétében.

A penitenciának egy másik változata. A szigorítás nem helyhez vagy időhöz, hanem az asszonyhoz kötött. Így szól: csakis az ő szeme láttára. Ennek megvan a maga értelme.

– Az elég-e, ha te látod őt? – kérdem.

– Természetesen. De ez most nem lehetséges.

Ott a pohár pálinka a keze ügyében; csak néznie lehet, mint a papagájt a ketrecben. Közös erőfeszítéssel keresünk kibúvót a szabály alól. Mi lenne, ha zsebében hordaná az asszony fényképét? Úgy nem elég őt látni? Ez nyilvánvaló

csalás lenne, amit az Isten leleplez egy pillantásával. Példaként az öreg zsidó boltost említik, aki rajtacsípte a fiát, hogy szalonnát eszik. Ha még hozzányúl – így szólt az átka –, fulladjon meg az első falástól. A szalonnás bűnöző attól kezdve az első falatot megrágta csak, de nem nyelte le, hanem kiköpte; a második már nem esett átok alá. A módszert, sajnos, nem lehet alkalmazni. Tréfás elgondolásonra az első házból kihozzuk a nagy vadászlátcsövet; unokaöcsém azzal keresi és meg is találja az asszonyt a szemközti dombon, a nyári konyha előtt.

– Anyjuk, látsz-e, mert én látlak téged!

Anyjuk menten gyanút fog, és eltűnik. Nincs az a meszelató, amivel meg lehetne most találni. Átkiáltunk hozzá: jönne át csak annyi időre, hogy egy pillantást vessen az urára. Vagy a kert végéig csupán, egy tekintetváltásra. Nem hajlandó. A palack érintetlen marad. Sajnáljuk a dolgot mindannyian, különösen az unokaöcsém. Annyi vizsgáztatás adódik, hogy F. bátyámnak sem sikerül megszegnie az esküjét. Ahogy a pálinkával félig telt poharat, mint a gyertyát, maga előtt tartva, elindul a kerten lefelé, a kút iránt, megbotlik, és hasra vágódik.

Kezdhetjük előlről. De közben este lett, nem időzünk sokáig az üveg mellett. A fölesküdtek – arcukon a kudarc árnyékával – elbúcsúznak. Csak jönne már az a szilveszter! Anyám az első házban veti nekem az ágyat, apám a macska után nézelődik, hogy éjszakára kikergesse. Macska nélkül ott maradunk hárman a lámpa fénykörében.

BESZÉLGETÉS LÁMPAOLTÁS ELŐTT

- Ez a te öcséd megint tekereg valahol.
- Lányok után mászkál.
- Nem mászkál az. Mozgósít. Akármifajta gyűlés van, ő

vállalkozik a mozgósításra. A kultúrotthonban is felcsapott teremfelelősnek. Nagy a zajongás, őt bízták meg az ordibálással: csend legyen, emberek!

- Nem árt neki egy kis szórakozás.

- Vajon a találmányomat sosem fogják már elismerni?

- Jó lenne bizony, ha fizetnének is valamit.

- Már megint nincsen amivel fűteni.

- Azt mondják, a kissármási begyűjtő központban jó száraz kukoricacsutkát osztanak. Protekcióval persze. Vajon ki ott a felelős?

- Itt járt a télen az a vadász Marosvásárhelyről.

- Jáni András.

- Druszák vagyunk tehát. Néhány zsák csuszát kiutalhatna.

- Holnap sütni kellene. Hozz egy hát szalmát a szérűről.

- Míg az elnököt megtalálom, szalma nélkül is meggebbed a hátam.

- Szemüveget is kell venni. Nézd, legalább hat helyen van megdrótozva.

- Összetörött, mint egy motorbiciklista. Hallottad azt az esetet?

- Nem hallottam.

- Szombattelkén lakodalom volt. A legények, szokás szerint, hogy föltartóztassák a menyasszonyt, drótot húztak keresztül az úton. Aszfaltút, nagy a forgalom. Egy motorbiciklista nekirohant a drótnak, elvágta a nyakát. Ez már igazán disznóság. Ilyen felelőtlen embereket túrni a föld hátán!

- A dolognak persze nem akad gazdája.

- A lámpa megint füstölög.

- Decemberig villanyunk lesz.

- Kijött a vállalat embere, összeíratta velünk, mit kell vásárolni. Sármáson van drót, nincs kapcsoló. Kolozsváron van kapcsoló, nincs biztosíték. Marosvásárhelyt a szüksé-

ges holmiktól nem lehet semmit sem kapni, ezzel szemben kifogyott a fehér gömb is. Így mondta egy szellemes kereskedő. Nagy nyüszítésbe vagyunk, hogy százkilométeres körzetben összeszedegessük, amit a szerelők a pénzünkért maguk kellene hozzanak.

- Örülj, hogy így is lesz valami.

- Tegye ki az újságba.

- Nesze semmi, fogd meg jól.

- Inkább azt a másik ügyet. Mi az, hogy profil?

- Oldalnézet.

- Ezt keressük tehát.

- Ki keresi?

- A gazdaságban eddig juhokat tartottunk. Ezeréves tapasztalatunk van ebben, ha nem több. Kijött Kolozsvárról egy felelős, utasításba adta az elnöknek, hogy az egész államányt cserélje ki disznókra. Miért? Merthogy ezután ez lesz a profilunk. Nyolcszáz disznó a nyakunkon, se tisztességes ól, se kukorica hozzá, megesszik az életünket.

- Majd kialakul.

- Az oldalnézetünk?

- Hát az is.

- Mióta megalakultunk, egyfolytában keressük. Volt már gabonatermelő meg tehenészeti és tyúkászati profilunk. Belékezdünk a szőlészetbe is. Akkor azt mondták: nem nekünk való. A szőlőt kiadták részes megművelésre. Hogy T. Ferinek hatvan veder bora maradt: visszavették. Míg nem kerestük annyit az oldalnézetünket, határozottan állítom, hogy megvolt.

- Lehetséges, hogy ezzel célba jutnak.

- A célba találat az lesz, amikor új vezetőséget választunk. Úgy hírlik, a mostani elnöknek a helyébe Pop Goricát tesszük. Vitán felüli, hogy becsületes ember. Tisztességes demokráciát csak tisztességes emberekkel lehet fenntartani.

- Ez már tény és való.

- Olvastad-e, mit hirdetnek az újságban?
- Mindenfélét.
- A kolozsvári színház régi bútorokat vásárol jó pénzért. Biedermeiert. Minek kell az nekik?
- Valamelyik színdarabhoz.
- Ott van az ócska kaszten a padláson. Vajon megvennék-e?
- Az nagyon ócska, de nem biedermeier.
- Az milyen szokott lenni?
- Cirkalmas.
- A mienk szögletes. Erről jut eszembe: emlékszel te Májer úrra?

- Májer?
- Akinek az a sok maszatos gyereke volt.
- Maszatos?
- Mindig olyan sovány volt, mint az ecet.
- Emlékszem.
- Nohát, ez az ember meghalt.
- A baj embereken jár.
- Tordáról hozták a hírt. Szomorú bizony. Le kéne fényképtessük magunk.

A gondolatnak elég hatalmas szökkenése Májer úr haláláról a családi fényképre; a fekete keretig, amely – ha csak egy kattánásnyira is – egybefogja széjjelestében a társaságot. Gyermeket, vőt, menyet, unokákat, sógort, sógorasszonyt. Középen a frissen borotvált, kiagyusztált nagyapa, oldalán a fekete fejkendő nagymamával, kissé elfogultan – hisz a jövőnek rendezgették el arcuk vonásait –, mégis konokan állva a lencse farkaspillantását: a bizonyosságot, hogy nagyított fénykép formájában végül a falra felakasztva folytatjuk párbeszédünket, a Májer úr sorsában osztozva.

Anyám elfújja a lámpát.

— A sötétben még sokáig hallgatom a tücskök keserves énekét.

ESŐ ÉS CSIZMAGOND

Októberi reggelen arra ébredek, hogy megérkezett az eső. Nem az égzengéses, váratlan lezuhanó, majd seregéycsapatként tovasurrogó gyermekkori zivatar, melynek változatairól Illyés Gyulának oly lélekmelegítő emlékképeit olvashattuk, a szerzővel együtt jólesőn csuromra áztatva magunk, visszakívánkozva – hányadszor? – a lehetetlenbe: odatartani fejünk egy réges-rég tovatűnt zápor zuhanya alá.

Ez más, ez a hordó aljáról csurranó, savanyú áporodottságot keltő, már-már békanyálás, nyúlós mezősegi levedzés, amitől a kutya is megbüdösödik, nyirokszagúvá lesz az emberen az alsónemű, lucskossá a kapca a hullahideg lábfejen. Ellentétben ama cseresznyehólyagos kánikulamosdatással, mitől gatyás kölyök és libacsapat boldogan visongott, s a varázslatos hirtelenséggel megduzzadt patak fuldokolva rohant világgá, ez a mai, az égnek e hólyaghurutos betegsége mindent elposványosít körülöttünk. Bennünk is, ha tünődésre adjuk a fejünk. De ha nem is adjuk: bőrünk a ránk húzott vizes lepedőt érzi. Lábunkat a hasravágtató talajon vissza kell szoktatnunk az egyensúlyozás Bethlen Gábor-i művészetéhez. A sárga por, mit sarkunknak egy könnyed, bokázó mozdulatával tegnap még lerúgtunk magunkról, bocskornyai masszákban ragad a talphoz. Szó szerinti értelemben is a föld rabjai lettünk; beszotyog velünk a házba, magunk után kell vonszolnunk az illemhelyre is.

Vizenyősek lesznek a napjaink. Mintha bendőbe költötünk volna.

Élni kell a bendőben is. Anyám, feje fölött az égve felejtett lámpával, serényen zakatol, tesz-vesz a másik szobában. Miután kifaggat az éjszakai nyugodalom felől, játékos ille-

delemmel kérdi: az ágyban szándékszo-e a tojárántottát elfogyasztani? Ez inkább azt jelenti, hogy a harmincesztendő, nyiszorgó deszkák közül illendő kikászálódni. Mint a nyáron is, amidőn napfelkelte után a legyekre panaszkodtam. Nem elég, hogy zajonganak, csípnek is, mondtam. „Őket is meg kell érteni, fiam. Nem szokták meg, hogy ilyenkor még embert lássanak az ágyban.” A diplomatikus beszédre igyekszem a mosdótál felé. Első pillantásommal apámat keresem; tudhatnám pedig, hogy már a hajnallal lejelentkezett az állami gazdaság műhelyében. Némi röstelkedéssel állapítom meg, miszerint a felkeléseiről nemigen tudnék számot adni. Hasonlóképpen az esti lefekvéséről sem. Sohasem láttam ebéd után elszundítani, párna után nézelődni. Példája szerint az ágy előtti kéjes, ásítózó nyújtózkodás – a jog szerinti pihenés –, akár a sírás vagy szerelem: a szemérem védett területe. A talpon állásban anyám csak betegség idején marad le mögötte.

Ezen a reggelen a lábán akadt meg a szemem; a kék visszerein, ormótlan bakancsán. Pirkadat óta tetemes utat járt meg velük, azzal egy határpásztor is eldicsekedhetne.

– A lábára most már csizma illenék – mondom. Válasz helyett a sáros bakancsokat nézi; papírral van az orruk kitömve, lötyögés ellen. Ugyanis öcsém negyvenhárom lábára készültek.

– Látod, micsoda egy maszkura vagyok? – nevet kényszeredetten. – De mondd, ebben a sárban mi mást vehetnek fel?

Más tanácsot nem adhatok, mint hogy a helyzeten változtatni kell. Hozzon elé, mondom, valami tiszta papirost. A konyhaszéket a ház közepébe állítom csizmadiaműhelynek.

– Vegyünk mértéket!

– Vegyünk! – ragyog fel a váratlan ötleten, s nagy len-

dülettel kászálódik ki bakancsból, kapcából, lyukas harisnyahalomból.

Ceruzával körülrajzolom a lába formáját. A sarkánál kezdem, az ujjaknál végzem, susztermódra fontoskodom és billegetem magam előtte:

- Speciális kívánsága van-e a tekintetes asszonynak?

- He! - kacag rám hitetlenül. - Ezt meg is lehetne rendelni?

- Olyan csizmája lesz: rendelésre készült.

- Újévre. Ha lehetséges volna.

Ettől kezdve komoly és tárgyyszerű a megbeszélés. Tőben a szára ne legyen szűk, a sarka ne legyen magas, ha nyiszorog, nem baj, jól áll a csizmának, amikor egy kicsit beszédes a természete. Azzal egyszer végigmenni az úton a templomig a porka hóban: valóságos elégtétel.

Igen, a tél! A csizma azzal véteti észre magát, hogy a templomban a padig előmenve nyiszorog, a havas úton csikorog. Efféle örömben anyámnak ritkán lehetett része. Ami zajt a járkálásunkkal csaptunk: a meztelen talpak puha lappogása volt, az ujjak között felbugyborékoló sárlé neszezése. Csizmatakarítónak gúnyolt tákolmányunk az ajtó előtt leginkább vendéglábbelit szolgált. Mezítlábunkhoz lehetőleg sima felületű sártörlőt kerestünk, héjahántott botot, gyümölcsfa törzsét, pocsolyát. Tavasztól őszig a naponta százszor elhangzó anyai parancs ez volt: mosd meg a lábad! A dolog hátrányai és következményei közismertek. Elő-

nyei már nem annyira. A majom emberré válásában a kéznek tulajdonított döntő szerepből a lábunknak is megőriztünk valamit. Többek között a kényyszerű egyenjogúságot, minek alapján egyikén a kesztyűt, másikon a csizmát nélkülöztük. Használhatóságukat növeltük ezzel. A közfelfogás szerint kizárólag járkálásra, ilyen-olyan ügyben való sántikálásra korlátozott végtagunk mezítelen állapotában olyasféle műveletekre is alkalmas, mint: vakarózás, szükség szerinti nesztelen lopakodás, vízbe esett holmik érzékeny kitapintása, foghúzás, asztal alá gurult fémpénz elcsenése ártatlan beszélgetés közben, szivarlopás a lábtól alvók zsebéből, pusztán az ügyes lábujjak segítségével. Egy négyes ostor megfonása, menekülés esetén gyors felgallyazás a fára csizmás állapotban elképzelhetetlen. A gyakori fenyítés viszont, amit ülepünkre szokás irányítani, csakis csizmában vihető véghez. A lábbeli tehát – a valóságos és a képletes – a társadalmi érintkezés formáira is hatással lehet. A világról való vélekedésnek, érvelésnek századunkban is gyakorolt rugdosási változatait, kemény orrú csizma hiányában, azokra kellett hagynunk, akik ezt a huszáros lábbelit esetleges véleménykülönbségeink megszüntetése

végett ugyancsak latba vetették. Számos példa van rá, hogy nem eredménytelenül. Figyelmes körülnézelődéssel még fölfedhetők a közgondolkodásnak olyan nézetei, melyeket az ember alfelének közvetítésével épp egy-egy csizma juttatott föl a tudatig. Nem a piros rámás persze, amelyet most anyámnak rajzolok. Ettől a gondolat szelídebb, mondhatnám paradicsomi tájakra, a bölcső felé röppen.

- Sírunk-e sokat, mikor kicsik voltunk?

Megütődik anyám a kérdésem. Pedig épp arról jut eszembe, hogy a konyhaszék mellett guggolva, ceruzám hegyével mint egy kápolnát, a lábát kerülgetem. Valami visszhangzik még a fülemben a csindarattából, amivel - minden veszélyérzet nélkül - bevonultunk az anyakönyvi nyilvántartásba. (Az egyháziba református magyarnak, a községháziba fából vaskarikának: a kezembe került okmány szerint a jegyző ugyanis úgy fogta föl a jövetelünket: az újszülött nemzetisége: református román. Másolati iktatószám: 3/IV/4/1949.)

- Azt a jövetelt, fiam, a rettenetes bőgést nem lehet szóval kifejezni. Miről jutott eszedbe?

- Említette volt, hogy a lábával is ringatott bennünket.

Mint valami csínytevést, úgy magyarázza anyám a hajdani altató módszerét:

- Akkor, hogy egyik a másik után jöttetek világra, s melyik a karomban, melyik az ágyban, asztal alatt visibálta a hascsikarásait, meggyűlt a bajom veletek. Száz kezemnek kellett volna lenni. A lábamra azután került sor, hogy összeomlottam a virrasztásban. A bölcső spárgáját a nagy-

lábujjamra kötöttem, az ágyon végigdőltem, és szenderegve hintáztattalak, ha sírtál. Csalás volt ez, de bocsánatos; nem vetted észre. Istenem, be rég volt!

Egyikünk se bánná, ha a dologra még egyszer sor kerülhetne.

LÁTOGATÁS GYÜMÖLCSOLTÓ GERGELYNÉL

Különben Székelynek hívják.

Magamban szoktam őt gyümölcsoltónak nevezni, fűt-fát nemesítő hajlama meg a metszőollója miatt, mit még a zsebében is csattogtatni szokott. Már nem emlékszem: igaz-e vagy én fogtam rá az esetet, miszerint úrvacsoravétel alkalmával – szép szenvedélyének tárgyi jeleként – zsebkendő helyett is a metszőollót húzta elő az istenes áhítat legnagyobb rémületére. Ilyenszerű poétikus tévedései akkor maradtak abba, midőn az első fölszólítást meghallotta, hogy jelentse föl a szomszédját, ha az kukoricáját nem kapálná meg idejében.

– Elmegek hozzá – mondom anyámnak –, lám, hogy és mint van az az ember.

– A bajokat leszámítva, jól van.

– Mit kellene leszámítolni?

– Semmi különöset, a helyzetén kívül. Legjobb szőlőszakértő létére mindenféle gyalogmunkát végez.

A szakértelme valóban közismert; az elismerés hiányzik mellőle. A kisiparos meg tisztviselő hajlamú családban makacsul a föld embere maradt. Akkor is, amikor egy ellentétébe forduló viszonyulásként éppen a föld kiabált emberért. A két- és többtű-

ségnek, a kacsacsőrű emlős-állapotnak számtalan felkínálkozó kényszerlehetősége közül a születésével adott helyzetét, vagyis a legkényszerűbbet választotta: öt-hat holdnyi birtoka mellett maradt. Mellette, mivel az tulajdonjogilag lényeges változáson esett át: közössé lett. Amitől a népmozgás minden irányba fölgyorsult. A bizonytalanságok élelmes kilábalásai – a szinte egyik óráról a másikra bakterré, cukorkaárussá, kocsimosóvá, kántorkisegítővé, szezonmunkássá vedlő parasztok – őt álmában sem csábították el a partról honnan a tanmesebeli kotlónak föltehetőleg riadt érzésivel nézte gyorsan tovaúszó kicsi récéit: jó néhány régi keletű elgondolását a mezei boldogságról; a robinsoni kitartást, amivel a puszta határban, ollóját napestig csattogtatva alma- és szőlőillatú sátrat feszített ki maga fölé, mai emlékezetem szerint is holmi bukolikus édeni sarkot a szegénység tülekedésében. „Emlékszel, öcsém, a muskotályerdőmre? (Negyedholdnyi volt.) A rizling- és leánykasorokra? Mint a frissen ondólt kisasszonyok, olyanok voltak.” Ma is szépnek látja. Az idill – az emlékezetnek e minduntalan visszatérő csalása – éppoly régi keletű, mint a földművelés. Ha Homérosznak elnézzük a tévedést, miszerint a király

szántóvetői minden barázdafordulónál egy-egy pohár bort kaptak biztatásul, megértőknek kell lennünk bátyám iránt is, midőn utána sóhajt a muskotály-kisasszonyainak. Azt is elfelejtvén, mily sokan babráltak rajtuk az első érett fürtök láttán. A rokonságot leszámítva, csak gyereke annyi, mint a rostalika. S melyik amerre ment ezt-amazt elintézni, váltópénzként szőlőt, cukordinnyét vitt a kosarában. Ilyenformán a szürethez nagy reménységet nem lehetett fűzni. Mikor a szőlős, valamint a házi kertnek is egy része közösbe vétetett – az eszme bátyám tudatában azonnal törvényként foglalt helyet –, zokszó nélkül költöztette beljebb a régi kerítést. Közvetlen a ház ajtaja előtt – a régi belsőségnek széltehossza után mintegy mélységben terpeszkedve – lendült új támadásba. Tyúkketrec, kutyaól, árnyékszék helyére újabb szőlős került, százötven tőnyi, a réginek kicsinyített mása. És minden egyéb, makettszerű méretekben: az ablak alá – hogy túl sok eget el ne fogjon – törpe gyümölcsfa, a kamrába miniatűr hordó, az istállóba kecske méretű tehén. Azt mondja: reprodukáltam magam.

A kiskút-völgye órányi járásra van a falutól. Kopár hegyen át, számártövis, kökénybokrok között vezet az ösvény Gergely bátyámhoz. Az ő házában lakik – betegeskedik inkább – anyai nagyapám is. Az eső után a szél szegődik most hozzám s a kukoricatáblák sivár zörgése. A kórét mostanság télen is itt látni: megcsappant, jelek szerint, az értéke. A Laposnak nevezett völgyhajlatban a kollektív gazdaság vályogistállóit látom; a közelében traktorokat és kombájnokat sorba állítva. Húsz hektár friss telepítésű szőlőt is látok, ami négy esztendő múlva fordul termőre. Addig a tagosításba vett régi negyed- és félholdas foltokat kell a lezülléstől valamiként megőrizni. Ezek persze nem annyira bort, mint inkább gondot – nem mindennapit – okoznak a vezetőségnek. Idén is fennakadtak azon, hogy Gergely valamikori táblájában a szüretet – a szőlőszedés öröméhez ragaszkodó három falu számára – miként szervezzék meg. Végül az egybegyűltek döntöttek. Félezernyi gyerek és felnőtt bicskával, ollóval, a puszta fogával a hegyoldalt úgyszólván negyedórák alatt megkopasztotta. Az aggastyánok, a betegek is kiültek a kapu elé, kalapból ették a szőlőt, ingük ujjával törülgetve a mellükre csurgó levét. Gergely a hegyen ülve nézte a farsangot. Anyám szerint, akár Jézus, midőn a farizeusok jelt kívántak tőle, a csodatevő szerepét töltötte be: hét kenyérral vendégelte meg a sokaságot, és miután evének és főlshedék a maradék darabokat hét kosárral, magának a csodatevőnek is jutott. Egy másik szőlősgazda meg elindult a tele kád csabagyöngyével a gazdaság székháza felé, ahol a vezetőség – népes rajoni vendégsereggel – a mustot préselte. Csöndben szivarozgatva tűnődött az ember a deszkán, észre sem vette, hogy lovait a saját udvara elé irányítja.

- Minek hoztad ezt ide? – meredt rá a felesége.
- Hát nincs szüret?
- Szüret van, de az eszed is megháborodott.

- Jól mondod, bizony! - legyintett az ember magához térve. - Egy kicsit elgondolkoztam.

Megfordította a szekeret, és indult vissza az eredeti célpont felé. Az asszony nekidőlt a kapufélfának, úgy nevetett sokáig a könnyeit törölve. Azután sietett a szomszédba elmesélni, hogy mily kacagni való dolgot művelt az ura. A szomszédok is mulattak rajta, Bergson nélkül is tudva, hogy mikor egy bizonyos komikus hatás egy bizonyos okból származik, ez a hatás annál komikusabbnak tűnik fel, minél természetesebbnek találjuk az okát.

Akár a Gergely esetében. Ha valamely szomorúságát meséli: fölvidítja vele hallgatóit. Azzal is, ahogyan kivágja magát belőle. Mikor a háborús esztendőkből az őrmester - valamely buzgó keresztyén följelentésére - mint katonaszökevényt kereste, felesége és gyermekei közül az ablakon ugrott ki a kertbe, onnan mezítláb és fedetlen fővel, decemberi hóban menekült a harmadik faluig. A kérdésre, hogy hová nyargal olyan állapotban, a tréfás mesék hangján vágta ki magát. Épp üldözőinek szövetségesei sajnálták meg és ruházták föl sapkával, ócska mellénnyel, hogy farkastól széjjelzavart juhait fegyveres határvadászok közt megkeresse. Fordulatos élete folyamán nemegyszer meredt rá puskacső: mindig volt annyi lelemény benne, hogy a halált vállon veregetve a kedélynek valamiféle virágját tüzze a puska csövére. Igaz: nem éppen iszonyat nélkül.

Családi együttesben, egy-egy szerencsésen megúszott galibája után, úgy szoktuk őt jellemezni, hogy a feléje hajított kések megpördülnek a levegőben és elkezdenek énekelni. Megszaporítva közben halántékán az ősz hajszálat. Kacajos csodálkozása - „hát nem agyon akartak verni?” - nem abból a fajtából való, amely a köztudat szerint a testet hizlalja, vagy a kedélyvilágot fiatalítaná. Minden nevetésünk után egy kicsit öregebbek leszünk; ez egy másik,

nem névszerinti székelynek, ama csíkcsicsói Szakállas Ábelnek az arcáról – Tamásinak köszönhetően – pontosan leolvasható. Mint minden mutatványoséról, kinek vidámság-szaltói alatt – sorsának mélysége fölött – nem feszül biztonsági háló. Annál jobban kell hát ismerni a mesterséget: eltitkolni a szív riadalmát, vastagon fölkenet arcfesték árán is. Amit közönségesen bohócfestéknek hívunk.

EGY HALHATATLAN SZÍNPADI ALAKÍTÁS

A háború utolsó felvonásának zárójele-
lenetében volt egy ilyen közös komé-
diás napunk. A katona, aki megmo-
tozott bennünket, vadonatúj beret-
vakést talált a Gergely zsebében. Az
orrunk előtt villogtatta, majd engem
félretolva, bátyámat vette premier
planba. Ily bizalmas közelben a szór-
telenítő szerszám a fejszéhez kezdett
hasonlítani, amivel épp azokban a
napokban két legénynek a fejét vág-
ták le csutakon. „Azt mondja tehát,
hogy ártatlan ügyben tekeregnek itt a
határon?” „Hazafelé tartunk, uram” –
lendült belé bátyám a sokszor elját-
szott szerepbe. Kettőt pislogott a bo-
rotva előtt, majd széles cinkos mo-
solygást vetett hálóként a katona felé.
„Kilenc gyermekem van.” A meg-
vesztegetésnek ez a tallérja – hogy
hisz emberek vagyunk – annak előtte
mindig hatásos volt. Most felinge-
relte a katonát. „Húzza ki magát, és

ne táncoljon előttem!” A borotvát a kezefején próbálgatta, majd a szőrt lefújva róla, bátyám inas nyakán állapodott meg a tekintete. A legjobb serkentés az alakításra. Arcának türelemizmai lazulni kezdtek: a kés újabb villanására csücsöríteni kezdett, majd alsó szemhéját felhúzva, a rövidlátók kereső mozdulatával szabadjára engedte a bánatizmokat is. Ettől a szemöldök belső szárnya rebben föl, míg a külső lefittyen, és egyidejűleg működésbe lépnek az orr piramidális izmai. Szakértők szerint ez ritka színészi képesség. A görögök ismerték leginkább és alkalmazták a szobrászatban is, miként a Laokoon-csoport mutatja. Az enyhén megremegő felső ajak a járomcsont-izom révén az orrcimpa ráncait vetíti vigyorgásba és csípi hegyesre az ember orrahegyét. Ez esett most legközelebb a táncoló beretvához. S utána mindjárt az állkapocs, az alsó főleg, amit bátyám a súlyára bízva elejtett, azzal a ritka tökélyvel, midőn az ajak is félregörbül, a sírás előjeleként. Ez utóbbit azonban olcsó fogásnak tarthatta; könnyhullatásra nem került sor. Hanem a vörösen kitüremelő szemhéjak keretében a szivárványhártya körül villogni kezdett a szemefehérje. Meggondolatlanság volt részéről, mivel ettől a katona megijedt és károm-

kodva folytatta rémítő játékát a gégemetsző szerszámmal. Egészen közel lépett bátyámhoz, akinek újabb mesterfogással elakadt a lélegzete. Ezzel drámai csönd keletkezett, míg a nyitott száján át meg nem hallottam a szíve dobogását, pontosabban: a bordák fahangját a szív hánykolódásában. (Utólagos föltevésém szerint a bordazajt az én szívem keltette.) „Csak a füled vágom le” – mondta ekkor a katona, mire bátyám részéről elhangzott a megkönnyebbülés sóhaja, torkán leszaladt a gombóc, a globus hysterias, átadva helyét a fülek játékának. Az elfehéredő, majd kipiruló fül színváltó készségét bizonyos Mosso nevű fiziológus üregi nyulakon figyelte meg először a múlt század hatvanas éveiben. A borotvakés előtt gyakorlatozó bátyámról ilyenformán nem lehetett tudomása. Arról sem, hogy történelmi kényszerűség folytán ez a készségünk az üregi nyulakénál fejlettebbnek látszik. Holott az elsőbbség őket illetné meg. A szőr- vagyis hajmeresztés ugyanúgy, mivel a tudomány föltevése szerint ez is a megriadt állat védekező reflexeinek egyike. A lélekábrázolás gazdag tárházában elegendő játéklehetőséget találunk, csupán a kezek számára. Alakításunk ezzel szegényebbé, ugyanakkor emberibbé

válna. Jól tudta ezt bátyám a fül-
csonkító katona előtt; hajmeresztés
helyett reszketegen nyitott ujjakkal a
két tenyerét fordította ki és emelte
magasra, Krisztus irányába, jelezvén,
hogy az apostoli döbbenethez is ért,
Leonardo da Vinci Utolsó vacsorájá-
nak hangulata nem idegen tőle. Rá-
adásul a végállapotokat szabályozó
idegközpontját is latba vetette; a felü-
leti izmok remegésével hideg verej-
téket gyöngyöztetett ki a homlokára.
„Bravó!” – mondta a katona, s az el-
tulajdonított beretvát zsebre vágva,
futni hagyott bennünket. A harmadik
hegyélen nyargaltunk, mire szólni
mertünk egyik a másikhhoz. „Ezen is
túlestünk!” – szusszant meg bátyám,
és oktatólag hozzátette: „Láthatod
most már, hogyan kell ezt csinálni.”
Járatlan voltam a színjátszás művé-
szetében. Nem sejtettem, hogy alakítá-
sa bármily ragyogó: nem eredeti.
Darwin Károly uram, az ember és az
állat érzelmeinek kifejezését kutatva
sok évtizeddel előbb ausztráliai
bennszülöttek arcáról olvasta le az
egész borotvatáncot. Idevágó tanul-
mányainak a félelemről szóló fejeze-
tében olvasható.

MELYIK VAGY TE, FIAM?

Az előttem álló ötvenes férfi, sokfajta félelemben megpácolva, maga a romolhatatlanság.

- Hogy vagytok?

- Így né! - mutat a gyerekeire, az udvaron várakozó munkákra.

Fiai, lányai szálfák és nyírfák, maga közöttük mint öreg csutak az erdőben. A mély gyökerű, mely sebeit mindig benőve a vízajtásain is eltengődik. A gyerekek most éppen Erzsi ángyóm parancsait teljesítik. Egyik ágat gyűjtöget a tűzre, a másik vizet hord a kútról, a legkisebbik, mint egy növendék-sámán, buzgó kerengéssel és kurjongatással a vércsét űzi a majorság védelmében.

- Hát ezenkívül? - kérdem.

Ezenkívül a nagyobbik fia, Árpád, az imént határozta el magát, hogy városba költözik. Nem lehet visszatartani. Valakitől, aki forma szerint - tehát lényegileg is - kimaradt a kollektív gazdaságból, apja kertet vásárolt neki, hatezer lejt fizetett érte. Az illetékesek ekkor figyeltek föl a hibára. A kertet kisajátították, a pénz odaveszett. Fogadjon-e most már ügyvédet? Nem látja értelmét.

- Volt, nincs! - nevet a kudarcán. - Húzd rá, cigány!

Az illendőség úgy kívánja, hogy elsőnek nagyapám előtt tegyem tiszteletem. Gergellyel és ángyómmal csöndben lépünk be a házba. Nagyapám, az aggság mélyén, megfogyott arcán a betegség lázrózsáival, reszketegen ül az ágyon. Meg sem ismer az első pillanatban. Ahogy rám emeli a tekintetét, látom, hogy már el is fogadott, mint hozzá tartozó ághegyet, de nem tudja: a harminc unokája közül melyik lehetek. Mint a kotló alá szánt tojást vizsgálgat.

- Melyik vagy?

Mondom, hogy melyik. Berta fia, a nagyobbik.

- Nem emlékszik, hogy elporozott volt egyszer az os-

torral? – mutatkozom be aprólékosabban is.

– Ha elporoztalak – mondja –, bizonyos, hogy megérdemelted. Először azt gondoltam, nem te vagy az, hanem a másik, amelyik eltörte a korsót.

– Egyet én is eltörtem – vallom be töredelmesen. Egészen pontosan nem tudnék számot adni róla, mikor és hogyan, talán csak álmomban ejtettem el, de határozottan az az érzésem, hogy valahol eltörtem egy korsót. De erről most nem faggat.

– Hát amelyik most húsz esztendeje leverte a ház sarkáról a cserepet, az merre van?

– Ha ő az, akkor Marosvásárhelyt – mondom. Ugyanis az öcsém lehet.

Elég messziről néz vissza ránk nagyapó. Ki tudná megmondani, mivel miként vetett számot, s az emberi világnak miféle összegezését végezte el, hogy immár nem nevünk és arcunk, hanem a tetteink alapján tart számon bennünket.

– Jó, hogy láthatlak – mondja simogató szándékkal. Azután újból visszaroskad az ágyra. Akár egy elgörbült szeg, úgy ül ott az idő súlya alatt. Röstellem, hogy évek óta nem látogattam meg. Úgy néz rám, mintha jelentést várna távollétem okáról-hasznáról.

– Hol voltál te mostanáig? – kérdi.

Ha a tejbe aprított beszéd a házunknál szokásos lenne azt mondanám, hogy az elmenetelem csak káprázat; itt voltam mindvégig mellette. Ha el is mozdultam valamerre, a kaput nem csuktam be magam mögött.

– Sokfelé jártam – mondom.

– Lehetőleg nem kell sokat tekeregni – veszi elé a régi gyermek-rekumozó hangját. – Szivarozol-e?

– Muszáj – bólintok büntudattal.

– Nem muszáj! Semmi sem muszáj, csak ami a javulást szolgálja. Gyerek hány van?

– Kettő.

- Nem sok.

A legyintése nem tekinthető éppen dicséretnek. Erzsi ángyóm a védelmébe vesz:

- Manapság nem kell annyi gyerek!

- Kell! - csattan föl nagyapó. - Isten áldását nem szabad visszautasítani. A gyerek az ő legnagyobb áldása.

- Ez már így van - mondja Gergely is, inkább nagy beletörődéssel, mint lelkesedve. A kacsintásából olvasom ki, hogy az áldás lehetne változatosabb is. Például nincs pénz-töltényre, amivel a nyulat lövik.

Ángyóban valamilyen kései lázongás szólal meg:

- Az unokák szabadabban óhajtanak élni, nagyapó.

Ő maga keveset látott a világból.

Emlékszem a napra, midőn Gergely bátyám oldalán kivonult ide a határba. Leoldva fejéről a menyasszonyi fátylat, búcsút intett a muzsikás cigányoknak, és az új otthonát számba vette. Hat gyermeket nevelt itt föl. Harminc esztendő alatt harmincszor ha bent járt a faluban, akkor is keveset időzött, mivel örökkön tele volt a feje gyermeksírással. Életének majdnem kizárólagos tartalma: az anyaság. Ami változás odakint, a hegyen túli társadalomban megesett, érzéseinek és gondolatainak világát csak annyira érintette, ahogy a lámpa lángja a szélben megrezdül. Valamilyen ajtó-ablak nyitást a városban tanuló gyerekek hajtottak végre. Rádiót vásároltattak a házba, s bőgetik rendületlenül.

Nagyapó elszunyókált, kiléphetünk az udvarra, majd a ház megetti apró gyümölcsösbe. Gergely büszke az oltványaira. Áhítattal, szinte lábujjhegyen lépked közöttük, mintha mindahány korona egy-egy alvó gyereket ringatna.

- Nézd - mutat egy körtefára. - Olyan ez, hogy köszönni kell neki.

- Kezét csókolom - ragadom meg a körtefa lecsüngő ágát.

- Közös fa - mondja Gergely, majd fölvilágosít arról, amit egyébként maga sem ért.

A tagosítások alkalmával fölmérték a házi kerteket és udvarokat is. Ami előírás szerint fölöslegnek bizonyult, levágták; magántulajdonból így került köztulajdonba néhány gyümölcsfája. Nem lehet tudni, mi lesz a sorsuk. A házi kertek szélén rengeteg az ilyen „közfa”, minek senki sem viseli gondját, hacsak a régi gazda nem. Az almafák két anya között megosztva nézik egyik a másikat; a kerítésen kívül maradva, nyulak prédáivá lesznek. A kollektív gazdaság, a szétszórtságuk miatt, gondot nem fordíthat rájuk; elvileg ahhoz sincs joga, hogy visszajuttassa őket magánkézre. Így maradnak Isten kezében.

- Hanem a Gyurka sógor kertjét nézd meg! - mondja Gergely elszörnyülködve és menten körülnézve, hogy rajtam kívül más nem hallotta-e.

A homloka ráncba szalad, szeme kicsire és mosolygósra szűkül, majd rövidet füttyent, legyint, cöccög, és a fejét varkaja.

- Hát az bizony nagy komédia - folytatja. - Olyat te még nem láttál.

Elhatározzuk, hogy meglátogatjuk Gyurka sógort is.

Nagyapám alszik; elbúcsúzom Erzsí ángyómtól, a gyerekektől, és nekivágunk a hegynek. A túlsó oldalán leereszkedve, a Kapusnak nevezett falurészen a legutolsó házban egy nagy kaszáló mentén bekopogunk a sógorhoz. Felesége, akit Rebekának kereszteltek, s mi Rubinak hívunk, anyám legkisebbik testvére. Nemcsak esztendeire, hanem termetre nézve is. A nagy fürtös családban a muskotály-gerezd. Gyurka korán megöszült, de romolhatatlan kedélyű, nyárias-kék-szemű ezermester, hasonlóképpen a fiúcska is ügyes mesterkedő, kit a megkülönböztetés végett Györgynek szólítanak. Az esős idő a házba szorította

őket. Rubi a kályhánál, a sógor az asztalnál Mereskovszkij könyvével a kezében, a gyermek a sarokban fúr-farag valamit. A szokásos kérdésre, a hogyésmintre a sógor azt mondja:

- Éppen most vagyok itt elképedve.

- Mitől? - nézem a könyvet; régi Dante-kiadású.

- Hogy végül is ez a Napóleon Szent Ilona szigetén fuszulykát ültetett, azzal kellett az idejét töltenie.

Gergely jót nevet, és azt mondja:

- Most már csak az hiányzik, hogy ezen is elképedjünk,

A sógor azonban nem véletlenül akadt meg a paszulyültető császárnál. Magányos önállósági hajlama rezonál a főnök helyzetére. Mikor a másfelé nyúlánkozó képességet a természetével ellentétes irányba terelik. Répaszedni hívták a reggel, ő pedig a gyümölcsfáival óhajtott éppen foglalatoskodni. Egy másik könyv is az asztalon. Mohácsy Mátyás: A házikert gyümölcsöse. Abból ő bármikor levizsgál. Az egyéniség rögeszme-szikrája pattan ki az indulatából is, ahogyan a kettévágott kertjét mint lehetetlenséget magyarázza. Ha akarom látni, hogy az eredeti jó elgondolás hol vágódott itt hasra, lépjek ki a kertbe. Kilépek. Számba vesszük a hét-nyolc éves gyümölcsöt. Száz darab fiatal fa: batul, jonatán, téli aranypármen, rendezett sorokban, befejezett koronaalakítással, szakszerű kezelésben. Ebből ötven darab került közösbe. Hevenyészett kerítés jelzi a határvonalat. Azon túl most már a tevékenységnek azért nem látja értelmét, mert nem bírja ésszel fölfogni: miként lehetne a termésen osztozkodni. Míg a szem ellát, sehol gyümölcsös, amelyhez hozzá lehetne csapni, egységesíteni; ahol tehát a nagyüzemi termelés elvét az ő fáira is ki lehetne terjeszteni. Kaszáló van itt meg búzaföld, kukoricás. Télen a nyulak a fiatal törzseket körülrágcsálják, nyáron a gyerekek az éretlen gyümölcsöt ágastól szaggatják. Ha rájuk szól, visszafeleselnek: őrizze

csak a sajátját! A kérdést megvitatta a vezetőséggel is, mindenkivel, akinek a végrehajtáshoz köze volt.

- S nem jutottatok megegyezésre?

- Mint a papok és az ateisták a szeplőtelen fogantatás dolgában.

Ezért határozta el, hogy városba költözik; bútorgyárban akar dolgozni. Az új ház még vakolatlan; éppen most köti a vásárt valakivel. Azután beköltözik Marosvásárhelyre, és új gyümölcsöst, miniatűr szőlőst telepít. A kaputól az ajtóig rózsafát ültet, és színes üveggömböket tűz majd a festett karókra.

Erről a tervéről hiába is próbálnám lebeszélni.

(Hazafelé menet az elnökkel és kíséretével találkozom a szövetkezet előtt. Megkérdem: mi a véleménye a határszélre került gyümölcsfákról. „Így kaptuk a rendelkezést.” Személy szerint van-e valami elgondolása a megmentésükre? Nincs. Nem foglalkozik személyes elgondolásokkal. „Különben is egyszer már rendet kellett teremteni.” A kíséret tagjait is kérdem. A könyvelő: „Én ebbe nem szólhatok bele. Nekem könyvelnem kell.” A zöldségeskert embere: „Az egyenlőséget csak úgy lehet megteremteni, ha egyeseket meg is sértünk vele. A nappali őr: „Mi, elvtárs, hiába osztjuk-szorozzuk a dolgot. Így jött a rendelkezés, kinek-kinek ennyi jár a háztájiba, s kész!” A kérdésekre, hogy végül mi lesz a terméssel, egyöntetűen azt válaszolják: megeszi a

régi tulajdonos. „Hiszen ott van az orra előtt.” Tétélezzük föl, hogy nem nyúl hozzá. Nevetnek. Tréfára veszik a föltételezést. De mégis! „Akkor elhordják a gyerekek. Minden magányos körtefa mellé nem lehet őrt állítani.” És legvégül? „Legvégül kiirtjuk azokat a fákat, s a terület megmarad szántónak.” De ezt még halogatják. Nem volt szívük fejszét ragadni. Az időre bízzák inkább a dolgot.)

EGY KÜLÖNÖS LÁTOGATÓ

A házban csak apámat találok; moslékot kever a macnacnak. A fűtőben lobog a tűz, s egy tányérba két tojás van odaverve. Úgy nézem, rántotta lesz belőle. Apám fél kézzel a cseber fölébe; másikkal a kavarófába kapaszkodva féloldalasan néz föl rám; örömet, hogy hazajöttem, a mosolya mutatja.

– Édesanyám hol van? – kérdem.

– Fölmentek a padlásra.

– Jóska is hazajött?

– Jóska nem jött haza.

– Akkor kivel ment föl a padlásra?

– Egy báróval.

– Nocsak! – mondom, de nem veszem tréfára a dolgot, mivel ismerem apám természetét. Abból az ösztönből, amelyik egyik embert a másik fölébe űzi, szikrányi sem ragadt meg benne. Kitartó szelídségében a tréfákozás és ugratás fölényét is elveti magától.

Hamar megszabadít a fejtörés gondjától.

– Azt mondja, még amikor felszámolták őket, itt hagyott

valamit, egy festményt, megőrzés végett. Valójában nem ő hagyta itt, mert emlékeztem volna rá, hanem a felesége, és most annak az egyik rokona jött el...

- Hát akkor megnézem.

Ahogy felmászom a létrán, a padlás homályában észreveszem magát a bárót. Egy szakállas őst ábrázoló festményt nézeget, anyám pedig a port törli a vastag rájáról. Ahogy engem észrevesz, köszön illedelemmel, s én is köszöntöm őt ebből az alkalomból, amely nem mindennapi. Kettős okból is. Először, mert én a padlásunkon még eleven bárót nem láttam, másodszor, mert valószínűleg ő maga is életében először néz körül egy ilyen magaslaton. Kezet fogok vele. A kézfogás tisztességesnek ítéltető, nincs benne semmi arisztokratikus. Gyermekkoromban bárónőknek kezet csókoltam eleget, de rendes kézfogásra csak most került sor, itt, a kémény mellett, paradicsomos-üvegek s egy spárgán lógó füstölt oldalas társaságában. A báró úr szokványos polgári ruhát visel és gyaloglásra alkalmas sportcipőt. A fiatalabb nemzedékből való, szabályos termetű és szabályos arcú; egyáltalán nem hasonlít azokhoz a madárijesztőkhöz, akik szép számmal nyüzsögtek itt hajdan a mezősi falvakban. Bevallása szerint egy útépítő vállalatnál dolgozik, s nem kell sokat kémlelnem az arcát, hogy fölfedezzem rajta a kenyérkereső munka visszfényét. Ahogy fölemelkedik a porból, hogy nadrágját letisztogassa, a füstölt oldalas nekiverődik a tarkójának. Kissé zavartan nevet, és előszedi a zsebkendőjét. Erős keze van, akár egy földművelő embernek. Régi emlékképeim ellentétéppen olyannak látom, mint egy kifordított kabátot, az útépítő napok követelményeihez igazítva.

- No, menjünk le - mondom, hogy lám, elhasal-e a létrán.

Az ősével a hóna alatt ügyesen tapogatja ki lábával a létrafokokat, némi húzódozás után anyám meghívását is elfo-

gadja tojásrántottára. Gépekről, földről, munkaviszonyokról beszélgetünk – miközben mindhárman kerüljük a megszólítást; se méltóságos úr, sem elvtárs, sem semmi, csak tetszik tudni meg mindenféle személytelenkedés –, és úgy veszem észre, hogy eléggé otthonos az apám kulcsos-reszelős fogalmi világában. Visszafojtott kacagásával anyám csak arra fordul el, hogy a bárónak madártojás-gyűjteménye van. Tízezer madártojása!

- Atyaúristen! – csodálkozik apám.

- Abból jó nagy rántottát lehetne készíteni – mondom én is, hogy anyámon segítsek, ne kínlódjék a visszafojtott kacagásával.

- A gyűjteménynek tudományos értéke van – mondja a báró.

- Persze hogy tudományos! – erősíti apám is, mintha világéletében madártojásokat gyűjtött volna a fák tetején mászkálva.

Az igazság az, hogy hirtelenében magam sem tudom, miként vélekedjem a tízezer tojáról. Rosszul ítéltem volna meg az emberemet? Néhány földbirtokosról írtam már, s főleg a kirívó szokásaikról, amelyek egyetlen merész ecsetvonással örökítették meg őket bennünk, mezítlábas, külső szemlélőkben. Példának okáért N.P.-nek az volt a szokása, hogy a mezőn sétálva, mintegy képzeletbeli árok elé kerülve, hirtelen megtorpant, nagyot ugrott, aztán visszaneézett, s megnyugodva ballagott tovább. Akácok bokrok között hasalva és mit sem törődve túszezúrással, vöröshangya-csípéssel, akár egy afrikai expedíció, mely ritka őszállat különös szokását figyeli, félnapokon át lestük az öreg urat, hogy tetten érijük az ugrálásban. (A gyermekkor emberkutató szenvedélye csak a nagy felfedezőkéhez hasonlatos.) S amikor valóban szemünk előtt játszódott le a jelenet, diadalmasan néztünk egymásra.

- Láttátok?

- Láttuk!

A nagy ellenfél gyöngeségének skalpjával szabályszerű indiánüvöltésbe kezdünk.

Téli estéken nemegyszer mámorosodtunk meg a fölfedezéseinktől. Nagypám a szomszédban lakó napszámos-társával, Peştean bácsival éjfélélig versenyzett pipaszó mellett, hogy melyik tud többet és nagyobbat mondani az urak bolondságairól. Anyám leánykorában Sz. F. tekintetes úrnál szolgált, apám ugyanabban az uradalomban volt gépész. Emlékeik bugyrát ilyenkor ők is kibontották. Történeteik végén meg-megújuló sorozatban dörrent a nevetés, hogy rezegtek belé az ablakok. Vigasz volt ez? Talán az is a nincstelenségben. Bennem az arisztophaneszi kajánkodásnak az a jóleső érzése ragadt meg ebből az időből, amely mindenkor eltöltötte a földön járó halandót, ha magasan lakó isteneit kicsúfolhatta.

- Ma este az urak számára nincs tömjénfüst! - szólalt meg apám hangján a nagy görög szentségtörő. - Tudjátok-e hogy a tekintetes úr dühében szitává lőtte a kalapját? Döglött szarka lett a kalapjából.

Ehhez, persze, a vályogház négy fala kellett s a távolság védelme. Mert ahogy élő mivoltában és ütéseközelben valamelyik méltóságos megjelent, sapkák és kalapok érthető serénységgel repültek le a kopac fejekről, s kaptuk elé fűr-gén a füstölőinket is. A rögtönzött tisztelet hevében a báró úr gomolyagnyi sárga tacskozóit is csak magázva mertük megszólítani: „Jaj, de szép kis kutya maga, nehogy megharapjon!”

De most ez a madártojás-gyűjtemény csak első hallásra emlékeztet múltbeli bárószeszélyre. Mihelyst kiderül, hogy muzeális értéke legalább tízezer lej, anyám majdnem keserűvé komolyodik. Tízezer lejt ő még nem látott egy összegben. Ilyenformán a madártojások számával egyenes arányban nő a báró úr tekintélye is. Amikor a papírba csomagolt

festményével nekivág a kerteknek az autóbusz-megálló irányában, apám hosszan utána néz, fejét csóválta.

- Az iskoláját, te fiam - mondja -, sokat mászkálhatott azért a rengeteg tojásért.

Ez így van, ehhez nincs mit szólni. De hogy magunk is vacsorához látunk, a báró úr látogatása csak nem megy ki a fejünkből. Ahány földesúr volt a faluban, mind szóba kerül. A falu, mintha csak attól tartana, hogy egyszer visszatérhetnek, mindahányat számon tartja két évtized távólából is. Apám elésorolja, melyik hol tartózkodik, milyen szakmát űz, melyiknek halt meg anyósa, felesége, hogy szolgál az egészsége. Mondja, hogy egyik répafelelős, és tanítónőt vett feleségül, a másik géplakatos Kolozsváron, de annak viszont meghalt a nagybátyja, a harmadik bőrszakmában tevékenykedik, a negyedik agronómus valamelyik állami gazdaságban, az ötödik piaci talicskás, a hatodik nem csinál semmit, mivel meghalt.

- Hát arra emlékszel-e, amelyik beléverte volt a cigányt a nagybögőbe?

Az nem volt báró, csak nagyságos úr volt. Legutóbb Kolozsvárt a Szamos hídján találkoztunk vele. Olajos, gyűrött munkaruhában a gyárból igyekezett hazafelé. Hóna alatt gyékényszatyor, benne takaróruha, amelyből egy hatalmas sósoborkának a vége kilátszott. Apám, míg beszélgetett vele - megnőttek-e a gyerekek, hát persze hogy megnőttek, mit csináltak volna? - fél szemmel folyton a sósoborkát nézte. Aztán, hogy a nagyságos úr a magasságában kissé meggömbülve elment, és mi a váratlan találkozás hatása alatt csöndben haladtunk a folyó mentén, azt kérdeztem apámtól:

- Mit szól hozzá?

- Jól kibabráltatok velük - mondta fejcsóválva. - De úgy látszik, nem lehetett mást csinálni.

Az emlékezésnek és az arisztokrácia bírálatának öcsém

vet véget. Nagy sebbel-lobbal zúdult be a házba, máris kéri a vacsorát, s fény ül az arcán, mintha mostanáig leányt ölelgetett volna.

- Először azt mondd meg, honnan jössz? - szigorodik rá anyám.

- Honnan jövök! A palotából jövök! - csattan föl a fiú, és olyan pózba vágja magát, mintha Ferenc Jóska volna, és az anyacsászárnő a tekergése miatt macerálná.

- És mit csináltál mostanáig ott a palotában?

- Televíziót néztem a pipatóriumban.

- S mit láttál?

- Mindenfélét.

Ez Jóska részletes beszámolója a televízió műsoráról, s ezzel anyám is befejezi a faggatást. Kirakja a szilvaízes tálat az asztalra. Jóska szereti a szilvaízet, reggelire mindig azt pakol neki anyám, de most úgy nézi, mintha cserebogarat tálaltak volna elébe. A fűtő felé szimatol, észreveszi a tojásos tányért. Ravaszul hunyorogva kérdi, hogy melyik evett tojást.

- Itt volt egy báró - újságolja anyám.

- És tojást evett! - mondja öcsém olyan hanghordozással, mintha reggelenként bárók és hercegfiaik ennék el előle a rántottát. Kitör belőle az egyenjogúsági érzés: - Ha ő tojást evett, ne lássam a szilvaízet.

Anyám sóhajt, és odaver neki is két tojást a lábasba. Jósának evés közben jut eszébe megkérdezni:

- Miért nem küldték föl a méltóságos urat a palotába, hogy lásson televíziót? Komédiát és vízilovakat.

- Elég komédia, fiam, így is az élete - mondja anyám ágyvetés közben.

Tudatában a komédia nem jelent vígjátékot.

Az utca felőli szobában alszom, ázott őszi virágillatban - szüleim ifjúkori fényképe alatt. A kép hatalmas. Nagyváradi vándorfényképész nagyította egészen szemcsésre, fél-

évszázados föl vétel alapján. Kiállításokon látni ilyen palaszürke, elmosódott tónusokat; a borsószemnyi, vásári kép túlhajszolt nagyítási lehetőségeit, szinte a megsemmisülésig. Apám katonaruhában, kiretusált, dús szemöldökkel, anyám puha, angyali vonásokkal fölruházva; ilyenek is lehetnek volna. A két arc – két boldog szempár – a világ kezdetének első hajnalára emlékeztet. A kép talán épp ezzel az idillikus hangulatával hat ránk; ha ilyen szépek is voltunk, megéri – már csak az emlékezés öröme miatt –, hogy kihúzzuk, ami még hátra van. Nincsenek elveszett paradicsomok, hisz naponta megfordulunk bennük. Ezt a lehetőséget vásári fényképészek olcsón biztosítják.

REGGELI ÚJSÁG

Reggel, mire kikászálódok az ágyból és kilépek a konyhába, anyám már körülszaladgálta a ház környékét. Mintha le sem feküdt volna; se nem álmos, se nem friss, arcának, mozdulatainak változatlan állandóságában jó fel a kertből a friss vízzel. Ami tegnap történt, annak a folytatását hozza a kora reggeli hírek kosarában. Míg aludtam, mintha éppen nekem gyűjtötte volna a megfigyeléseit. Az éjszaka kitisztult az ég, de minden jel szerint csak átmenetileg. Láta a napot, amikor feljött; azt mondja, kicsi fellegkendő volt az ábrázatára kötve, mint egy fogfájós embernek. Láta a ködöt a réten tekeregni, majd elszállingózni Kolozsvár felé. Láta apámat, amint kék munkaruhájában fázósan és görnyedten elindult a műhely felé, hogy egész napra belekapaszkodják a kalapács nyelébe. Felköltötte öcsémet – mozog már, Józsi, az isten áldjon meg! –, zsebébe dugta az újságpapírba csomagolt szilvaízes kenyeret, s néhány vidám szóval a kedvét is felhúzta, mint a zenélőgépet, hogy lehetőleg fütyörészve lapátolja a homokot a

kőműveseknek. Azt is megtudta, hogy fölépül az első fürdőszobás ház a faluban. Mégpedig egyik cigányé lesz, általi kölcsönből.

Nevetve meséli, hogy a cigány tiltakozik a fürdőszoba ellen. Persze, csúfolkodnak is vele. „Hallom, Fütyü, kastélyod lesz, zongorával, papagájokkal.” A néptanács a títust szigorú végrehajtásához ragaszkodik. A cigány is ahhoz, hogy nincs elég pénze. Lakni akar, nem feredőzni. Az előírásokat azonban nem lehet túlhágni; ha nem lesz fürdőszoba, nem lesz semmi sem. A konfliktust a tanácsirodából kivonszolták az utcára, ott vitatták a cigány zsebének a rovására.

- A gyerekeidnek olyan szaga van, te Fütyü, mint a füstölt oldalasnak. Hát nem jó dolog az? Tele a kád meleg vízzel, és te csak belesétálsz, mint a víziló. Hazajönnek a purdék sárosan, nem kell külön-külön vésődni velük. Bele mindahányat nyakig a vízbe, dörzsölöd egyiket a másikhoz, mint a pityókát a tálban, s kész a munka. Eddig azt kérdezted: asszony, ezt a gyereket megmossuk, vagy másikat csinálunk helyette? Nincs többé gond! Hát az asszony boldogsága! Egész nap húzza a pelyvát a cséplőgép alól, minden szege-likát belepi a por, és ahhoz sok víz kell. A múltkor is, hogy a kontyára vertél, nem figyelted, hogy jött ki a por belőle?

Így űzik az eszközt, eredménytelenül persze.

- Ahol nincs pénz, a beszéd teljesen hiábavaló!

Anyám ezzel fejezi be a tudósítást, amitől nagy nézeledő kedvem támad. Hátamra kanyarítom az esőkabátot, kilépek az udvarra, onnan át a szomszédhoz. János új házat épített, most épp a tetőszerkezeten szegecsel-kopácsol. Valahonnan az égből hull rám puhán a köszönése:

- Aggyon isten! Hazajöttél!

- Amennyire lehetett - mondom.

- Jól tetted - mondja dicsérőleg János.

Apró termetű, keszeg ember, de most óriásként rajzolódik föl az égre; a kezében tartott kalapjával mintha fényt merítene éppen a feleségének, aki karba font kézzel a fal tövéből néz föl rá áhítatosan.

- Új házatok lesz - mondom nagy okosan, mintha ők ezt mostanáig nem tudták volna.

Azért helybe hagyják:

- Igen. Új.

Az asszonyt Chirianának hívják. Román asszony, János félig magyar. Eszerint alakul vegyesen a beszélgetésünk is.

A régi ház kicsi volt, sötét, madzagos kilincsű. A vályogfal vékony és görbe, az ablakába nem lehetett kikönyökölni.

- Olyan térdeplő ház volt - magyarázza Chiriána, s invitál, nézném meg az új szoba-konyhát.

Örömét köztem és az új otthon között megosztva, hol engem néz, hol az úrias bútorát verőfényesen. Tudja, hogy a régi házra, az édesanyjára, Anica nénire emlékszem, meg a bátyjára, Augustinra, aki meghalt a fronton; mosolyog, de könnyes a szeme. Anica néni gyakran süített málépala-csintát, és ügyesen összehajtogatva, mint egy sárga dísz-zsebkendőt, szokta a kezembe csúsztatni. Élete végéig hazavárta a fiát a frontról; éjszakánként is felkelt, kihallgatózott az utcára. Úgy ragadt meg bennem az emléke, mint egy kis kereső gyertyaláng.

Csendes illedelemmel hat-hét éves fiúcska jön be, oly hangtalanul, mintha vízen lépkedne. A lányos arca puha krétarajz, gesztenye-szemében az anyja szelídsége, s a beszédje dallamos, kerekre göngyölten ejti a szavakat. Iuonicának hívják, és kenyeret kér. Válaszként az anyja először leveri a sapkát a fejről, de oly ügyesen, hogy nem a földre, hanem a ládára suppan, s kéri számon a köszönet. A gyerek úgy véli, hogy ha már elkésett vele, nem

érdemes fáradozni. Felveszi a sapkát a ládáról, és mezít-lábával a sípcsontját vakargatja.

- No, ki ez az úr?

Iuonica ügyesen vizsgálzik. Mondja, hogy én éppen a fi-
amnak vagyok az apja. A nyáron Öcsivel eregették a port a
hasukon, malmosdit játszottak. A karomba veszem s hin-
táztatom, hogy barátkozzék velem. Az anyja azt mondja:
mérjem meg vele az új ház magasságát, verjem a fejét a
deszkához, hogy máskor tanuljon meg köszönni. Ez a pró-
bálkozásom azonban, mivel nem Góliátra, hanem Dávidra
ütöttem, nem sikerül, Iuonica a kudarc láttán annyira párt-
fogásába vesz, hogy hazáig kísér, és felajánlja, hogy ha
szomjas volnék, friss vizet hoz a csorgóról.

VILÁGÍTUNK

Ebéd után a kicsi székre telepszem a fűtő mellé cigaret-
tázni. Otthonos, meleg sarok, itt simítgattam a kapcám
gyermekkoromban. Ezen szokott üldögelni megboldogult
apai nagyapám is, szivarozás közben a lába elé sercint-
getve, amitől anyám mindig felmérgeződött. Ha térdemre
hajtom a fejem: a ház földjének agyagillatát érzem. A füst-
fellegecskében nagyapám arcát látom, szakállának a szú-
rását érzem a homlokomon. Fehér virág a szakálla. Apó
nevezte így, mondván, hogy halála előtt az ember kivi-
rágzik. Nevettünk rajta. Nem ismertük a félelmet, mivel
bátorságot sem kívánt semmi tőlünk az enyészet színe
előtt. A puszta lét örömeivel dögönyöztük a hátát, tetszett
nekünk, hogy mint a hordó, melynek tartalmát elitták az
évek, konganak a bordái.

Most, hogy a kicsi székkal együtt reá emlékezem, sajo-
gást érzek. A hiányával van jelen közöttünk. Sőt, észreve-
hetőbb és hangosabb, mint életében volt; azzal, hogy el-

ment, rólunk is kimondott valamit. Ítéletét annyiszor ismétli meg, ahányszor eszünkbe jut, és diadalmasan mindig annyiszor távol marad, mintegy büntetésül, amiért valamikor oly közel merészkedtünk hozzá, és belehallgatóztunk a csontjaiba.

- Tudod-e, milyen nap van ma? - kérdezi anyám.

- Szombat.

Mosolya jelzi, hogy azt ő is tudja, a szombati napot.

- Meg kellene emlékezzünk azokról, akik meghaltak.

Másfelé irányult hát a kérdése. Valami felé, amit begyepesedett régi szokásaink között én már nem tartok számon, és amit anyám, talán hogy az én közönyömet is pótolja, kétszeresen emlékezetébe vésett. A szeme járásán látom, hogy kerülget engem a gondolataival. Szakadékok között az ösvényt keresi, amely hozzám vezet. Tiszteli a világfelfogásomat, bár Isten, örökélet és feltámadás dolgában nem ért egyet a tagadásommal. (Így szólt egyszer: „Majd ha szükséged lesz rá, te is visszatérsz a te istenedhez, akit elhagytál, és aki nem hagyott el téged.”). Nem ért egyet velem, de megért engem, bár nem tudom, hogy ennek a megértésnek mi az ára. Bátortalan félmondatai, melyeket egy-egy szelíd vita alkalmával felém irányított, azt jelezték, hogy világfelfogásomat nem javamra, hanem a kor rovására írja. A ház- és kertadó mellett amolyan szellemi adónak tekinti; szerződésbeli kötelezettségnek. (J. bátyám ezt így fogalmazta meg: aki materialista, annak ugyebár több a fizetése? Az általa ismert mesterségek mellé új mesterséget sorol: a hagyományostól elütő gondolkodást, azt a bizonyos hivatalbélit.) Anyám most úgy akar pártjára állítani, hogy megőrizze köztünk a gondolkodásbeli távolságot. Mint mindig: óvni akar attól, hogy valamiképpen megbántsam őt, ezért oda irányítja szavát, ahol közös a ragaszkodásunk múló és elmúlhatatlan dolgokhoz.

- Tudod-e, hol van a nagyapád sírja?

Mondom, hogy a temető északi felében, a rokonok fertályán, de a sok egyforma hant között bizonyosan eltévednék. Nem voltam ott apó temetésén. Enyeden, a Bethlen kollégiumban ért a halálhíre. Később, amikor az iskola útnak eresztett, pontosabban: amikor a mozgalmi élet hívására otthagytuk az iskolát, a diákérettel együtt a múltunkat is elfelejtettük. A jövő tartotta fogva minden gondolatunkat. Amely azóta ugyancsak múlttá öregedett apó emlékével együtt.

- Ennyire megfélekedtél volna nagyapádról?

Semmi vád a hangsúlyában. Pusztán csak az a figyelmeztetés, hogy aki menet közben, mint fölösleges terhet, eldobálja a halottait: a rossz lelkiismeret terhét cipeli tovább, hacsak nem oly erős ez a lelkiismeret, hogy mindent kibírjon.

- Mivel engesztelhetném meg? - kérdem büntudattal

- Világítás napja van.

Kipattant hát anyám kívánsága.

Boldog, hogy nem ellenkezem. Vagy inkább azért, hogy kibékít apó emlékével. Ő az örök oldó- és kötőanyag. Amikor ketten-hárman, testvérek összebakalódtunk, gyöngéden széjjelválasztott bennünket, kiszedegette körmünket a másik szeme alól. Azzal, hogy széjjelválasztott, mindig újra összehozott mindahányunkat. Nemcsak a fiait: az egész nagy rokonságot, ezer irányba nyúlánkozó vágyaival, föl-föllobbanó konfliktusaival. Mintha szövőszékben ülne: ahol szál szakad, menten bogoz a bogos ujjáival.

Estefelé, hogy apám is hazakerül a műhelyből, és leszapanozza magáról az olajat, szénport, elindulunk mindahányan a temető felé. Anyám karján egy csokor fehér ősziróza, öcsém hóna alatt egy csomag fehér gyertya. Hangos és derűs a beszélgetésünk, mintha lakodalomba mennénk. Tömegek hullámanak a román és magyar temető felé. Két

kicsi város ég most a falu két dombján. Kamaszok viháncolnak, lányok kuncognak a sötétben. Gyerekek farsangi maszknak kiképzett sárga tökök szorongatnak a hónuk alatt; abba majd égő gyertyát helyeznek, és halálosdit játszanak, ijesztgetik az öregasszonyokat.

- Nem tudják, mivel játszanak - mondja mellettem egy öreg paraszt a fejét csóválva.

- Vajon mi tudjuk-e? - kérdem.

- Nem játék ez, uram! - tiltakozik. - Hanem tulajdonképpen: megemlékezés. Azokra, akiktől a szemölcseinket örököltük. Vedd el az emberektől a megemlékezés jogát, s már kettébe is vágjad őket.

Néz rám, hogy van-e kedvem vele vitába szállani. Csak formai ellenvetéseim lehetnének; az emberi értékek folytonosságában egyetértünk. Mi több: annak eredményeképpen kerültünk ide a Semmi és a Volt kertjébe, a nemlét korhadt jelei közé, ahol ezerszeres ragaszkodással állapítjuk meg újra, hogy élünk s emlékezünk.

Otthonos, meleg fényben úszik a temető. Az ég borús, havat ígér. A föld még nem fagyott le; az ásóval, kikapával megbolygatott hantok sötétben csillognak, a föld friss szaga elkeveredik az őszirózsa s a gyertyák illatával. Ahogy nézem: itt egyelőre mindenki dolgozik. Ugyanazzal a mozdulattal, ahogyan káposztát, palántát - most gyertyasorokat ültetnek. Némelyek térden állva, pusztá marokkal morzsolják, egyengetik a földet; a jeltelenség minden irányába szerteguruló göröngyöket kényszerítik vissza két-három négyzetméternyi területre. Egy-egy megrendült mozdulat mintha élő arcot simítana el, de ez inkább a lét emlékezése; a szó makacsul a jelenhez tapad. „Maholnap lefagy az idő, nem fejeztük be a vetést.”

Akik befejezték a munkát, meggyújtották a gyertyákat, leülnek a földre. A férfiak cigarettáznak. Nevetnek is, ha úgy fordul a beszéd.

Könnyű neszt hallok a hátam mögül. Két tenyér fogja le a szemem. A vállamra kulcsolódó karokat fogom, próbálom kitalálni, ki vette el előlem a gyertyavilágot. Asszony lehet vagy lány, bár a szemem érzi: tenyere érdes, kemény és szőlőillatú. Az ujjak tövében bütykök, a csukló rövid és erős, akár egy kovácsinasé. Kapa-sarló nevelte kéz, s hogy gazdája fölnevet, a dallamos alt hangjáról már tudom: Ágnes üdvözöl engem, T. F. unokaöcsém ifjú felesége.

Összeölelkezünk, megcsókoljuk egymást. Az unokaöcsém, mint egy csokor piros virágot, máris nyújtja felém a borosüveget. Ragaszkodik hozzá, hogy a szénafű völgyének savanykás borát én kóstoljam meg elsőnek.

– Hát akkor egészségünkre! – mondom.

– Isten nyugtassa meg őket! – néz körül öcsém a sírhanatok fölött.

A liter bor, akár egy tábortőz, maga köré gyűjti a didergő rokonságot. Ruházatra és foglalkozásra nézve eléggé vegyes társaság vagyunk. Ahogy nézem: van itt termelőségvetkezeti tag és könyvelő, cipész, kárpitos (aki Marosvásárhelyről jött haza világitani), szőlőmunkás, tehenész, gyalogmunkás, varrónő, éjjeliőr, traktorista, harangozó, asztalos, leszerelt főhadnagy és tanítónő is, kettő. A tanítónők nem helybéliek, nem gyűjtöttek gyertyát. Azt mondják: eljöttek egy kicsit szórakozni.

Derűs és komoly szavak röpködnek, s elégedettek vagyunk, hogy a szétszórtság hónapjai után újra látjuk egymást. A gyerekek fel és alá nyargalnak a farsangi maszkokkal. Egyiknek tüzet fogott a nadrágja. Ijedtében futásnak ered, de utána kiáltanak, hogy azzal nem segít magán, attól csak nagyobb szelet kap, hanem inkább verje magát a földhöz. Amikor aztán az anyja markába kerül, duplán kapja meg a porcióját, mivel a verésnek fele büntetés, a másik fele tűzoltó munka, nehogy a nadrágja egészen leégjen.

A világítás ténye újra szóba kerül. Hogy mire való tulajdonképpen. Sokféle vélekedés hangzik el. M. néném, aki a szombatosok vallását gyakorolja már negyven esztendeje, és nem eszik disznóhúst, a bibliát idézi: „Hitben élünk, nem látásban! Hiszünk a feltámadásban s a viszontlátásban.”

- Ámen! - bólint rá tréfásan a tehenész, mivel M. néném közbeszólása úgy hangzott el, akár egy tüsszentés.

A tehenész Lucretius tanítását vallja, olyanféleképpen, hogy ami az emberrel megesik, az a természet műve. Az élet önmaga legfelsőbb hatalma s egyben áldozata is. Ezért a feltámadásra meg a viszontlátásra nézve - olyan hatalom híján, amely ezt véghezvihetné - nagyon soványak a kilátásaink.

M. néném mégis erősíti, hogy a világítás közelebb viszen a feltámadáshoz. Akár az ógörögök, oly otthonosan mozog az istenei között. Apostolokat idéz, felhívja a figyelmünket az évre és napra, amikor megszólalnak az aranytrombiták. A cipész úgy véli, hogy az egész valójában erkölcsi magatartás, aminek szerinte semmi köze a reakcióhoz. Ahogy rám néz: látom, a megjegyzést nekem szánta, megnyugtatósul. A kárpitos az apjára emlékezik, aki azt mondotta neki: Jertek majd ki a síromhoz világítani, nem azért, hogy engem lássatok, vagy én lássak valamit, mivel a föld betömi a szemem, hanem hogy a saját arcotokra hulljon a gyertya világa. Ezt olyan szépen mondotta a kárpitos apja, hogy csak bólintani lehet rá. A leszerelt főhadnagy az iránt érdeklődik: vajon a világításon való részvételem miatt nem csapnak-e el az állásomból. A kerekas arra kér: magyarázzam meg, mi a kormányzat álláspontja azzal kapcsolatosan, hogy itt összegyülekeztünk. Válaszként az éjjeliőr szenvedéllyel hangoztatja, hogy „ez így tisztességes!” Mi is meghalunk egyszer, és jólesik majd, ha meglátogatnak a maradékaink. Rongy ember, aki nem tiszteli az elődeit és a

halottait. Nemcsak a sajátjait, a másokéit is. Ha egy városi gyászmenetben meg akarod tudni, kik a parasztok vagy paraszti származásúak: számold meg a levett kalapokat.

A szőlőpásztor azt fejtegeti: akik itt nyugosznak, helytálló emberek voltak. Viselték az életet, míg össze nem roskadtak. Egyes írók szerint a paraszt: gyalázatosan magának való, önző teremtés. A szőlőpásztor olyasmit is olvasott, hogy állatait jobban becsüli a gyerekeinél, meg hogy az anyjánál csak az apját gyűlöli jobban, mert az visszaüt az osztozkodásnál. Egy nagy francia állítólag azt is megfigyelte, hogy a friss halottat az ágyból a tekenőbe fektették, hogy a házbeliek maguk foglalják el a helyét. Lehetséges, hogy megtörtént ilyesmi. „De akik itt vannak: ma is példaképeink. Úgy is mondhatnám: tankönyvek.”

Szemükre csak az vethető, hogy túl sok jót tanultunk tőlük. Illik tudni, hogy a szegénységükénél csak az emberségük volt nagyobb.

Más szóval: akik itt nyugszanak: a naturalista parasztirodalom és a nyomor-romantika ellenképei. A szőlőpásztor hasonlatainál maradván: amit e tankönyvek lapjairól tanultam, ahhoz vajmi keveset adott humán-szakon a középiskola. Sőt józanítólag hatott rám. Ahogy az otthoni tanítások és jóra intések súlya alatt roskadozva, az emberség mámorában a városi iskola kőfolyosójára beszerénykedtem, ébresztőleg hatott rám a felismerés, hogy kopacfejű bugrisnak, keresztyén-baleknek tekintenek.

Elfogyott a bor. Öcsém zsebre vágja az üres üveget. Végüket repdesik a gyertyák; egy-egy fehér tócsa mindahány a fekete földön. A szél, mint valami hopmester, aki végét veti az emlékezésnek, eloltogatja rendre a boldogtalan kicsi lángokat.

- Nohát így van ez - mondja apám hazakészülődve.

Pontosan nem tudom megállapítani, kivel vitatkozott magában, amikor hosszú hallgatás után megállapította, hogy így van ez. Talán azzal, aki azt mondja, hogy nincs így.

Didergő, kopott kabátban keresi anyám az ösvényt súlytalan mozdulatokkal. Ez a könnyedség, a kerti madaraknak ez az éber, álomban is őrködő elevensége, amely a legnagyobb emberség-ínségben sem nehezült lemondássá: ez az ő megtartó szabadsága. Térdéig érnek a sírok. Kezem nyújtom feléje, hogy átsegítsem jobbágyőseim fölött.

- Úgy-úgy! - kapaszkodik belém nevetve. - Menjünk együtt a sötétben, mert ha sor kerül ránk, úgymint egyedül halunk meg.

Így hangzik az ő felszólalása a világítási tanácskozáson.

JÖHETSZ, TÉL!

A rikkantás öcsémtől származik; új kucsmája láttán húzta ki magát, és fenyegette meg decembert. Anyám rászólt:

- Ne hergeld! Magától is eljön.

Múlnak a novemberi napok. Ráncos a szilva az ághegyen. Reggelenként dér lepi be a rétet, a kerteket. Az éjjel a víz megvakult a kicsi pataokban. Így közli velem a szomszéd, hogy ránk jött a fagy. Lemezteleníti a falut. A lombhullással mintha puha kötést göngyölt volna le rólunk. Szembeszökők most a mezítelenség sebhelyei, ütésfoltjai. A nyár, akár egy impresszionista díszlet, tovagördült, s díszítő formái nélkül, az utolsó szőlőkaróig számbavehetőleg lép elő a hidegebb - ridegebb - valóság. Ami nem a legidillikusabb. Most látom, hogy a szomszéd tyúkketrece féloldalára billent, s házunk falát kikezdte az esőlé. Zöld pántlikáinak kötelékei nélkül a falu mintha széjjelesett volna. Messzebbre kerültek a házak egymástól, s az

agyagdombok valószínűtlen közelségbe nyomultak az ablakunk alá; az erdővel együtt, amely alaposabban megnezve: csenevészek gyülekezete. A meghittséget kedvelő költőkre gondolok, a fényképészekre és a népszakértőkre. Oda a csalit és a pagony, sehol egy Daphnisz, sehol egy Chloe az egész környéken. Unokahúgom az apja kabátjának az ujját feltúrta, hogy kezét szabaddá tegye. Anyám lábán foltozott, vastag harisnya, hátán az ócska bőrbekecs, amitől kövérebbnek látszik. Mindenki teste sebb, mint volt a nyáron. Öcsém beszámol arról, hogy a gazdaságban kint járt egy fotóriporter. A tehenészeket hazaküldte, hogy öltsenek ünneplő ruhát; másként nem volt hajlandó őket lefényképezni. Egyebek között éppen azt kifogásolta, hogy nem szabályszerű a téli öltözködésük. Meg a mosolyuk is olyan girbegörbe, és nem talált egy virágágyást, ahová felsorakoztassa őket. Nem kedvez az idő a színes fényképezésnek.

Marosvásárhelyről elküldték anyám új csizmáját. Ott fénylik vigyázzállásban a széken. Anyám egyelőre – míg vacsorázunk – csak nézi, mint egy megkésett jókívánságot. Kézből ítélve szép sarkú, ropogós remeklés. Érthető izgalommal készülünk valamennyien a csizmapróbára. Vacsora után bevonulunk az első házba, eltakarítjuk a helyet a nagy művelethez. Apám feljebb húzza a lámpa lángját; egészen ünnepi arcunkon a világosság. Valamiért átjön a szomszédasszony is, aztán itt ragad, ámuldozik:

– Olyan, mint egy álom!

Anyám a csizma iránti kellő tisztelettel lábat mos a tekenőben, majd vékony harisnyát keres elő a szekrényből. Ilona néném is bekopog, most már heten leszünk a főpróbán. Öcsém a legzajosabb. A csizma sarkával a csárdás ütemét kopogtatja az asztalon. Apám rászól, hogy húzódjék hátrább, és ha egy mód van reá, a népünnepélyt

hagyja abba. Törődjék inkább a kokassal a fején: a minap ugyanis valaki fültövön vágta.

Jóska megbántódik, de egy kis tapogatáson kívül ügyet sem vet a kokasra. Anyám ültében végigsimítja a csizma szárát, majd nekihuzakodik a próbának. Többen is tanácsot adnak: a lábafejét nyújtsa ki, amennyire lehet, de mozgassa, ne tartsa mereven; ne rántsa föl egyből, hanem pihenjen is közben.

Azután fölkérjük, hogy sétáljon előttünk. Két lépés után visszaroskad az ágyra.

- Nem jó - mondja kétségbeesetten. - Nem találok én ehhez a csizmához.

Unszoljuk, de azért csak erőltesse, majd hozzászokik. A szára szűk, nyakból is szorít, olyan nagyon visszeres, bogos, törődött a lába.

- Istenem, hogy én erre nem is gondoltam! - néz rám szinte bocsánatkérőleg, és riadt kis nevetés mögé rejti a könnyét.

Dérütöttén nézem magam is a csizmát. Hamarább kellett volna megrendelni. Az ünnepi órának ezzel véget vetünk; valami egyébvel állunk a télnek elébe.

A szél sarkig vágja a kiskaput, hogy nyékken belé. Leszaggatja a spárgát a száradó fehérneművel, sepri a leveleket az udvarról. A csizma után a tűz most a gondunk. Annyira, hogy reggel valóságos istentiszteletre gyülekezünk valamennyien a fűtő köré. A tüzet anyám kelti életre maréknyi petróleumos hamuval és három csuszával. A lánglobbanásra nyargalni kezdünk az udvaron, a kertben, az istálló körül egy kis tűzrevaló végett. Ágat, forgácsot gyűjtögetünk. A hideg fűtő, mikor a lángot fújni kezdjük, hamut köpdös a szemünkbe, aztán, hogy a hangját is meghalljuk, örömünkben mindent odavetünk neki a fásládikóból:

deszkavéget, napraforgószárat, kaptármadaradványt, kerítéskarót, jászoldeskát, sőt lyukas szalmakalapot is.

Hirtelenében oly nagy mozgásba lendültünk, hogy tűz nélkül is ki vagyunk már melegedve. Éppen ezért Jóska úgy vélekedik, hogy későbben, amikor még nagyobb hideg lesz, ne is törjük a fejünk, honnan s miként szerezzünk bükkfát, hanem csak szaladgáljunk.

Áldozatunkat a fűtő hálával fogadja. Mint a könnyen hevülő fehérnép, egy-két simogató szóra ontja a meleget.

- Osztozkodjunk rajta! - mondja anyám. - Ül le, fiam.

Az osztozkodás valóságosan is bekövetkezik, amikor Chiriána - a már említett szomszédasszony - toppan be, kicsi lapáttal a kezében.

- Damnye, damnye, Berta néni - mondja vékony hangon -, nyakunkon a tél, s a gyerek megint eljátszotta a gyufát. Egy kis tüzet ha lehetne, kölcsönbe...

Anyám parazsat kotor a lapátra, Chiriána azt mondja, sok lesz, a felét seperje vissza. Anyám mégis megtetézi a lapátot, mondván, hogy az úton fele amúgy is kialszik. Ha palacsintát akar sütni, sietni kell vele. A kicsi asszony fűrgén igyekszik haza a tűzzel, miközben a kötényével szelet csap neki. Nemsokára már füstöl a kéménye. Őcsém a tornác küszöbén állva beleszimatol a levegőbe, s jelenti anyámnak, hogy bezzeg Chiriána süti a palacsintát. Föltevését nemcsak az orrával, hanem a kutyával is igazolja, mivel az nem szaladgál a dróton, nem is ugat már, csak szimatol és nyöszörög a gyönyörűségtől. Anyám csak annyit állapít meg röviden, hogy nem kutyának való a palacsinta, ne is álmodozzék róla.

Estefelé húszéves-forma, csomaggal megrakodott lány kopog be illedelmesen, és köszön románul :

- Bună seara!

- No nézd csak! - rebben föl anyám, és boldog örömben összeborulnak.

A lányt első pillantásra távoli rokonnak vélem, akiről ebben a szépre nyílott formájában nem volt tudomásom. Termetre nézve igen törékeny, de könnyű mozgású és arányos; szeme-haja fekete, s ahogyan mezőségiesen a szavakat lágyítja, a fonottkalács jut eszembe.

- Az ötödik gyermekem, vagyis a lányom - mutatja be anyám olyan boldogan, mintha így, férjhez adásra készen most hozta volna neki a gólya.

- Rozika - nyújtja a kezét az ötödik gyermek, mosolyt rebbentve felém a sűrű pillái alól.

Mondom én is a nevemet, anyám pedig rögtönzött beszámolót tart neki a családi állapotunkról: vagyis, hogy én vagyok az ő első gyermeke, mivel a többi csak második, harmadik, sőt olyan is van, aki éppenséggel a negyedik, mint Jóska például. Lánya azonban egy sincs, legnagyobb bánatára. Rozika már otthonos minálunk, anyám kezéhez igazodva segédkezik a munkában. Román tanítónő, szamosújvári, s nálunk lakik kovártélyban. Késett valamiért, de most már itt van. Apja katonatiszt, akinek sapkájában Jóska öcsém lefényképeztette magát. A tálás tetejéről előkerül a kép. Jóska olyan fülig-mosolygós a díszes sapka alatt, mint aki nem számított reá, s világháborút nyert.

- No? - dicsekszik. - Neked van-e képed ilyen sapkában?

Mondom, hogy nincs. Sapka hiányában nem került rá a sor.

- Elég baj - mondja.

Szerinte mindenkinek kellene legyen egy olyan fényképe, mit a barátja sapkájában készítettek róla. Így az ember tudja: kire lehet számítani, ha megszorul. Íme, ez a katonatiszt egy kis fűrészporthoz juttatta apámat. Vacsora után azzal tömi tele a maga szerkesztette dobkályhát. Mi-

kor a pléhtákolmányban óriási tüzes bolhák kezdenek szökdösni, apám ünnepélyes orcával így szól:

- Üljetek le és melegedjeteK.

Mosolyog elégedetten. Hóna alatt az üres zsák. Ez a fűrészpormelegség az ő ajándéka; a tömjén s a mirha, amivel tiszteletét teszi. Bora nincs, a tornác alatti pince, amibe csak négykézláb lehet bemászni, savanyúkáposzta szagával teli.

Mint egy jó pohár bort, úgy kínálja tehát a meleget.

- Egy szekerecske fát kértem - mondja.

- S mit kapott? Bükköt-e vagy akácot?

- Semmilyen. Kihangsúlyoztam pedig, hogy nem nekem kell s nem is a hideg miatt.

- Hanem? - csodálkozom.

- Miattad - köhécsel zavartan az apám. - Ha netán írni akarnál.

- Úgy sem adtak? - tettetem a felháborodást.

- Az elnök azt mondta, hogy akkor pláné!

- Valami egyébire kellett volna hivatkozni - mondom.

- A hidegen kívül mi másra lehetne? - tűnődik hosszan apám, majd fölcsillan a szeme. - Gondoltam, azt mondom, hogy jön valaki a rajontól, itt fog aludni, aztán ha meghűl, a tanács viselje a következményeit. Ez, ugye, jó lenne?

Nevet hozzá elégedetten, mintha máris meghűlt volna a rajoni küldött, s az elnök viselné a köhögés következményeit. Az indokolás persze változatos. Gy. János például ugyancsak egy szekerecske fáért esedezve azt hozta föl, hogy a fia harmonikázni tanul, gyakorolnia kellene, és gémberednek meg az ujjai. Valamelyik írnokféleség azt mondta erre, hogy valamikor ő is tanult hegedülni, de csak tavasszal gyakorolt, következésképpen az egész ügyet el lehetne halasztani.

Anyám biztat cinkos hunyorgással:

- Beszélj az elnökkel.

Szedem is össze magam, s indulok a tanácsirodába. Itt van, kőhajításnyira, a református templom szomszédságában. Az elnököt egyelőre nem találom, csak néhány ismerősömet, rokonomat, akik ilyen-amolyan minőségben szolgálatosok. Egyik azt mondja: telefon-vonalon, a másik állategészségügyi-vonalon, harmadik a csend és rend vonalán, bakter lévén a faluban.

Az első lélegzetvétellel egy régi emlék kerít hatalmába. Húsz-egynéhány évvel ezelőtt itt állott, ennek a teremnek a közepén, a királyi őrmester. Vele szemben hét magyar a padon. Az őrmester fel és alá sétálva üvöltözött, mint akkortájt az egész történelem. Azután levetette a kabátját, felfyúrte karján az inget. Azt kérdezte: a sor melyik végén kezdje a pofozást. A parasztok nem szóltak erre semmit; úgy emlékszem, csak motyogás volt a válaszuk. Hasonló ügyben kerültem én is akkor közéjük, de engem külön sarokba ültettek. Az őrmester egy percet adott nekik, döntsék el egymás között, melyik legyen az első, akit kézhez veszen. Tehát a demokráciának egy bizonyos formáját gyakorolta velük. Akkor egyikük megszólalt, és azt mondta: ha lehetséges, halasztódjék el inkább a pofozás. De ha nem lehet elhalasztani, akkor ő - a felszólaló - legyen az első, mivel az ember, aki a pad másik

végén reszket, az éppen az apja, és azonkívül még beteg is.

- Akkor vele kezdjük! - mondta az őrmester.

Kapott hat pofont az ember, s mehetett haza. Az utána következők már többet kaptak, mivel nem voltak betegek. Vegyes állapotban néztem a kivonulásukat. Az ablakon át néztem, ahogyan rendre hazatámolyogtak, fejüket rázogatva, arcukat, fülüket tapogatva az időknek ez újabb változásában. Bennünket, gyerek-számba menő honpolgárokat az őrmester azzal vádolt, hogy míg odavolt a székely menekültek szekereit fosztogatni, elhajtottuk a tehenét. Szerencsémre, mire reám került a sor, már belefáradt a küldetésébe, és két vagy három pofonnal mehettem én is a többi után.

A padon, hol a parasztok ültek, most a cigánybakter veszi számba az új subáját. Beszélgetünk, míg jön az elnök. Kérem, hogy valójában miből áll az örködés. Azt mondja: mindenekelőtt abból, hogy sötétedés után kiáll a szövetkezet elé, nézelődik, és aki arra megy, megkínálja őt szivarral.

- Ez az egyik előnye ennek a munkának - sorolja. - A másik pedig a nyugdíj. - Szerinte manapság olyan munkát nem érdemes végezni, amivel nem jár nyugdíj.

A bakter személyéről reám, vagyis az írásaimra terelődik a szó. Főlemlítik, hogy múltkoriban telepés rádión hallgatták egyik színdarabomat, s ne is tagadjam, ők már

kitalálták, hogy Juli néniről szól, a szomszédunkról, meg bizonyos Romeo nevezetű egyénről. Annyira tetszett nekik, hogy nem is tagadom a szerzőségem. A bakter azt kérdi: emlékszem-e még Romikára, az unokaöccsére, akivel szilvát loptunk az uradalmi gyümölcsösből.

- Emlékszem - mondom -, de akiről a színdarabban szó esik, az egy másik Romika.

Ő nem is azért kérdi, mondja, hanem mert, ha nem értesültem volna, ez a Romi, vagyis az unokaöccse vadonatúj, negyvengombos harmonikát vásárolt magának. Ha tehát névnap, születésnap vagy bárminő vigalmi alkalom adódna, reá számíthatok.

Közben megérkezik az elnök, és szívélyesen invitál a belső irodába. Fiatal, gonddal megrakott ember, s ahogy rátérek jövetelem céljára, nagy jóindulattal kezd bólogatni.

- Úgy igyekszünk - mondja -, hogy panasz ne legyen.

- Akkor miért nem adnak elegendő fát a népnek?

- Már hogyne adnánk! - tiltakozik ártatlanul. - Kinek nem adtunk például?

Mondom a példát, az apám panaszát, mire tűnődni kezd, majd bizalmasan közelebb hajolva megkérdi:

- Ön valóban írni akar?

- Ha lehetne - mondom.

- Akkor adunk! Egy egész szekérrel - ragadja meg a karamat lelkesen. - Írjon rólunk is valami szépet.

- Hacsak egy mód lesz reá! - mondom én is lelkesülten.

- Ne hagyjuk kárba veszni annak a szekér fának a melegét.

Ezzel a dolog el is van intézve.

Otthon úgy fogadnak, mint a mesebeli kisebbik fiút, aki elnyerte a császár leányát és fele királyságát. Apám a kapuban várakozik rám, nem volt már türelme a házban megülni.

- Mi a helyzet?

- A helyzet jó - mondom.

- Tudtam én - vágja be boldogan a kaput. - Ha megmozdulsz, lesz meleg.

El kell mesélnem neki részletesen, hogy és mint sikerült a vitézi tett; mi volt az első szó, mi az utolsó és vajon nem bántottam-e meg az elnököt valamely érdesebb szóval, mivelhogy én elmegyek, de ők a faluban maradnak, vagyis az előljárási hatáskörében, s tudnivaló, miszerint ez nem akármiféle helyzet, hanem olyan, amit tudomásul kell venni.

Minekutána erre pontot teszünk, és nagy, fával megrakott szekerek robognak el a képzeletünkben, nyílik az ajtó, Chiriána lép be, kezében egy tányér palacsintával. Elsőnek engem kínál meg vele, mintegy elismerésképpen a vitézkedésemért.

- Meghoztam a kölcsöntüzet - mondja nevetve, s biztat, hogy kóstoljam meg a készítményét. Ahányan vagyunk, annyi palacsintát hozott, vagyis ötöt.

PIROS BÖLCSŐ AZ ÉG PEREMÉN

A sorsával, mint nyűgös gyermekkel a karján, seregnyi rokon jött el ma is hozzám. Nyomában a settenkedő halállal, egy göcsös bot végén földig leromolva M. néném is meglátogatott. Ótőle búcsúztam, talán utoljára, mikor a piros bölcső elrepült az ablakom előtt. A déli órában tűnt föl, mint egy szárnyas csikó, a gyöngyház-ég peremén.

- Né csak! Ott a bölcsőm! - mutattam anyámnak is.

- Nem a te bölcsőd az - mondotta anyám. - Kölcsönbe kérte valaki, mivel a jelek szerint gyermeke született.

Így kezdődött a mi beszélgetésünk ezen a napon a bölcső gondjáról, amelynek az a hatalom adatott meg, hogy a költő képzeletét visszarendeli a csillagok honából; vissza a göröngyök közé, ahol is nem szférák zenélnek, hanem parasztyermekek sírnak.

Mindenekelőtt azt vettem észre, hogy a piros bölcső egy embernek a vállán utazik rendeltetési helyére: apró termetű, kucsmás-harisnyás paraszt volt, s mintha csak a kedvét ringatta volna benne, a ládikó minden lépésre lendült egyet-egyet. Ez a gyermek után kiáltó mozdulat volt a létformája: de így üresen kalimpálva – miután kiderült, hogy mégsem repülő csikó –, mintha értelmét veszítette volna, mint minden ami nincs a megszabott helyén. Hogy mégis köszönni kellett neki, azt a múltjával érdemelte ki; a szolgálati esztendőivel. Anyám azt mondja, hogy nemzedékek bömböltek már benne. Ezek a síráscsitító alkotmányok mifelénk úgy váltogatják a szálláshelyüket, mint a vándorköszörűsök. Törvény számba megy, hogy a bölcsőnek nem szabad pihennie, padláson, csűrben hányódnia. Egy-egy sikerültebb példánya: valójában köztulajdon. Hosszú esztendők után eredeti tulajdonosa és alkotójának neve is homályba vész, akár a népdaloké. A legnagyobb bűn: paszulyt szárítani benne. —

– Ábrahám nemzé Izsákot, Izsák nemzé Jákobot, Jákob nemzé Judát és testvéreit... – figyelmeztetett anyám játékos komolysággal a lépcsőre, melyen elindult a végtelen menet és hozzátette még, hogy Gyula viszont miért nem nemzé Gyulukát, és Ferenc és János miért nem nemzé Ferenckét s Jánoskát, hogy munkát adjon a bölcsőnek.

Nagy teret járhatott be a gondolatával, mert így szólt később:

– A gyermek gondja a mi időnkben... az, fiam, valóságos gond volt, nem akármilyen.

Ott élt a gyermeki játékban is. De lám, ez a ahogyhívják meg a másik minekhívják vén fejjel és trottyanó inakkal sem gondol arra, hogy az embernek, ha kivonul az árnyékvilágból, embert kell maga helyett állítania. Az életnek, mint kenyéradó gazdának, így kellene szólnia: elmész hát, szolgám? Akkor szolgát állíts a helyedbe!

A játék rendszerint valamelyik lakodalom után kezdődött. Hogy a felnőttek a maguk adóját lerótták és megházasodtak, a gyermeki had újra megismételte a borzongató titkokkal teli színjátékot. A legférfiasabb jelenettel kezdtük. Nyolcan-tízen összeölelkezve s részegmód dülingélve vonultunk végig az utca közepén, a szekereseknek is intégetve, hogyha jót akarnak, hát kerüljenek ki bennünket, a primás – aki néhanapján hamisítatlan cigánypurdé volt – kórémuzsikán cincogott, s a nagybögős kidüllesztett hasát ütögette fakanállal és brümmögött hozzá.

Lakodalom vanami jutszánkban, / Idehallszik cigánymuzsikája, / Hivatalos vagyokoda jénis, / Nem mennékha százszor üzennék is!

Orvosságos üvegekből pálinkát ittunk; bokszos skatulyában süttött kalácsot ettünk. Rigmusban kínáltuk egymást, és kinek kinek választott felesége volt, aki hamisítatlan óbégatással hajtogatta az örök asszonyi kérelmet:

– Gyere haza, Mihály, mert részeg vagy.

– Hallgass, asszony, mert megcsaplak!

Néha meg is csapta. Ilyenkor az „asszony” éktelen jajgatózásba kezdett, fel és alá futkorászva a sánc partján.

Az asszony a taslit, nyaklevest, farba-billentést vagy kontyon-legyintést aszerint kapta, hogy választott férjének ki volt eszményképe... „Én úgy agyabugyálom, mint János bátyám!” „Én csak visszakézből, hogy ne kéküljön.” Voltak persze példás magaviseletűek is: „Az asszonyt szeretni kell; az asszony semmitől sem hal meg, csak attól, ha nem szeretik.” Ezt is egyik eszménykép, a rajongó csizmadia mondotta.

N. R. volt a menyasszony. (El ne felejtsem ma meglátogatni!) Törekeny, gesztenyehajú, kék szemű teremtés; a homlokán réti virágból font koszorú, vállán fátyolnak nevezett vászontörülköző. A vőlegény fekete epret rázott le a fáról, s annak a levélvel festett kék cipőt a mezítlábara.

- Jó könnyű legyen, hogy fel ne törje a sarkodat!

Amilyen rövid volt a karunk, oly tágas időt öleltünk át vele; ugyanis nem csupán a lakodalmat tartottuk meg, hanem annak áldásos következményeit is eljátszottuk. Kírtató táncolás után a hatéves menyasszony a hétesztendő vőlegénnyel annak rendje és módja szerint elvonult a nászházba, vagyis fel az eperfára, ahol is az éktelenül csiripoló verébsereggel együtt szemelgették az ízletes, apró gyümölcsöt. Megfelelő idő elmúltával felkiabáltunk a vőlegénynek, hogy milyen bort készítsünk elő neki a lejövetelhez; fehér-et vagy pirosat. Ősi szokás szerint mind a kettőnek jelentősége volt. A piros bor a menyasszony megőrzött becsületének szerzett jó hírnevet; a fehér éppen ellenkezőleg, azt a szomorúságos hírt közölte, hogy nem találtatott ártatlan állapotban. Odalent a fa alatt mind a két lehetőségnek örvendeztünk; a másodiknak, a fehérborosnak talán valamivel jobban, mivel ilyenkor a színjáték komorabb színezetű jelenettel gazdagodott. A vőlegénynek a bánattól be kellett helyben rúgnia, hogy feleségét kézen fogva visszavezesse a szülői házhoz, és ott megkérdezze:

- Hát e mi volt, akit hozzám adtak?

De kérdésünkre a zsenge menyasszony maga kiabálta győzedelmes hangon:

- Pirosat ! Pirosat !

- Úgy van-e, Lajcsi? - hitetlenkedtünk, amiként azt másoktól tanultuk, nagy zsvajgó boldogságban.

- Ha úgy mondja, hát úgy legyen! - ugrott le Lajcsi a fáról, s menten parancsba adta, hogy faragjunk bölcsőt, mivel a belévaló gyermeket ő már kicifrázta fenn az ághegyen.

Akkor nagy vigyázattal leszállott a menyasszony is, vászonköténykéje alatt az eperfalevélbe bugyolált királyfiúval. A várandós asszonyok gyümölcsérlelő arcát vette

kölcsönbe, talán az édesanyjától, s a járáshoz a kicsi rucák és pipék kedvesen totyogó lépteit.

- Kívánós vagyok! - mondotta. - Kívánom a cukrot, a diót, a ribizlit.

A kívánságoknál néha vita támadt:

- Nem megállapodtunk, hogy mire leszel kívánós?

- Mindenre, amit meglátok.

- A cukor s a dió itt van előtted. Hol látsz te ribizlit?

- Ha lehunyom a szemem, azt is látom.

- Hol látod?

- Az Edelstein úr kertjében.

- Nyargaljon a násznagy, lopjon neki egy marék ribizlit!
- parancsolta Lajcsika.

Ezalatt az ifjú asszony megkerülte kilencszer az eperfát, majd leült a fűre, és így szólt:

- Eljött az óráim. Szaladjatok bábaasszonyért!

A bábaasszony is kéznél volt; leánya híján a Kelemen névre hallgatott, de szelíd természete alkalmassá tette őt a csecsemő fürösztésére és bepólyálására. Ezenközben elkészült a bölcső; kóréból vagy napraforgószárból. Abba helyezték a fából-faragott királyfiút. A kicsi asszony ringatta és énekelt neki, mi pedig körbeültük őt, mint a názáretit a csodapásztorok. Újra megvillantottuk orvosságos üvegeinket, és ittunk az újszülött testi-lelki gyarapodására, valamint a sziklevelányácska egészségére, aki lám, meghoszszabbította magát - s így valamennyiünket - az időben.

- Adja isten, hogy a tejed el ne apadjon időnap előtt.

A gyermeket - hogy apja neve is fennmaradjon - Lajcsi után Lajosnak kereszteltük, a szelíd Kelemen, aki nem csupán a bábaasszonyi, hanem a papi teendőkhöz is értett, ügyes kis imádságot kanyarintott a szertartás végére.

Nagy, tikkasztó és földreperesztő szárazság volt abban az esztendőben; a mezőkön mint a harangok, úgy szóltak a kapák, s a kukoricatáblák annyi esőt láttak csupán,

amennyi verejtéket a szüleink rájuk hullattak. De mi ezzel nem sokat törődtünk, hanem ott helyben felneveltük Lajost, elkísértük játékunkkal az aggság végső határáig, hogy eltemethessük. Az élet pedig, mint egy füstös nyakú oroslán, tűrte, hogy a sörényét babráljuk, és minden elképzelhető módon kísértsük őt; a türelmének alapja csakis az lehetett, hogy egy napon így is, úgy is kézhez veszen valamennyiünket.

Ami meg is történt!

Anyám pedig számadást készít tanulságképpen:

- A gyermek gondja, fiam, valóságos gond volt. Apám, Székely Gergely, s anyám, Dézméri Máriskó, mikor kiállt esténkint a tornácra, hogy a családot vacsorázni hívja, akkor így szólott: Sári! Máriskó! Jóska! Berta! Pista! Erzs! Gergely! Ilona! Eszti! Zsófi! Rebeka vagy hogy hívnak! Ez ugyebár, ha nem tévedek: tizenegy. Nagyapámnak, Székely Mihálynak csak négy gyermeke volt, de dédapámnak, kit Lászlónak hívtak: tizenkettő. Apádnak az apja, Sütő Mihály pedig, és felesége, Illyés Ágnes, ha vásárba ment, így számolt, hogy kinek vegyen kucsmát, kötenyt az uradalmi komencióból: Kati, Máriskó, Gergely, András, Dani, Ágnes, Juliska, Anna, László, vagyis kilenc. Nem úgy ám, hogy jaj, mit veszünk Putyukának! Ükapádról, kit ugyancsak Sütő Mihálynak hívtak, Istók Sándor tiszteletes, nyugodjék békében, íme ezt a verset jegyezte föl. Közöld az újságban.

A családi krónikából másolom a verset, mely szól pedig ekképpen: Jobbágy Sütő Mihály élt 64 évet. Első felesége, Kutas Karolina fiatalon halt meg.

Élt 38 évet.

Második felesége, Pogács Rebeka fiatalon halt meg.

Élt 37 évet.

Gyermekeik voltak:

Anikó született 1844-ben.

András született 1847-ben.

Fiatalon halt meg még abban az évben.

Laci született 1849-ben.

Fiatalon halt meg, négyéves korában.

Máriskó született 1852-ben.

Fiatalon halt meg, egyéves korában.

Laci és Máriskó egyazon esztendőben halt meg.

Sálomé született 1854-ben.

Katica született 1856-ban.

Máriskó született 1859-ben.

Susika született 1863-ban.

Debora született 1865-ben.

Gyuri született 1868-ban.

Gyuri fiatalon halt meg, 1874-ben.

Martzi született 1870-ben.

Martzi fiatalon halt meg, hatéves korában.

János született 1873-ban.

János meghalt 1874-ben.

Gyuri született 1875-ben.

Gyuri meghalt 1876-ban.

Kati született 1878-ban és meghalt ugyanazon esztendőben.

Vajon minő gondolattársítás lökte anyám nyelvére a vers szót a tiszteletes úr anyakönyvi krónikája láttán? Talán egy ősi s érintetlen igény, amely érzéseinek mély rétegeiben szunnyad; életnek és költészetnek az az egységes szemlélete, melyet az Irodalom néhanapi csapodársága még nem kuszált össze benne. Vagy tán saját kötöttsége – ha úgy tetszik: művészi szemlélete – jobbagy Sütő Mihály iránt, kinek tizennégy tagú csapata tíz halottal s négy élő harcossal mintegy önmaga útiránya: a megsemmisülés ellen küzdve vágta keresztül magát egyetlen ringó bölcsővel a történelem drótakadályain.

Jobbagy Sütő Mihály kőműveskelemenkedése az eredeti

balladánál sötétebb színezetű. Két feleségét építette be a falba. Volt esztendő, mely két gyereket vitte sírba; 1876-ban halt meg az egyéves Gyuri s a hatéves Martzi.

Az életerőnek ilyen méretű kényszerpazarlását csak a természet ismeri; a fenyőfák szárnyas magvai vetik így maguk ezerszám a szélbe, hogy bár egyetlenegy is megkapaszkodjék közülük a sziklarepedésben.

Anyám azt mondja, hogy a kis gyalogos osztag mind egy szálig megmaradt volna, ha történetesen Szász Gyula öröködik felette az injekcióstúvel a zsebében. Ő nyargal ugyanis háztól házig, betegtől betegig, megrakodva mindenféle orvossággal. A falu ma a legnagyobb gyógyszerfogyasztó; kitűnő étvággal, egészségesen is fogyasztja a színes „gombokat”. A tehenész, miután két ölnyi szénát a jászolba vetett, nekitámaszkodik az ajtófélfának, s komótosan önmagát is elkúrálja: dohányosdózni helyett vitaminosdobozt halász elé a zsebéből. „Mire jó?” – kérdi a kívül kezeslábas, belül még hamisítatlan paraszt traktoros. „Mindentre”! „Akkor adj nekem is.” Apámnak van egy nyolc-tíz esztendő s receptje, amit derékfájás ellen írt fel az orvos; hát ez a recept úgy röpköd a környéken, mint egy mentőangyal. A fél falu váltott ki reá porokat, s immáron a harmadik községből ígérik, hogy nemsokára visszajuttatják, de ők is visszavárják a somkúti tányárról, ahol is egy szőlőpásztornak fáj a dereka. Valakinek már megjárta az esztét, hogy egy ilyen csodareceptet nem lenne szabad ingyen kölcsönadni.

– Fizessék meg, ha rongyolják! Utóvégre, akinek legelőbb kezdett fájni a dereka, azt illeti meg az a kis jövedelem.

Ilyenformán a jelenbe visszakerülve értesülök arról is, hogy N. R., a hajdani kicsi menyasszony gyermekét ugyancsak nagy küzdelem árán hozták vissza „ingyen” a halál szakadékából. Hajdan egy bárónak sem jutott annyi

drága orvosság, amennyit arra a csöpp gyermekre áldozott a kórház.

Felkapom a fejem:

- Nem tudtam, hogy gyermeke van!

- De bizony - bólogat anyám, s látom a homlokán, hogy egész regényre való esemény bolydul föl benne.

A hirtelen reánk szakadó csendben föleszmélek, hogy valójában nincs okom a csodálkozásra. Hiszen réges-rég volt az, amikor a csiripoló verebek lombtanyáját választottuk N. R.-nek nászházul, hogy Lajcsi őt oda, mint az égbe, fölvezesse. Emlékörző természetemnél fogva N. R. gyermeki arcát hordoztam mindmáig magamban. De milyen lehet ő most, hogy a játék fényköréből velem együtt az élet keze közé került? Amikor a bölcső ringása észrevétlen elkomorult, s a fából-faragott királyfiú helyett nem kell sírni, mivel sír az magától is.

- Meglátogatom - mondom anyámnak, s máris indulok.

Néhány lépés után jut eszembe, hogy az indulásom nem volt szabályszerű. Visszafordulok hát, és azt mondom:

- Elenged-e egy kicsit játszani?

- Szürkületig itthon légy! - kapja föl anyám a játékot, de csak egy sóhajtásnyi kacagással, amire árnyéket vet menten a két szeme sarkából.

Megyek hát !

Összeölelkezem a cimboráimmal, s mögöttem megszólal a kórémuzsika. Jön velem az idő s a hóhullásban a lombos eperfa.

Lakodalom vanamijutszánkban...

Mint az új kés, úgy hasít és fénylik a hangom.

Sem szekér, sem semmiféle akadály a kedvemnek nem állhat útjába. Eszembe sem jut, hogy ezen a világon ne lenne minden a maga természetes és jogos helyére állítva:

nincsenek járhatatlan utak és áthághatatlan kerítések; a halálnak nincs semmi tekintélye; mint egy fekete cérnát, beleszójuk a játékba, s ha estefelé megéhezünk, otthagyjuk a porban a kórémuzsikával együtt.

A gyermekölelésnyi menyasszony ott vár bennünket Edelstein úr ribizlibokrai között; az úr feltámadott halottaiból, és miközben a hosszadalmas túlvilági böjt után sérényen igyekszik az illemhely felé, a ribizlitolvajoknak hatalmas verést helyez kilátásba.

De a menyasszonynak Edelstein úr felé nincs füle a halásra és szeme a látásra. Mi az a kis verés ahhoz a hatalomhoz képest, amely most ölébe emeli őt, hogy leányságából átalvigye az asszonyi életbe. Aminek minden szükséges feltétele együtt van immár: lábán a kék eper-cipő, homlokán a békavirágkoszorú, vállán a csepű-fátyol és valahol a közelben a mezítlábas vőlegény; odébb az eperfa várja, hogy az ifjú asszony kilencszer megkerülje; s mindannyiunkban a bizalom, miszerint az életünk romolhatatlan.

Bebillentem az ájult kiskaput, s lemarad mögöttem a gyermeklakodalom. Belepi lassan a hó. N. R. kicsi udvarán a hajdani biztonságos és melegen nyugtató sarkokat keresem; de minden, ami hirtelenében szemembe ötlük, olyan, akár egy részeg gyülekezet. Ez a hulladékfából, kóréből és vesszőből tákolt belsőség úgyszólván négykézláb kapaszkodva tartja magát, hogy le ne hasaljon az aljba. Dűlingél a ketrec, térdére rogyan a vaksi nyári konyha, amelyben ilyenkor sem nyár, sem palacsintaillat, sem ember nincsen. Három öreg és varas szilvafát is látok, mely csupa kétségbeesés, mivel az ég felé vezető egyenest keresi, de fut a föld alóluk, s ahhoz is kell igazodni, s ilyenformán messzeikiáltó ferdeségben őrzik az egyenest, ami bizonyára elviselhetetlen állapot.

Csupán az új pirosposzsgás ház tartja magát a dombocska lapos homlokán józan szilárdságban.

A kicsi menyasszony az ágyban fekszik; megsoványodott, megsápadt, s a kék szeme kifakult az esztendő hűlámzásában. De csodálatos módon a meztelen, gyolcsfehér kebele egészségesen duzzad, akár a vitorla. S mint egy kicsi és bátor tengerész, két kézzel kapaszkodik belé az igazi gyermek; úgy szopik, mintha valamiféle rajonközi versenyre nevezett volna be az utolsó pillanatban. Az anyja tétova pillantást vet reám, majd a párna alól tiszta, vasalt zsebkendőt húz elé s nyugodt mozdulattal a keblére veti.

- Ül le - mondja kedves-zavarodottan.

A szemközti alacsony ágyra telepszem; elsőnek a fűrtös fekete hajú cipólegyenkét, azután az új házat dicsérem. A régi öreg házra emlékszem s benne egy hajladozó, vékony leánykára.

- A ház, az megújult - mondja, de a leánykáról nem ejt szót.

- Hogy vagy? - kérdi később, s egyik kebelét elrejtí, a másikat előcsalogatja a gyermeknek.

- Köszönöm kérdésed...

- Látod, én így vagyok - mosolyog rám szomorkásan. - Kettő lett belőlem.

- Elhívhattál volna a lakodalmadra.

- Nem lehetett.

- Miért?

- Olyan hirtelen jött. Nem is volt az lakodalom.

Csak a szavait irányítja felém; a tekintete tovaszáll fölöttem. Sejttem, hogy valami nincs rendjén, ezért a lakodalom felől tovább nem érdeklődöm. Gyakori szokás még nálunk a leányszöktetés. Ami persze nem oly szív-vidámító kaland, aminőt filmekben szoktunk látni. B. néném reggel arra ébredt hogy a bálban s a szöktetés alkalmával oly merész lovag sunyin odébbállt; a felkontyolt leány, hóna alatt a kis batyujával, mit a szégyen csak megnehezített, mehetett haza az apjához, ahol is az örömnépnepnek kijáró

pofonok várták. Az ily módon megpecsételt lányok férjhez adására azután az egész kiterjedt rokonság összefog, s az eredmény valamely sánta vagy bugyuta férj becsalogatása.

- Az urad hol van? - kérdem.

- Éppen ez az - sóhajt az asszony. - Hogy vajon merre lehet.

- Elhagyott?

- Csak vőlegény volt.

De most már valóban nem faggatom tovább, látván, hogy szivárog a könnye. Reáhull a gyermek arcára, s elkeveredik az édes anyatejjel. Így nő az ember, változatos táplálékkal. Később N. R. anyja is belép, lerázza magáról a havat, és változatos átkokat szór a vőlegényekre.

- Mert amíg nem volt gyűrű az ujján, ez sem merte kimutatni a foga fehérjét! Csak azért kellett neki a gyűrű, hogy nyugodtan helytelenkedjék.

Hirtelen fellobbanó keserűségében a menyasszonykodás jogát is kétségbevonja:

- Vagy egyenesen a pap elé, vagy semmi!

Megkockáztatom az ellenvéleményt, miszerint szükséges a hosszadalmasabb ismerkedés. De nyilvánvalóan célt téveszték, mivel rossz helyt szólottam.

- Nem mondom: eredményes ismerkedés! - törli a szemet most már az öregasszony is.

A leányka esengve és vádolón tekint rá; a keserű szó, mint a kő, a gyermekre hullott. Észreveszi ezt az öregasszony, s alig titkolható benső röstelkedéssel kezdi rendezni az ő fekete hajú unokáját; vizet melegít a fürösztéshez, pelenkát tereget a fűtő fölé, ahol a falra tűzött kis papírkígyó kereng a légáramlatban.

- Ne haragudj reám, hogy így fogadtalak - mondja bocsánatkérőleg, s a lányát is megkérdezi, nem enne-e valamit, vágjon-e tyúkot vacsorára.

Úgy tűnik: elborít valahányunkat a békés megnyugvás.

A gyerek bizonyára felnő, s az időben színét veszti a szégyen is.

- B. Jánost láttam - szól később az öregasszony. - Bölcsőt vitt a fiának. Azt a pirosat, az Ignácét.

- Én már kipróbáltam a tekenőt - mondja az ifjú asszony. - Úgy ringatja, mint a víz.

- És nő benne, mint a kenyér - mondom én is, hogy a jövő dolgában az apja helyett is szóljon valaki. Eredeti szándékomat pedig - hogy a fából-faragott királyfiút fölemlegessem - nem szólítom elé.

Hadd lepje be ez a decemberi hó odakint az eperfák alatt.

FÉLSZÁRNYÚ ASSZONYOK

Nem szólítok elé álombéli királyfiakat, hanem a sziklevél-emberkét nézem; két szerelmes bolyongásainak végeredményét. A végeredmények kezdetben asszonyi suttogások voltak; szálanként kapta föl mohó figyelmem s később emlékezetem a fekete varrottast.

Első suttogás

- Ez a gyermek kinek a fia?

- Ó, hát nem tudod?

- Nem tudom.

- Azé, tudod...

- Melyiké? Csak nem!

- De bizony.

- Hát az hogy esett meg?

- Ahogy a végeredmény is mutatja.

- Azt a lányt a másik kísérgette. Tudod, melyik...

- Hogyne tudnám.

- Mégis ettől a gyerek!

- Ettől.

- Nem értem.

- Ő sem érti.

- Mit nem ért?

- Hogy abba volt szerelmes, mégis ettől lett a gyerek.

- Jaaaaj !!!

- Tegnap erre járt. Mondom: szép nagy már a fiad. Csak ennyit kell mondani neki, már hull a könnye. Mondom: hová tetted az eszed? Nem érti. Elmúlt annak már öt esztendeje. Üldögél egymagában a tornácon; fonogat, varrogat, búsul, és nem érti, mi történt akkor vele. Merthogy ő csak kiment, merthogy ő csak leült, meg nem is akarta, nem óhajtotta. És aztán így...

- Rontás lehetett rajta.

- Bizonyára.

- Vannak ilyen napok. Az ember nem vár semmi jót, és elhózzák a rosszat. De őrizkednie kellett volna.

- Tudja isten, hogy van ez. Vajon tudhatja-e az ember, hogy megőrizte magát, vagy éppen csak annyi, hogy szerencséje volt, s az vigyázott reá.

A szóban forgó gyerek mindig illedelmes volt és csendes természetű. Nem emlékszem rá, hogy az apja valaha is egy mosollyal megajándékozta volna. Körülötte gondtalanul rosszkodtunk és félelem nélkül helytelenkedtünk. Jobb napokon ölszám hordtuk haza a szidalmat, melyben anyánkról, de leginkább apánkról és az ő istenéről esett szó. A gyermek, kit a szerelem nem óhajtott, mégis megszületett, egy elorozott verébtójásért is a legsúlyosabb büntetést viselte: bitangnak nevezték.

Második suttogás

- Mondd meg igaz lelkedre: szeretted azt az embert?
- Hogy szerettem volna? Hiszen a cselédje voltam.
- Akkor minek feküdtél össze vele?
- Nem tudom.
- Ilyet ne mondj, mert kiforrázom a szemedet.
- Cseléd voltam.
- Én is voltam cseléd. Szobalány, konyhalány, részeges uraknál, mégsem tettem ilyet.
- Attól kezdve, hogy a nagyságos asszonyt a jegyző úr a kórházba bevitte, nem hagyott békében. Abban a nagy házban csak ketten voltunk. Erőszakoskodott.
- Miért nem haraptad torkon?
- Nem jutott eszembe.
- Miért nem kapartad le a bőrt a képéről?
- Ez sem jutott eszembe.
- Hanem mi jutott eszedbe? Hogy jóanyád mire tanított, nem jutott eszedbe? Apád nem jutott eszedbe? A becsület, az egyetlen hozományod, nem jutott eszedbe? Az a szegény fiú, aki mindennap kimerte neked a sok vizet a kútból, nem jutott eszedbe?
- Semmi sem jutott eszembe.
- Most nézheted magad. Ezután lesz, ami eszedbe jusson.

Az ifjú asszonyt egyik angyali tisztaságú nagynénje golyószórózta ilyenformán a kérdéseivel. A jelenetnek tizenhat éves öccse volt tanúja; a padlásfeljáró csapóajtóján üldögélt. Így esett a dráma a füleügyébe. Később, nyári vakációmnak egy esős délutánján nekem is elmesélte. Idézetem majdnem szó szerinti. A kamaszkor terhelés nélkül futó emlékezete minden bizonnyal pontosabban rögzít a későbbinél. Akkor mintha Bródy Sándor Dadájának egy kevésbé melodramatikus változatát hallottam volna. Az

élet persze másként oldotta meg a konfliktust; színpadszerűtlenül, a nagy pillanatokba sűrített katarzis csattanója nélkül, vagyis a maga sajátos alkotói módján, a halálig hordozott megalkuvások, végelgyengülésig rugdalózó – és csöndesen kimúló – szenvedések sorozatával.

Más szemtanúk révén az esetet évek folyamán teljesebbé rekonstruáltam. A lakodalom szokványos volt. Az ifjú párt ugyanaz a jegyző eskette össze. (Képzetelemet ez a romantikus kettősség: a csábító és áldásosztogató Janus-arca sokáig foglalkoztatta. Túlságos igaz mivoltában végül is a valószerűtlensége kezdett nyugtalanítani, míg belenyugodtam, hogy nem írom meg.) A templomi esküvő egy tavaszi vasárnap délutánján zajlott le. A pap megkérdezte Isten nevében a vőlegényt: szereted-é ezt a leányzót? Hát te, ilyen meg ilyen nevű leányzó, szereted-é igaz lelkedből ezt az ilyen meg ilyen nevezetű férfiút? Válaszuk ismeretes, hiszen elmondtuk valamennyien alkalmas vagy alkalmatlan időben. Nem tudom: a fiatalok, adott helyzetükben, amikor is már nem rendelkeztek a választás szabadságával, mivel a „nem”-ből csak az „igen” maradt meg számukra, átérezték-e a kérdés tökéletes és ódon értelmetlenségét. A tanúk szerint boldogok voltak. Köménymagos pálinkát és savanyú bort ittak, húslevest, birkatokányt, töltött káposztát ettek; a vőfélyek rigmusban dicsérték a szakácsnőt s a házaselet örömeit. És általában az emberi lét örömeit. A legény, aki a sok vizet a kútból a lánynak kimererte, csöndes volt és meghatódott. Keveset ivott és sokat tűnődött a fokozatosan erősödő zshivajban, a mind nagyobb hullámokat vető vigalomban. Csenevész növésű, jobbágyarcú, konok természetű fiú volt, s félig vagy tán egészen írástudatlan. A menyasszony arca jobban megragadt emlékezetemben; szalmasárga, dús haja volt és párás kék szeme. Arra is emlékszem, hogy igen könnyű helyt állt a kacagása; egy kedves szó, enyhe csipkelődés ellenében

A gyerek bizonyára felnő, s az időben színét veszi a széken is.

- B. Jánost láttam - szól később az öregasszony. - Bölcsőt vitt a fiának. Azt a pirosat, az Ignácét.

- Én már kipróbáltam a tekenőt - mondja az ifjú asszony. - Úgy ringatja, mint a víz.

- És nő benne, mint a kenyér - mondom én is, hogy a jövő dolgában az apja helyett is szóljon valaki. Eredeti szándékomat pedig - hogy a fából-faragott királyfiút fölemlegessem - nem szólítom elé.

Hadd lepje be ez a decemberi hó odakint az eperfák alatt.

FÉLSZÁRNYÚ ASSZONYOK

Nem szólítok elé álombéli királyfiakat, hanem a sziklevel-emberkét nézem; két szerelmes bolyongásainak végeredményét. A végeredmények kezdetben asszonyi sutto-
gások voltak; szálanként kapta föl mohó figyelmem s később emlékezetem a fekete varrottast.

Első suttozás

- Ez a gyermek kinek a fia?

- Ó, hát nem tudod?

- Nem tudom.

- Azé, tudod...

- Melyiké? Csak nem!

- De bizony.

- Hát az hogy esett meg?

- Ahogy a végeredmény is mutatja.

- Azt a lányt a másik kísérette. Tudod, melyik...

- Hogyne tudnám.

- Mégis ettől a gyerek!
- Ettől.
- Nem értem.
- Ő sem érti.
- Mit nem ért?
- Hogy abba volt szerelmes, mégis ettől lett a gyerek.
- Jaaaaaj!!!

- Tegnap erre járt. Mondom: szép nagy már a fiad. Csak ennyit kell mondani neki, már hull a könnye. Mondom: hová tetted az eszed? Nem érti. Elmúlt annak már öt esztendeje. Üldögél egymagában a tornácon; fonogat, varrogat, búsul, és nem érti, mi történt akkor vele. Merthogy ő csak kiment, merthogy ő csak leült, meg nem is akarta, nem óhajtotta. És aztán így...

- Rontás lehetett rajta.
- Bizonyára.

- Vannak ilyen napok. Az ember nem vár semmi jót, és elhozzák a rosszat. De őrizkednie kellett volna.

- Tudja isten, hogy van ez. Vajon tudhatja-e az ember, hogy megőrizte magát, vagy éppen csak annyi, hogy szerencséje volt, s az vigyázott reá.

A szóban forgó gyerek mindig illedelmes volt és csendes természetű. Nem emlékszem rá, hogy az apja valaha is egy mosollyal megajándékozta volna. Körülötte gondtalanul rosszalkodtunk és félelem nélkül helytelenkedtünk. Jobb napokon ölszám hordtuk haza a szidalmat, melyben anyánkról, de leginkább apánkról és az ő istenéről esett szó. A gyermek, kit a szerelem nem óhajtott, mégis megszületett, egy elorozott verébtójásért is a legsúlyosabb büntetést viselte: bitagnak nevezték.

Második suttogás

- Mondd meg igaz lelkedre: szeretted azt az embert?
- Hogy szerettem volna? Hiszen a cselédje voltam.
- Akkor minek feküdtél össze velem?
- Nem tudom.
- Ilyet ne mondj, mert kiforrázom a szemedet.
- Cseléd voltam.
- Én is voltam cseléd. Szobalány, konyhalány, részeges uraknál, mégsem tettem ilyet.
- Attól kezdve, hogy a nagyságos asszonyt a jegyző úr a kórházba bevitte, nem hagyott békében. Abban a nagy házban csak ketten voltunk. Erőszakoskodott.
- Miért nem haraptad torkon?
- Nem jutott eszembe.
- Miért nem kapartad le a bőrt a képéről?
- Ez sem jutott eszembe.
- Hanem mi jutott eszedbe? Hogy jóanyád mire tanított, nem jutott eszedbe? Apád nem jutott eszedbe? A becsület, az egyetlen hozományod, nem jutott eszedbe? Az a szegény fiú, aki mindennap kimerte neked a sok vizet a kútból, nem jutott eszedbe?
- Semmi sem jutott eszembe.
- Most nézheted magad. Ezután lesz, ami eszedbe jusson.

Az ifjú asszonyt egyik angyali tisztaságú nagynénje golyószórózta ilyenformán a kérdéseivel. A jelenetnek tizenhat éves öccse volt tanúja; a padlásfeljáró csapóajtaján üldögélt. Így esett a dráma a füleügyébe. Később, nyári vakációmnak egy esős délutánján nekem is elmesélte. Idézetem majdnem szó szerinti. A kamaszkor terhelés nélkül futó emlékezete minden bizonnyal pontosabban rögzít a későbbinél. Akkor mintha Bródy Sándor Dadájának egy kevésbé melodramatikus változatát hallottam volna. Az

élet persze másként oldotta meg a konfliktust; színpadszerűtlenül, a nagy pillanatokba sűrített katarzis csattanója nélkül, vagyis a maga sajátos alkotói módján, a halálig hordozott megalkuvások, végelgyengülésig rugdalózó – és csöndesen kimúló – szenvedések sorozatával.

Más szemtanúk révén az esetet évek folyamán teljesebbé rekonstruáltam. A lakodalom szokványos volt. Az ifjú párt ugyanaz a jegyző eskette össze. (Képzeteletemet ez a romantikus kettősség: a csábító és áldásosztogató Janus-arca sokáig foglalkoztatta. Túlságos igaz mivoltában végül is a valószerűtlensége kezdett nyugtalanítani, míg belenyugodtam, hogy nem írom meg.) A templomi esküvő egy tavaszi vasárnap délutánján zajlott le. A pap megkérdezte Isten nevében a vőlegényt: szereted-é ezt a leányzót? Hát te, ilyen meg ilyen nevű leányzó, szereted-é igaz lelkedből ezt az ilyen meg ilyen nevezetű férfiút? Válaszuk ismeretes, hiszen elmondtuk valamennyien alkalmas vagy alkalmatlan időben. Nem tudom: a fiatalok, adott helyzetükben, amikor is már nem rendelkeztek a választás szabadságával, mivel a „nem”-ből csak az „igen” maradt meg számukra, átérezték-e a kérdés tökéletes és ódon értelmetlenségét. A tanúk szerint boldogok voltak. Köménymagos pálinkát és savanyú bort ittak, húslevest, birkatokányt, töltött káposztát ettek; a vőfélyek rigmusban dicsérték a szakácsnőt s a házaselet örömeit. És általában az emberi lét örömeit. A legény, aki a sok vizet a kútból a lánynak kimerthe, csöndes volt és meghatódott. Keveset ivott és sokat tűnődött a fokozatosan erősödő zsvajban, a mind nagyobb hullámokat vető vialomban. Csenevész növésű, jobbagyarcú, konok természetű fiú volt, s félig vagy tán egészen írástudatlan. A menyasszony arca jobban megragadt emlékezetemben; szalmasárga, dús haja volt és párás kék szeme. Arra is emlékszem, hogy igen könnyű helyt állt a kacagása; egy kedves szó, enyhe csipkelődés ellenében

bárkit megajándékozott könnyed, nyugtalanító kacagásával. Hozománya kevés volt; úgy beszéltek: fél hold szántó, egy ünőborjú, néhány párna, gyapjúlepedő s két-három varrottas falvédő. Az asszonyok, akik mindent tudnak egymásról, hajnalban összesúgtak és megállapították, hogy a menyasszony állapotos, amiből nagy cécó lesz. Az erős szilvapálinka meg a savanyú bor alaposan széjjelvert a férfiak között. Napfelkeltekor a ház előtt, ház megett, a kertben, az almafák alatt s a sövénykerítés mentén szédelegtek, gajdoltak összeölelkezve. Erőt vett rajtuk a bánat s az együvé tartozás szilvamagízú érzése. Így sokan észre sem vették, mikor az újsütető férj a frissen felkontyolt asszonyát lekurvázva, és számolatlanul pofozva, kizavarta a nászágyból; az asszony jajveszékelés nélkül szaladt ki a mezőre, s egy tanyai rokonánál rejtőzött el délutánig. A jegyző azon a napon elutazott Kolozsvárra; ijedelme fölösleges volt; elégtétel végett senki sem kereste. Felajzott képzeletem – részint olvasmányaim, részint soha meg nem írt drámáim hatására – szörnyűséges megtorlásokban tobzódott. Kiváltképp azután, hogy a jegyző úr gyereke is megszületett. A környezetemben elejtett szavakból olyasmit hámoztam ki, hogy a gyerek holmi csempészárúként került egy házasság kötelékei közé: bevallatlanul. „Elképzelhető – fejtegette csúfondárosan a kerékgyártó –, hogy az az ember a lánnyal együtt nem a jegyző, hanem példának okáért a bérlő fiát kívánta magának. Mivel semmit sem tudott a dolgról, érthető a felháborodása.” A sokféle szerencsétlenség között tehát nem adatott meg neki a választás szabadsága. Magam a könnyűvérű Jagusiát láttam Reymont szégyen-szekeére kötözve Peloponnészosz antik homályban derengő parasztjait, akik jóságos fenyítésképpen fejzével nyakazzák le megesett lányukat; támlásszékekben a jegyző tetemét láttam, s a szikkadt mezőkön a bolyongó szalmaszín-hajú asszonyt, éjszakai szállást és morzsányi

megértést keresve. A lakodalmas ház északi felében csenevész erdő utánozta az igazi erdőket; bokrai között rémarcú Fúriák hangját hallottam; a megtiport becsület kődobáló vijjogásait.

Ami nem volt egyéb két kendős-malac szokásos esti sírásánál. Nászajándék volt ez a két malac a menyasszonytáncoltatáshoz. Az ember moslékot kevert nyugodt mozdulatokkal; azután letette a kavaródeszkát, szivarra gyújtott és fújta a füstöt az erdőutánzat irányába.

A lakodalom széjjelment valóban, akár egy földhöz vágott kancsó. A faluban néhány napig zengett még a híre; más falubéli rokonok és vándorok számára valamivel hosszabb ideig, miként a csataterék híre. Magunk között nem emlegettük. A jegyző más faluba helyeztette magát. Egyesek szerint amiatt rettegett, hogy senki sem vonta felelősségre. Láttam egyszer a lánynak az apját; a jegyző úr valamiféle erkölcsi bizonyítványt állított ki neki, megfelelő taksa ellenében. Egyik kezében a kalapja, másikban az igazolása, miszerint erkölcsi és honpolgári viselkedése és gondolkodása feddhetetlen. „Köszönöm, jegyző úr” – mondotta fejét megbiccentve, nyakát – félfordulatos csavarintással – kissé előrenyújtva. Olyasféle mozdulat ez, mint mikor a sok és fölös nyeléstől – reszelős és keserű dolgok lenyelésétől – az embernek kikopik és fennakad az ádámcsutkája. De ettől is csöndes marad és jómagaviseletű.

A dráma szívós fennmaradási természetét mi sem bizonyítja jobban, mint hogy viszonylag gyorsan eltűnik: domesztikálódik. Bizonyos körülmények között egy hiányzó lábat, fél tüdőt éppúgy meg lehet szokni, mint egy fölös vaddisznót a fűtő alatt.

Úgy gondoltam hát: minden elcsendesedett. Jöhetnek újabb mennydörgések a boldogságkeresésben. Egy napon mégis felüvöltött a régi baj. Igaz, talán csak én vettem ész-

re. Még az is lehetséges, hogy észzeletem már csak a mások bajának bennem kiütött zúzmarája volt. Zuhogó őszi esőben, bokamarkoló sárban az ember ment elöl, nyomában el-elmaradozva, félzsáknyi korpával vagy liszttel a hátán a szalmaszín-hajú asszony. Egyszer megcsúszott, zsákostul és arccal előrebukva, beesett a sáncba.

- Na! - mondta az ember.

- Elestem! - mondta az asszony.

- Kelj föl - mondta az ember, és tovább caplatott sárban. Később még visszafordult, és azt mondta: - Vedd föl a zsákot is.

Apám is mondott egy történetet arról, hogy gyerekkorában kotlóaljnyi vadrucatojást gyűjtött a gyekei nádasban. Mikor azokat a kotló a maga szenvedélyes tudatlanságában kiköltötte, a kis fekete vadrucák a sárga pelyhes pipéknél is szelídebbek voltak. Napszámra pusmogtak a fűtő alatt, csőrükkel a hamuból hulló szikrák után kapdosva. Otthon érezték maguk nagyanyám tenyerében, kötényében, apám kucsmájában, kutya és macska társaságában.

A mosóteknőben úszkáltak, meghúzódtak a tenyéryni fűben, mint a nádasban, ahonnan tojás formájában elszármaztak.

- No, ugye! - csóválták fejük az emberek. - No, ugye!

Hanem egy augusztusi napon égzengéses felhőszakadás közepette, mint valami titkos rádiójelre, felszálltak a mosóteknő mellől s V alakba rendeződve örökre eltűntek a látóhatáron. Őszi vadrucavonuláskor apám ma is feltekint az égre, és azt mondja: „Lehetséges, hogy ott repülnek a mi vadrucáink is.” Amiből én mindig azt a sejtelmét olvasom ki, hogy lám, a baj nem szokja meg az embert.

Az asszony, kivel a tanácsirodában találkoztam, mindannyiunkat tűz alatt tartott a mosolyával. Vagyis a mord írnokot, az állategészségügyi felelőst, a kótyagos hangulatú küldöncöt és engem. Izzó szürke szeme volt, színültig telve valaminő fontos mondandóval. Telefonra várva újságot olvastam. A hivatali emberek a maguk fontosnak látszó munkáját végezték. Az asszony olyannyira tisztelte a pizsmogásukat, hogy nem mert előhozakodni a kérésével. Egyre csak költögette érdeklődésüket a könyörgő mosolyával. Volt ott még egy töltött-szájú kályha, az fújta a füstöt, amitől csak jobban fáztunk. Végül megszólalt az írnok:

- Levelet hozott? Adja ide, mindjárt lesz egy kicsi időm, aztán elolvasom.

Az asszony bólintott, mosolygott és átnyújtott neki egy gondosan négybe hajtogatott, kézzel írott levelet. Az írnok futó pillantást vetett rá, és folytatta munkáját. Újra magunkra maradtunk; két várakozó ember a szorgalmatos írkokok között. A küldönc belekotort a tűzbe, oldalt köpött, és azt mondta:

- Ejnye, te asszony! Lám, milyen hideg van, te meg csak egyre bonyolítod az életed.

- Magától is bonyolódik - legyintett az asszony.

- Tulajdonképpen hány esztendő van már?

- Ó, már harminckettő.

- És az urad?

Hatvanhárom.

- Mondhatom, szép dolog. Mire jó az neked?

- Mert ez legalább nem csinál gyereket.

Fölnéztem az újságból. Szembekapott az asszony röstelkedő mosolya. A küldönc újra megszólalt:

- Biztos vagy benne, hogy nem csinál neked gyereket?

Az asszony legyintett:

– Éppen elég más bajunk van.

– Hát azt az elvtársat, aki újságot olvas, miért macerálod a szemeddel?

– Jaj, istenem! – kacagott az asszony: – Nem macerálom én, csak nézem, hogy be szépen tudja olvasni azt az újságot. Odaadnám a fél szememet, ha olvasni tudnék.

Így kezdődött a beszélgetésünk. Az írnok egyre halogatta a levélolvasást; az én telefonhívásom is késett. Faggatni kezdtem az asszonyt: miként lehetséges, hogy harminckét éves létére írástudatlan maradt. Vállát vonogatta. Ő sem tudja. Ki tudja? Talán az anyja, kinek isten bocsássa meg a vétkeit. Meghalt. De később, hogy az írnok elment cigarettaért – legalábbis erre hivatkozott, hisz ott volt a küldönc, aki a kívánságait leste –, a kályha közelébe ülve szinte egy szuszra mondta el a panaszát, amely nem is volt panasz már, csak számbavétel.

Mert édesanyámra kellett hallgatni.

Mert sokféleképpen szólt hozzám, csak így nem: eredj iskolába.

Kelj fel, lányom, tördelj tűzgyújtónak valót!

Kelj fel, lányom, hajtsd ki a tehenet, szaladj a csordába.

Kelj fel, lányom, cövekeld ki a malacot, szedjél füvet a borjúnak, malacnak, rucának, libának, pulykának; napraforgólapit a csirkéknek, pipéknek.

Búzagazat a tyúkoknak, édes burját a kecskének, csalamádét a tehénnek.

Eredj a juhokkal, eredj a birkákkal, bárányokkal!

Szaladj a boltba, nyargalj a malomba, fuss a csorgóra!

Kelj fel, lányom, dagasztunk, mosogatunk, takarítunk, vasalunk, foldozunk, tapasztunk, meszelünk, ebédet főzünk!

Volt egy fiúcska, minden reggel bekiáltott a kapun: menjek vele iskolába.

Jött a tavasz, kelj fel, lányom, kapálni; első kapálás, másodkapálás, répaegyelés, búzagyomlálás, mákszedés, szénaforgatás, szénagyűjtés, gereblyélés, sarjúgyűjtés...

Sarjúgyűjtéskor a fiúcska letette a palatáblás tarisznyát, segített forgatni, gyűjteni, nekítaszított a buglyának, birkóztunk, kacagtunk.

Jött megint a tavasz, kelj fel, lányom, szedjél mezei salátát, martilaput, gombát, sóskát meg mindent, ami terem. A fiú segített nekem salátát szedni. Szeretett játszani a kötényemmel.

Jött a nyár! Szaladj, lányom, a mezőre, vigyed az ebédet, vigyed a korsót, szaladj a kiskútra, ringasd a bölcsőt, kergesd a héját, gyomlald a hagymát, murkot, petrezselymet.

Jött a szombat, seperd az udvart, ne lássa vasárnap, hogy szemetes az udvar. Jött a vasárnap, készülj a templomba, ne lássa Isten, hogy itthon rostokolunk. Jött a hétfő, szemeld a paszulyt, kavard a rántást, hámozd a krumplit, szitáld a lisztet. Azt nagyon szerettem, a lisztet szitálni.

Virágzott a hársfa. Kapaszkodj, lányom, a fára. Kötényembe szedtem a hársfavirágot. A fiúcska nem hagyott békén. A szoknyám alá nézett. Leszöktem a fáról. Egy napon beszöktem az iskolába. Utánam anyám a seprővel. A padok alatt bujkáltam, úgymint megvert anyám a seprő nyelével. A gyerekek kacagtak. Többé sohasem mentem iskolába. Amikor megnőttem, kaptam egy levelet. A fiú is megnőtt, akivel hársfavirágot szedtem. Megkértem valakit: olvasná el nekem, mi van a levélben. Az volt benne, hogy a fiú elvesz feleségül. Vasárnap délután várt engem a fiú a fenyvesek alatt. Azt kérdeztem: mit írtál nekem a levélben? Elég a betű, ismételni nem kell. Sétáltunk és ölelkeztünk a fenyvesek alatt. Odaadtam neki a zsebkendőt, mivelhogyan elvesz feleségül. A fiú keze egészen napahaladásig a vállamon, a derekamon meg mindenütt... Akkor leültünk. De neki nem volt elég, hogy leültünk. Ezt

már csak magának mondom; láttam, mikor ön megérkezett az autóval. Az uram azt mondta: ügyvédféle, tán segíthet rajtam. A fiú leszaggatta rólam a kötenyt – folytatta suttogva. – Mondom: hogy megyek haza? Úgy, mondta, hogy reám hagyod, attól hazamehetsz, az nem fog rajtad meglátszani. De ha leszaggatom rólad a ruhát is, az emberek kacagni fognak, és ha elmondod: még inkább fognak kacagni. Még egyebet is mondott: beteg lesz, ha nem engedem. Miattam lesz beteg, mivelhogy egész délután hozzá bújtam és hagytam, hogy csókoljon, és leültem a fűre, és hagytam, hogy ledöntsön, és hagytam a kezét, hogy engem simogasson. Ott volt a levél a kebelemben. A fogadalma, hogy elvesz feleségül. És megsajnáltam. Hogy ne legyen beteg. Boldog voltam, hogy elvesz feleségül. Mikor a gyerek megszületett, mondtam anyámnak, ne sírjon, mert írás van arról, miszerint elvesz feleségül. Bepereljük. Elment anyám a levéllel a paphoz. A pap azt olvasta ki belőle: „Gyere ki vasárnap délután a fenyvesek alá, de ne áltasd magad, hogy elveszlek majd feleségül.” Aki nekem a levelet először olvasta, cinkostársa volt, és későbben egy ember, aki szegény apámnak barátja volt megszúrta bicskával, és börtönbe került miatta. A fiam tizenegy éves, és tud már olvasni. De ezt a levelet, amit az írnok úrhoz hoztam, nem bízhatom rá, nehogy elnézzen valamit. Gyerektartási pénzről van szó. Azt mondják: olyan most a törvény, hogy fizetni kell a gyerekért. Sokat szenvedtem azért, hogy akkor ott a fenyvesek alatt megsajnáltam azt a lihegő kutyát. Az ilyen gyerekek híre megy, tudja. Törvénytelenül született; az anyját is úgy tekintik, mint aki nem ismer semmilyen törvényt. Gyűlnek reá a férfiak, mint a kocsmába vagy a pálinkafőzdébe. Mindahány azt gondolja: ami az elsőnek sikerült, a másodiknak, a harmadiknak is sikerülhet. A húgom lakodalmán egy részeg traktoros meg is pofozott az udvaron. A kerítésnek taszított, és beleharaptam

a csuklójába. Azt mondta: annak lehetett? Nekem nem lehet? Ha olyan nagyon kíván engem, vegyen el feleségül. Kéz alól nem vesz feleséget. Így mondta. Az uram, aki most van, igaz hogy öreg és beteges, de azt mondta nekem: börtönt is ülne érettem. Sokat szenvedett, míg a menyénél lakott. Ne bagózz, ne köpködj, befüstölődik a függöny, az új bútor. Azt mondtam neki: köpjön, ahová jölesik, bagózzon, füstöljön, nem féltem a függönnyt. Ilyen szépen még nem beszélt vele senki sem. A fia kitámadta, hogy miért vett kurvát a házába. Pedig semmit a szememre vetni nem lehet. Ha olvasni tudtam volna, bizonyos, hogy minden másként alakult volna.

Megérkezett a mord írnok.

- Lássuk, mit ír hát a szeretője - kezdte olvasni a levelet, s a végére érve cöccögött, és a fejét csóválta:

- Nem akar fizetni. Azt írja, nem lehet tudni, kié a gyerek. Szó szerint azt írja, hogy a dologba mások is be voltak társulva.

- Istenem, hogy írhat ilyet! Hisz nagyon jól tudja... - motyogott az asszony. - Igazán nagyon sajnálom, ha így gondolkozik. Sajnálatra méltó ember. Nagyon sajnálatra méltó. Átkozott legyen a perc, amikor megismertem.

S elment félszegen mosolyogva.

A leányanyák megértést kérő - vagy ellenhatásképpen kónokságba-fagyott - mosolyával tűntek föl emlékeimben s azokon túl képzeletemben ennek az asszonynak a sorstársai is. Karjukon a váratlan-hívatlan gyerekekkel, oldalukon egy férfi hűlt emlékével álltak a pap elé mindenkor, hogy az néhány csöpp vízzel - kortyintásnyi égi vigasszal - hitelesítse a szerelem súlymértékeit. Sok keresztelésnek voltam lábatlankodó tanúja. Mint az élet mángorló-rúdja alá készített kis párnahuzatok, úgy várták a Jánoskák, Mi-

hálykák csöndben, hogy Isten szolgája bepreckelje őket. Ritkán esett sírás. De fülem az áhítatos csöndben az otthonmaradott jajkiáltást hallotta. A kis Dantonok valóban ágyúgolyó módra csapódtak be a megülepedett ősi etikai-érzelmi rendszerbe. A maguk nemében menten hőskökké váltak; a közérdeklődés kedvencei lettek. A lovagok csak bizonyos életkorban és valamiféle hőstett jutalmaként kapták vagy választották melléknevüket; ők már születésükkel hozták a megkülönböztető jelzőt: bitang. Megbélyegzettség és mítosz is egyben: a víz hozta. Honnan? S kőről a világ nem tudja, honnan jön: nyitottabb szemmel figyel: hová megy? Ebből egyszer megvetettség, másszor csakazértis kimunkált emberség-többlet született; az apjuk nélkül csatangolók a maguk erejéből pótolták a házból hiányzó oszlopot. De csak a maguk számára. Anyjuk félszárnyú madárként élte le életét a korlátlan-jogúnak hitt – és nevezett – szerelem rendre porrá törött jogai között.

Ilyen asszony volt az egyházi följegyzések szerint: S. Mária Anikó anyja, Sz. Kati János anyja, B. Eszter Katica anyja, K. Rózsi Anikó anyja, Sz. Kati Juliska anyja, K. Kati András anyja, Sz. Máriskó Máriskó anyja, Sz. Zsuzsa Emilnek anyja, Sz. Lina Zsuzsika anyja, Sz. Zsuzsa Gergelynek anyja, K. Róza Gizinek anyja, K. Juliska Évának anyja, E. Juli Márton anyja, O. Ilona Ferencnek anyja...

Itt szoptatja most fiát a gyermekkori gyermekmenyaszonny. Az imént még esengve nézte az anyját, hogy megbélyegzett állapotában átkot ne szórjon az unokájára. De még a csalóka érzelemre sem, amely őt a világra hozta. Az öregasszony hallgat egy darabig, majd hirtelen füstöt vet benne a keserűség:

– Dicsekedni szeretnék veled, de lehet vajon az ilyen gyerekekkel?

– Hallgasson már, édesanyám! – csattan rá az ifjú asz-

szony, és immár ki tudja hányadszor, hangos zokogásra fakad.

Lehetséges, hogy a jelenlétem is növeli bánatát. Halálra-vált emlékeket hoztam be magammal. Az öregasszony, kedve ellenére is, vigasztalni kezdi. De micsoda kegyetlen számbavétellel! Neveket sorol föl, melyeket nem áll jogomban ide följegyezni. Maradjunk az általánosabb „emez-amaz”-nál.

- Ne sírj! Másokkal is megesett már. Az a csendes természetű leány nem elment Brassóba staférungot szerezeni? Staférun g helyett nem gyerekkel jött haza? És milyen hallgatag volt. Őrizkedjék minden leány a saját hallgatagságától! De több esze volt, mint annak a másiknak, akit hasonlóképpen elhagyott a vőlegénye. Milyen szép piros volt az orcája! Milyen eleven a járása! S mi lett belőle, mikor a harmadik faluból hazavánszorgott a bábaasszonytól! Hát akit a keresztapja elvitt a nagy szárazság idején, azt mondta, jó kosztra, hegyi levegőre! Miután hét kilót hízott a leánka, nem felcsinálta? És miután a gyereket eltétette, és anyja, apja kitagadta, nem megesküdött, hogy csak olyanhoz megy férjhez, aki félszót sem ért a mi nyelvünkön? Hogy soha meg ne értse, amit róla a faluban beszélnek. Nem megesküdött, hogy a gyerekeit is úgy fogja nevelni, hogy amíg él, az anyanyelvét mindig titkolni fogja előttük? S milyen messzire menekült innen, míg azt a görögöt megtalálta! Hát az a szegény ember, akinek három lánya volt, és nem volt uradalmi bál, hogy a három közül egyet be ne vágtak volna a szénakazalba! Megbocsáss - fordul hozzám -, másként nem mondhatom! Ne bőgj, mindjárt agyonváglak! Milyen szépen énekeltek azok a lányok a templomban - sírja el magát az öregasszony is. Először a középső hallgatott el, azután a nagyobbik s végül a kisebbik. Mind kiestek a zsoltárból. Mehettek szoptatni. Kit perelt volna az a szegény ember? A grófokat, bárókat? Ki

mert velük szembeszállni egy gyerekért? Csak jött, ment, dolgozott lehajtott fejjel, mert hogy a lányai elhallgattak a templomban, még a járása is megváltozott. Végy kötelet, áztasd sós vízbe, neveld a leányaidat! Csak legyintett az ember. Azt mondják: semmivel születünk. Pedig a hajlammal születünk, ez az igazság. Hát akkor most ne sírj. Adj hálát az Istennek, hogy apád olyan, mint a tejbe aprított kenyér. Ő is kézbe vehette volna a sós vízbe áztatott kötelet. Majd hazajön bátyád, és elkapja valahol azt a vőlegényt. S ha nem: elkapja majd egyszer a lelkiismerete. Mert errefelé sem dugta az orrát, hogy a gyermekét lássa. Azért mégis levágom azt a tyúkot...

Ezzel az öregasszony kifordul a házból. Ott maradunk hárman a csöndben. A nagyanyai vigasztalás után, hogy bekerültünk a mindenség körforgásába, az elkerülhetetlen vétkek lajstromára, megnyugtatólag nézünk egyik a másikra. Nézzük egymást úgy, ahogy vagyunk, a gyümölcsös hajlamainkkal.

Hazafelé menet azon tűnődöm, hogy a nagyanya megsíratva és elcsitította ugyan a lányát, de a szokásos csalóka bűnbocsánattal: miután kivételként lemondott róla, behelyezte őt az általánosba, hogy újra elfogadhassa. Tudom, ha visszajövök ide két esztendő múlva, akkor újabb kivétel gügyög és motyorog az ölében: a legkedvesebb s legszebb unokája.

Negyedik suttogás

Ez már emlék és vigasztalás a félszárnyú asszonyok gyülekezetében. Az uralkodó szín az árnyékos faluképen. Erzsinek hívják, mint minden harmadik asszonyt a faluban. Elhatározom hirtelenében, hogy meglátogatom. Puskát vetek vállamra; majd lövök egy nyulat is, ha lehet, s elviszem ajándékba. Szép fehér már a mező; mint látvány és

lehetőség is vadászni való. Jó négy kilométernyire lakik Erzsi, a szomszéd falu határában, nagy pusztá legelő mentén. Félelmetes emlékem ez a legelő. A bikák miatt, amelyek gyermekkoromban – ha eprézni, gombászni jártunk arra – nemegyszer megkergettek bennünket.

S engem különösen.

Az általános félelemnek, miszerint a kormos nyakú, kurta szarvú, tehén-nyomorgató s már-már túlviláginak tűnő szörnyek az embert is megtiporják, én voltam egyetlen igazolója. Békésen ballagtam a porban egy fazék tejjel, az egészséges természet boldog tudatlanságában, az emberi létnek azon a szintjén, amikor szívünket-elménket egyetlen súly nyomja: a csodálkozás; a pusztá lét pillanatonként megújuló öröme, mit nem zavart még a test gyorsasága s az elme lázongása; álomnak és ébrenlétnek azon az elmosódott határán ballagtam, mikor az ember még olyan, akár egy vadonatúj síp, amely önmagát fújja, senkinek a parancsát és nyálát nem ismerve. Akkor meghallottam hátam mögött a bikagondozó hangját: „Szaladj, héé!” Megfordultam. A bikával találtam szemközt magam; nem előttem: fölöttem fújtatott, villámlott, morgott súlyos, öklelő mozgásban. Féloldalt fordított, gyűlölt és rettegett feje csapzott volt, s ahogy a szarva megvillant, azon fekete szalag volt. Pillanatra megtorpantam, s azután a mezei apróvadak fürgeségével eredtem futásnak. Mivel semmilyen gondolatom nem támadt, és a fekete szalagon kívül semmit se láttam, minden csöpp erőm a lábamat segítette. A fülem kivételével, amely egyáltalán nem volt segítségemre. Attól ugyanis, hogy a megugrott bika tompa, koporsóhangú dobaját meghallottam, lábam összeakadt és elvágódtam. Félméternyi csúsztam a porban a törött kantáros fazék cserepei között. A pillanat töredéke alatt szedtem össze magam, s hagytam ott a cserepeket. Bevágódtam egy udvarra, a bika pedig megtorpant, majd irányt változtatva

elballagott. Annak az udvarnak a kertjében kukorica és napraforgó alatt ülve vettem számba szakadt nadrágomat s cafatosan felhorzsolódott, vérző térdemet. A bika szarván megvillanó fekete szalagon tűnődtem. Miként került oda? De hiszen nem is volt rajta. Másodszorra, miután el-estem, már nem láttam a szalagot. Egy másik szalagnak volt csupán az emléke; temetéseken láttam az ökrök szarvára kötve. A gondolataimba fölszivárgó rémület akkor egy láthatatlan szálát csomóra kötött bennem; valami, amihez addig semmi közöm nem volt, bár az a valami ott élt s gyakorta mutatkozott közöttünk, közel került a homlokomhoz, az arcomba fújt. A halál jelezte, hogy nemcsak másokra: reám való tekintettel is létezik. Ebben az összefüggésben eladdig nem vettem őt tudomásul.

Mindig szomorkás, melegszívű tanító nénink kezében megszólalt a csengő, s mi tülekedve és egymást tapodva buktunk be az iskolaterembe. Azután, hogy kifújtuk magunkból a helytelenkedés mozdonygőzeit, a tanító néni tekintetének pórázán csendben figyeltünk a tudományokra. Rendszerint ekkor érkezett megkésve, kifulladásra, félrecsúsztott kendővel s remegő csikó-keblével, amely – mintegy külön személyként, homályos kísértéseket plántálva – úgyszólván mindennapi verések, térdpeltetések, tenyerelések okozója volt. Erzszi két esztendővel idősebb volt a leánytársainál: fejlettebb mivoltában afféle paradicsom-madár a szürke csibék között. Akkori bekovászolt

állapotunkban óránként alázott meg valahányunkat, kamasz legénykéket, ugyanis a puszta látványa, de kiváltképp fogós játékban az érintése, ölelése valósággal ördögökké csúfított bennünket. Fertelmes nyugtalanság ficánkolt bennünk: olyannyira hogy a jelenlétében az emberi beszéd is értelmét veszítette: nyerítettünk, és kosok módjára rohantunk fejfel egyik a másiknak. Vészes állapotunkra jellemző volt, hogy mikor egy napon a tanító néni felszólított bennünket: álljon elé, akinek kinőtt már a szarva, D. Jóska, példaképünk és vezérünk Erzszi mindennapi megkergetésében, kilépett a sorból, hogy ő valóban úgy érzi, miszerint dudorodik a homloka.

- Miért késtél megint, Erzszi?

- Megkerültem a csordát. Félek a bikától.

Reggelente szántásokon, zabvetéseken, kukoricásokon, árkon-bokron által kilométereket szaladt a bikától való féltében. Májusi napokon a szoknyája derékig facsaró harmat volt, őszi esőben nyakig sáros, de - ha késett is, sohasem hiányzott az iskolából. Ahonnan viszont tanítás végeztével D. Jóska és társai elől menekült haza a tanyára ugyanoly kétségbeesetten. D. Jóska fogadást kötött, hogy Erzszi leányságának töríkszakad „vérét veszi”; a fogadásban

több volt az utánzat, mint a való-
ságosan tisztázott szándék; katonaság előtt álló bátyja menyecskékhez járt s kalandjait galambászás közben a templom padlásán mesélgette nekünk. Úgy néztünk föl rá, mint az apostolok a Názáretire.

Azon a kanyargós ösvényen haladok fagyalbokrok és törött hegyű fenyőfák között, amelyen Erzsit két éven át szinte naponta úzték a fogadásos ördögfiak. A hegy mesziről látszik csak szelíd hajlatúnak, láb alá simulónak; derekam érzi, hogy szökellni rajta csak az ifjúság reggeli óráiban volt lehetséges. Várom, hogy valamely bokor aljából nyúl pattanjon fel. Utána durrantok, tán még el is találok. Az örömet sejtető bokrok azonban közelebről is megfigyelve, megzörrentve arra intenek, hogy már-már balga bizakodásomat kurtább gyepelőre fogjam. S ha lehetséges, nemcsak nyúlászat dolgában, hanem a világnak másfajta látszataiban is.

Tanítás végeztével zsoldárt szoktunk énekelni. Az utolsó sorokat Erzsi már az ajtó felé menet fújta. Azután tarisznyáját a hátára vetve, szoknyáját fölfogva keresztülfutott az udvaron, átal a templomkerten, mint a menekülő vad, mindenütt a bokrok védelmében. D. Jóskaék a kötelező zsoldártvég miatt ilyenformán később vehették magukat utána. Erzsi az akkor még hatalmas uradalmi parkban bokortól bokorig, máskor embertől emberig menekült. „Mi van, te leánka?”

„Azok a fiúk kergetnek!” Akkor az ember, ha valamelyiket elkapta a legénykék közül, megráncigálta a fülét, vagy nyakonverte, hogy röstellje magát. Ha nem akadt ember, Erzsí úgy tett, mintha mégis látna valakit, elkezdett kiabálni. Ilyenkor az üldözők megtorpantak, és nagy kerülővel a legelőn próbálták utolérni. A szemközti hegyoldalról figyeltem néha D. Jóskaék hajtóvadászatát. Igazi kalózvezér volt Jóska. Erős, szénporos karja volt és összenőtt szemöldöke. Erzsí levetette a cipőjét. Fácántyúk módjára menekült nesztelen, megmegállva, a gyöngyös nyakát forgatva, már-már készen arra, hogy fölszálljon. De nem szállt föl, hanem elesett, bebucskázott valamely gödörbe, repült a tarisznyája. Ilyenkor, ha utolérték a fiúk, a tíz körmével védekezett, s másnap gúnykacaj közepette vettük számba D. Jóska képen a piros barázdákat.

A törött hegyű fenyők közül elhagyatott gyümölcsöskertbe jutok. Megcsonkított öreg diófák, cseresznye- és meggyfák négy-öt holdnyi szomorú gyülekezete. Friss fehér sebek jelzik a fejszés völgyi lakók igyekezetét, hogy darabka szerszámfához, puliszkafőzésnyi meleghez jussanak. Elképesztő, be hosszadalmas egy gyümölcsöskert haldoklása. Húsz esztendeje múlt, hogy ájultságában már számba vettem. Azóta is lélegzik, fulladozik; ezernyi friss vezérhajtással támad, nyúlánkozik a nap felé, s szívja mind

bennebb, kéreg alá varas sebeit; nyáron át is rőt, hullafoltos leveleivel, tetves-férges állapotában üvöltő odvaival és csonkjaival, sárgaságtól és más hiánybetegségektől gyötörtén vonszolja magát egyik tavasztól a másikig. Így ahogy nézem most a téleleji tűzszünetben, pihenőnapjainak szürke egyenruhájában, megtévesztő egyetértéssel olvad bele a környezetébe; csonkításai mintha valamiféle alakító, koronateremtő gondot jeleznének. Tavaszi munkanapjaiban vág szembe igazi mivolta: a még élő törzseken a szenes és béna félkarok, disznó túrta, felszaggatott gyökerek, a gutaütött testrészek szomorú látványa; a felnyurgult és felkopaszodott alakzatok rendezett és értelmetlen sorai között az erdőből reázúdult buja, friss-falású fagyálló tenyészet; bokáig, térdig, hónaljig nyúlánkozó és tekerőző élősdi fajták évente megújuló néma rohama; vadalanyok, magról szökkenet suhányok, törpevesszők, fattyúhajtások dzsungeli tülekedése. Májusban szeretném majd látni, bár tudom, hogy tetvei színesebbek már a virágainál.

A frissen húzott árok után ítélve új telepítés készül itten.

Szent Lázár szegényei a fejsze után a tűzzel is megismerkednek.

Egy nyúl! Lőtávon kívül igyekszik az erdő felé.

Üres kézzel állítok be Erzsizhez.

Füst és hideg a magányos mezei házban s két gyerek: egy tizenhárom éves-forma varkocsos szőke leányka meg egy kopacra nyírt, jókötésű, amolyan Taksony-képű barna fiúcska. A leányka leckét ír kockás füzetbe, az öccse öklével törli sűrűn az orrát és didereg. Be se léptem jóformán, s már mondja a leányka, hogy az anyja nincsen odahaza. A fiú csak néz, hol engem, hol a puskámat.

- Hol van anyátok?

- A kórházba ment édesapámhoz - mondta a leányka.

- Beteg?

- Felborult a traktorral, összetörött három bordája.
- Hogy történt?
- Normázott. Megmondták pedig, hogy a meredekre ne menjen rá.

Ehhez most már nincs mit szólni.

- Nem félték ti magatokra?
- Nincs mitől - mondja a leányka. - Elvitték a bikákat.
- Félték a bikától?
- Nem félünk. Szaladunk.

Ezt is a leányka mondja. A Taksony-képű gyerek dideg.

- Hát a fiúktól félsz-e?
- Ők féljenek! - kacag a leányka. Tolltartójából zsákvarrótót halász elő:

- Amelyik nem hagy békén, ezzel szúrom meg.
- Ki tanított?
- Édesanyám. Ez a tű olyan a markomban, mint az oroszlán - s újra nevet, az anyjára emlékeztető, hirtelen megszakadó hangsúllyal.

Mint amikor a megpendített cimbalmot leborítják valamivel.

- Hát te nem fázol? - kérdem a fiúcskát, mivel már reszket is, nemcsak didereg.

Megnéz, felrándolja orrát-homlokát, s azt mondja:

- Fázom, de mi az anyám kínját csináljak?

Végre, hogy megszólalt. A leányka rászigorodik:

- Hogy beszélsz az elvtárssal? Hát nem szépen kérdezett az elvtárs?

A gyerek elmázolja az orrát, megrántja a vállát. Sértődött pillantást vet rám:

- Szépen kérdezett, de mért kérdi, ha látja?

- Mert úgy szokás kérdezni.

A fiúcska zsebre dugja a kezét, s a fűtő előtt összekucorodik:

- Én megmondtam.

Végeredményben neki van igaza. Menten beismerem, de attól nem lesz melegebb. Erzsit keresem a tekintetemmel. Tudom, hogy itt kell lennie valahol, s nem egyedül, hanem valakivel, akinek szavára mégis megállt egyszer a menekülésben. Eligazította a félrecsúszott kötényt, kendőjét, s ha netán tű volt nála, a kebelére tűzve vonta ki a harci forgalomból. Békét kötött ennek a két gyermeknek az apjával, aminek okmánya ott van a falon a két ablak között; az esküvői képről fátylainak zuhatagából úgy tekint elé, s ha már itt vagyok, rám is, mint annak idején, amikor kézfogásnyi közelben ültünk az iskola padjában. A cérnavégen táncoló mosolygós szemöldöke, derűs bizalmatlansága és nyugalma az asztalnál ülő leánykának eljövendő mása.

- Téged hogy hívnak? - kérdem.

- Erzsi.

- Akkor jól van.

- Hát téged? - kérdem Taksonyt is.

- Ferenc.

- Nőj nagyra.

- Csak legyen meleg.

Azután elmagyarázom nekik, hogy ez meg ez a bácsi kereste az édesanyjukat, mondják meg neki. Ők megmondják, de miért kerestem?

- Csak úgy. Látni szerettem volna.

- A puskát akkor minek hozta? - kérdi a fiúcska.

- Ezzel, ha szembekerülök veled, meglövöm a bikát.

- Ehe! Csak fogna rajta az a semmi puska!

Kacagnak mindketten, s hogy kilépek a hóhullásba, az ablakból néznek utánam vihogva. Ez egy bolond ember! - gondolják magukban. Úgy gondolom én is, ha már ilyen könnyen szeretnék szabadulni a bika szarvától. Néha álomban is megjelenik. A fekete szalag meg-meglibben a kormos homlokán. Menekülni próbálok előle, de földbe

gyökerezik a lábam. Elvágódom a porban, és cafatokban szakad le rólam a hús. Segítségért kiáltanék, de elszorul a torkom. Tudom, hogy föl kell ébrednem, másként nem szabadulok tőle. Sántálva, botladozva, rendetlen dobbanásokkal a szívem ébreszt föl ilyenkor. Kinyitom a szemem, elsimítom verejtékes homlokomat, s megállapítom, hogy nem történt semmi, csupán a tegnapi nap ment el a többi után. Az úrben, melyet bennem hagyott, csöndben szivárog föl annak az ijesztő fekete szalagnak a homálya. Míg kívülvalónak hittem, az örökkévalóság könnyű mámorában örvendezhettem, hogy friss, pattanó izmaimmal félreszökhetem előle. De bennem lakozik; az időtlenségnek, végtelennek és örökkévalóságnak is nevezett halál a sejtjeimben fészkel.

Fütyülő hasadékaival, szélben megbillent rothadó zsindefedelével, feketén tátongó ajtajával elmarad mögöttem a rozzant bikaistálló.

Semmiféle vad nem mozdul a hóhullásban.

A megállapodott időben máskor oly harsány kedvű madarak és szöszmötölő mezei négy lábúak távolmaradásukkal jelzik a változást.

Mint némely ember is: úgy vélekednek a helyzetről, hogy ütésközelben nem mutatkoznak.

HÉTKÖZNAPOK A KERESZTFÁN

Este, ha nem hallgatunk éppen, füstölünk és beszélgetünk. Az égvilágon mindenről szó esik, de semminek sem jutunk a végére. Bekopog azonban B. barátom, és mindjárt más irányt vesz a szó. Összeölelkezünk, megcsókoljuk egymást, és a változatosság kedvéért a börtönbeli életről kezdünk beszélgetni. B. barátom ugyanis fegyházban töltött néhány hónapot.

- S hogy telt? - kérdem.
- Köszönöm, jól.
- A koszt milyen volt?
- Egyesek panaszkodtak, de szerintem jó volt. Rengeteg marmaládét ettünk.
- Hogy bántak veletek?
- Emberileg. El se hiszed, ha azt mondom, hogy hat hónap alatt ott engem senki le nem tegezett. Becsületszavamra mondom.

- Szó, ami szó - bólongat apám -, ezt mások is mondták. B. elmeséli, hogy volt a börtönben egy bognár, aki éhségstrájkot kezdett. Valami nem tetszett neki, elhárította magától a marmaládét.

- Láttad volna, hogy azt a bognárt micsoda finom étellel próbálták észhez téríteni - lelkesedik. - S addig-addig, hogy lecsillapodott. Azután megevett mindent.

- Meghíztál - mondom.

- Az semmi - legyint. - Sakkozni is megtanultam.

Kár, hogy nincs sakk a háznál, be is mutatná nekem a tudományát. Rengeteg élménnyel és újfajta ismerettel tért haza. Meg azzal az elszánással, hogy ha még egyszer rak-tárnoki állásba potyogna, a hiszékenységét, mint a járványos betegségben elhunytak ruhaneműjét, menten elégetné. Egy részét a hiszékenységének már a börtönben elhamvasztotta, de maradt még benne, s úgy véli, hogy újra csak nem lesz hasznára. Ugyanis nem tartja magát hibásnak, bár ugyanakkor a törvény igazát is nyomatékosan ismeri.

Megmagyarázza, miért nem haragszik a törvényre, amely őt váratlanul kupán vágta, és tömlöcbe dugta. A törvényt szerinte nem az emberre szabják, mint a nagykabátot, hanem a bűnre. Ha belefér a bűn, belefér az ember is, akár szűk neki az a törvény, akár lötyög benne. A bírák dolga lenne a nagykabátot, a csíkosat, testhezállóvá igazí-

tani; vagyis megvizsgálni közelebbről az embert, valahogy úgy, mint a kotló alá szánt tojást a lámpa fényében. Nagy gonddal többször is megforgatni. Egy mozdulat, hogy megrázom: kotlós, nem kotlós, természetesen nem elegendő. És nem lehet közben ásítani. Megfigyelte, hogy ügyének tárgyalása közben egy másnapos bíró ásított. Ettől úgy megrémült, mintha a bíró pisztolyt fogott volna rá. Ijedelmében dadogva mesélte el raktárnoki munkásságának történetét, amiből az ügyész arra következtetett, hogy íme, milyen nagyon bűnösnek érzi magát, s bizonyára nem ok nélkül. Azt is megfigyelte, hogy a nem személyre, hanem bűnre szabott törvény időnként olyan hullámba kerül, amely enyhít, vagy szigorít rajta. Az ő esetében egy akkora tájt megjelent újságcikk hatására közvagyon dolgában a bírák a legszigorúbbak voltak, akár mozdonyt, akár egy rongyos subát lopott valaki. Tudomására jutott, hogy egy héttel később, mikor az újságcikket elfelejtették, egy másik raktárnok, akinek nagyobb hiánya volt, nálánál kisebb büntetést kapott.

- Arra, látod, kisebb ruhát szabtak.

- Te pedig lötyögtél benne.

- Ketten is belefértünk volna, mivel a számolási hibát én követtem ugyan el, de Barabás volt az, aki a subát nem hozta vissza.

B. barátom rosszul számolta össze az éjjeliőrök subáit.

Elismeri, hogy fáradtan számolt, előtte való napon lakodalomban volt, de más oka is volt a tévedésnek. Nyomósabb.

- S mi volt az?

- Túl sok a bakter. Nem lett volna szabad hagyni, hogy ennyire elszaporodjanak.

Rábólintok, hogy szerintem is csak egynek kellene lennie. Nem csupán azért, mert annak az egynek a subáját bárminő raktárnok könnyebben összeszámolhatja, hanem

mert ilyenformán az állami gazdaság költségvetésében az ésszerűségnek kedveznénk.

Nevetünk is, hogy lám, mi ketten mily helyesen ítéljük meg az éjjeliőrködést is, a nappalit is beleszámítva.

A vidámabb hangvételt B. barátom mélyen hordozott benső röstelkedése is megkívánja. A börtönviseltség felleget minduntalan visszatérő suta mozdulattal úzi el a homlokáról. Mint egy árnyékból szótt vigyori ördög, ott ül közöttünk a MEGTÖRTÉNT. Kerülgetjük ügyesen a szavainkat, de hiába: beveszi magát a mozdulatokba. B. a még alig serkedő haját simogatja. C. unokaöcsém két házzal odébb – a nádvágás emlékeképpen – viharfogó marokkal gyújtja a gyufát szélcsendes helyen is; D. unokaöcsém – aki egyszer üzent nekem, hogy látogassam meg őt Marosvásárhelyt ilyen utca meg annyi szám alatt, mivel egy idő óta állandó jelleggel ott lakik, és hogy elmentem a megadott címre, az éppenséggel a börtön volt – különös, mindig keserűségbe ránduló mosolyt hozott magával; E. bátyám valamilyen lehanyatlott imádkozásképpen a kezét hosszan, eleresztve kulcsolja össze; F. kacskaringós népdalokat tanult, és oly lassan lépdél, mintha sose akarna éppen oda érni, ahová elindult; G. – kit az ötvenes években gabonabeszolgáltatási galiba miatt ítéltek el – egy hasonlaltal gyarapodott, s valahányszor fúj a szél, megállapítja: „Olyan éles, mint az osztályharc.” És nevet hozzá diadalmasan. A diadal, gondolom, annak szól, hogy a hasonlat nem fedí már a valóságot.

B. barátom is nevet, de azzal a kijelentéssel folytatja, hogy ő bizony elköltözik a faluból. Mondom: nem teszi jól, hogy itthagya a szülőfalut, még ha sok is a bakter és a gond.

– Te is elköltöztél – mondja csöndes ítéletként.

Érzem a hangján, hogy itt minden van, csak föllebbezés nincsen.

- De talán jól tetted - teszi hozzá hosszan rám tekintve.
Talán?

A megbocsátó bizonytalanság szava az előbbinél is szigorúbb ítéletként hangzik.

Lendületes ölelkezéssel búcsúzunk egymástól.

Anyám elfújja a lámpát.

B. barátom sorsán s a magamén tűnődöm sokáig. Semmi kétség: szökevénynek tekint. Nem jön álom a szememre. Fölkelek és kikönyökölök az ablakon. Gyöngyházfényű az ég a hold világában. Az idő moccanástalan; valami készül újra az omlatag magasságban. Lélegzetvisszafojtva hallgat minden körülöttem. Azután észrevétlen remegni kezd a táj, és felejtésre biztat a hóhullás.

De nem felejthetem, hogy az elnök csak írás ellenében ígérte volt a tűzifát. Anyám még lefekvés előtt figyelmeztetett:

- Ha erre járna az elnök vagy a bakter, ragadj tollat, ceruzát, ne mondják, hogy kibabráltunk velük.

Ne bizony!

Meggyújtom hát a lámpát.

Adósságtörlesztésképpen lemásolok néhány levelet, kérvényt, igazolványt és önéletrajzot a családi levéltárból. Mintapédái a tömör és objektív epikának.

Felsőbb hatóságokhoz írott kérvény
1952-ből.

Tisztelt elvtársak! Alulírott Sütő András, pusztakamarási lakos, Sármás rajon, Kolozs tartomány, tisztelettel írom a következőket:

- ezen a nyáron engemet kuláklistára vettek. Van egy hektár és hatvan ár földem, kétszobás kis házam, valamint egy 600 mm-

es cséplőszekevényem, de nincsen hajtómotorom, vagyis traktorom, hanem egy hatlóerős favágógépet béreltem hozzá Kolozsvárról. A földet apám, Sütő Mihály kapta az első világháború után a földreform segedelmével. Apám cselédember volt a Keményuradalomban, valamint Edelstein úrnál. Mi kilencen voltunk testvérek, a másfél hold földön nem lehetett osztozkodni, ezért én megvásároltam apámtól, és eltartottam őt haláláig. Írni-olvasni nem tudott.

– a földet hattagú családommal dolgoztam meg, valamint a kétszobás házamat is a magam erejéből építettem. Alja fehér kő, fala vályogtéglás, és a födele cserepes. Pince nincs, hanem egy akkora lyuk a tornác alatt, amibe befér a káposztáshordó.

– én már gyerekkoromtól fogva munkásember vagyok. Uradalomban dolgoztam napszámba. Tizennyolc éves koromban kivittek a frontra. Ott Galíciában találok apámmal, mivel őt is kivitték a frontra. Azután elválasztottak egymástól, és elvittek az olasz frontra. Ott harcoltunk. Tüzér voltam. Kilencszáz és tizenkilenc októberének elsején visszavonultunk, és november harmadikán vasárnap délután hat órakor Trientnél elfogtak. Két kerék hétfőig nem ettünk, azután pedig nyers lapotyt ettünk, és vérhasba estünk. Jött a tifusz, húsz ember halt meg naponta, de énnekem szerencsém volt a sóskáposztával, amit egy borotváért kaptam egy franciától. Azután Veronába vittek, ahol feljavult a helyzetünk, mivel tíznaponként kaptunk kenyeret. Minden tíz nap után negyedkilót fejenként. Kilencszázötven októberében ha zaeresztettek. Megérkeztem tizedikén délután két órakor, és huszadikán délben egy órakor bevonultam újra két évre katonának a román hadseregbe. Ott voltam 1922-ig.

– 1922-1932 között mezőgazdasági gépész voltam Sz. F. tekintetes úrnál, valamint Cs. L. úrnál. Feleségem a tekintetes úrnál szolgált. Szobalány volt és pesztra. Ugyanúgy a testvérei is gazdag házaknál szolgáltak, és tizenegyen voltak.

– a cséplőszekevényhez úgy jutottam, hogy Sz. F. unokatestvérem húsz esztendeig sofőr volt Bukarestben, és hazajött a megta-

karított pénzével. Társultam hozzá, és a munkámmal törlesztettem. Később hárman társultunk, mivel ketten nem bírtuk előteremteni a javítási költségeket. A földnek egy részét is eladtam, hogy fenntartsuk magunk.

– mint fentebb említettem, most kuláknak nyilvánították, és a házamat is el akarják venni. De a gépet nem akarják elvenni. Én odaadnám az államnak, ha volna oly szíves az állam, hogy ingyen átvegye tőlem. Arra kényszerítenek, hogy majorságot, malacot, az ingemet is eladjam, és feketén szerezzek hajtószíjat, alkatrészt, és magas adót fizessek és beadási kötelezettséget.

– én nem voltam tagja a múltban semmiféle pártnak, hanem ellenkezőleg: a becsületes életnek voltam a híve. Amikor a németek a visszavonuláskor elvitték P. D. teheneit, utánuk szaladtam, mivel a háború idején egy keveset megtanultam a német beszédből. Visszaszereztem a teheneket. P. D. román, én magyar vagyok, és ő most minden héten küld egy üveg tejfölt.

– négy gyermekem van. Egyik villanyszerelő, másik újságíró, a harmadik tanító, a negyedik itthon dolgozik és beteg. Egyházi földet dolgoztunk részibe, és a gyerekek nyaranta napszámba jártak az uradalmi földekre répát egyelni, mákot és dohányt szedni.

– én soha cselédet nem tartottam és tehenet is csak ritkán, mivel nem volt szénám; a negyedhold kaszálót elvitte a gép.

– most bárkihez megyek, mindenki azt mondja: tökéletesen igazam van. Engem le kell venni a listáról. De azt is mondják: a kezük nem teheti, amit a szájuk mond. Ezért kérem az elvtársakat, hogy nézzenek meg engem és az én helyzetemet közelebbről.

Tisztelettel: S. A. gépész.

Kérvény 600 mm-es cséplőszekevény
állami tulajdonba vétele ügyében.

Tisztelt elvtársak!

Alulírott pusztakamarási lakos, Ludas rajon, Maros tar-

tomány, tisztelettel kérem a néptanácsot, szíveskedjék tőlem elvenni, vagyis államosítani 600 mm-es motor nélküli cséplőszekrényemet. Kérésemet a következőkkel indokolom:

1). Rossz anyagi helyzetemnél fogva nem áll módomban a gépet működtetni, valamint az adót fizetni. Nincs pénzem a tavaszi javításokra. Kölcsönt vettem föl több személytől, hogy javítsam és üzemképes állapotban ajánljam fel államosítás végett, azzal az egyetlen kikötéssel, hogy miután szíveskedtek azt tőlem átvenni, nyomban töröljék nevemről. Vagyis többé ne tekintsék az enyémmek. Újrafestve adom át.

2). 53 éves vagyok, beteges és nincs semmilyen havi keresetem.

3). Feleségem beteg, és be kell utaltatnom a kórházba.

4). Kérésemmel az a célom, hogy a cséplőszekrény újra bekerülhessen a termelésbe, habár elég ócska, de mindenképpen használható.

Jelen kérésemhez mellékelem az alábbi okmányokat: a) ön-életrajz, b) vagyoni igazolvány, c) apósom anyagi helyzetét igazoló okmány, d) igazolás arról, hogy a múltban nem folytattam politikai tevékenységet, e) erkölcsi igazolvány, f) igazolvány arról, hogy a cséplőszekrény meghajtásához szükséges motor nem képezi tulajdonomat, g) kettő darab véleményezés személyemről.

Fentiekre való tekintettel, kérem, szíveskedjenek kérésemnek eleget tenni.

Pusztakamarás, 1952. június 2.

Nyilatkozat erkölcsi magatartásról.

Alulírott S. A. pusztakamarási lakos, Ludas rajon, Maros tartomány, teljes felelősséggel nyilatkozom az alábbiakat:

53 éves vagyok, foglalkozásra nézve mezőgazdasági gépész; kijelentem, hogy egész eddigi életem folyamán az erkölcsös emberi viselkedés törvényeihez tartottam magam.

Semmifajta törvényes eljárásnak tárgyát nem képeztem, bün-

tetve nem voltam, kihágást nem követtem el, és gyanítva sem voltam egyetlen alkalommal sem.

Kijelentem, hogy minden tettemet a családom és embertársaim iránti teljes szeretet és megbecsülés érzése hatotta át minden időben.

Jelen nyilatkozatomat adom a 86/1950-es számú a Hivatalos Közlöny 32. számában is közzétett törvényrendelet alapján, és hitelesítem aláírással.

Pusztakamarás, 1952. június 2.

Az erkölcsi nyilatkozatának ez a változata valószínűleg nem volt megfelelő. A jelek szerint általános jellege miatt. A sárguló papírlapok között szerepel egy másik nyilatkozat is, mely ugyanazt a törvényt az aktív elkötelezettség s nem csupán az elvont becsület és magánjellegű családszeretet alapján értelmezi. A szöveget, tudomásom szerint, a helyi néptanács akkori segítő szándékú titkára mondta tollba, nyilván azzal a reménnyel, hogy így könnyebben túladnak a cséplőszekekrényen.

A nyilatkozat bővebb változatában ez a két mondat hivatott kiegészíteni apám erkölcsi arculatát: „Semmilyen politikai vagy pedig ellenséges törekvésű pártnak tagja nem voltam, továbbá nincs is tudomásom felforgató jellegű politikai csoportosulásról.” „Jelenleg a Magyar Népi Szövetség tagja vagyok, a munkásosztály és a népi demokrácia ügyének

harcosa; ezért az ügyért küzdöttem és küzdeni fogok életem végéig.”

A tanácssttkár jóindulatára mutatnak azok a nyilatkozatok is, melyeket ugyancsak ő sugallhatott a felsőbb szervek jóindulatának megnyerése végett. Egyik így szól: „*Alulírott S. A. kijelentem, hogy a cséplőszekrény kötelező működtetéséhez szükséges hajtószív megvásárlására az alábbi személyektől vettem fel kölcsönt: Székely Gergelytől 600 lejt, Both Julianna kolozsvári lakostól 200 lejt, Szász István kamarási lakostól 180 lejt. Más javítások elvégzéséhez kölcsönt kértem Sütő Lászlótól 3000 lejt, Tamási Danitól 250 lejt. Kijelentem, hogy ez így megy minden esztendőben.*

1952. szeptember 20.

Egy hasonló célú nyilatkozatban apám visszatér a gépszívásárlásra, valamint a nyári cséplési költségekre, s beszámol a hatóságnak a jövedelméről is. Kiadás összesen 2500 lejt, adóval együtt – 6650 lejt. Jövedelem: 3836 lejt és 39 bani! Ráfizetés a puszta létre: 2813 lejt és 61 bani. Nem tudom, mikor és miként törlesztette az adósságait.

Azt sem tudom, honnan került elő toll és tinta, mikor 1952 decemberében anyám az alábbi levelet írta nekem Bukarestbe:

„Édes fiam leveledet megkaptuk és nagyon örvendtünk, hogy nem felejtkeztél meg rólunk egészen. Aszt nem tudjuk hogy az ajánlot levelet megkaptad e vagy nem azal a kérvényel a mit vissza kelet küldeni mert a szám nem volt jó Továbbá édes fiam már a negyedik hete hogy kün lakunk az Istálóba és aba a deszkás kamarába a bútorok szertesztét vanak az padláson és ahova tutuk teni edig még türhető volt de már nagyon fázunk, mert ot al-

szunk ahol ti szoktatok aludni nyáron a pajta hiján a sarjun, emlékszel e mikor jötetek vakációra az iskolából.

Fojtatom a levél írást félbe kelet hagyjam mert nagyon fáztak a kezeim gyujtotam egy kis tüzet és megmelegitetem persze nem fával mert pozdorjával mert kamaráson nagy dolog fát szerezni nem tudom mi lesz a télen ha nem engednek vissza a házba már elterveztük apádál hogy elmegyünk valamere. Apád valahol kapni fog valami munkát én meg elmegyek udvarhelyre Zsófinénéd már hivot hogy ne várjak semit menjek fel csak Jóska öcsédél nem tudom mit csinálunk eröl még fogunk írni.

Továbbá a házból úgy tetek ki hogy nagy szemet vetetek rá mert tulajdonképen jöt ide kamarásra egy nagyon rossz indulatu Elnök már többször Meg nézte a házat de so sem Mondot semit, anyit kinyeget hogy kéne nekijek egy ház de azal el ment én azt mondtam hogy egy szobát át adhatok Mert télen ugy sem tudjuk fűteni mint a ketöt és mindig volt valaki mióta elkerültetek a háztól hogy nem voltunk olyan sokan tavaj is volt egy kontábil az elöt egy tanár meg az elöt egy tanítónö, Ök ezel nem elégedtek meg Mert ha már láták hogy kuláknak vagyunk téve azt hiték hogy ténleg azok vagyunk pedig tévednek mert mi is szegény emberek vagyunk mint a töbi szegények de az a gép a mi tönkre tete az életünket és az egységünket.

Jöt aztán a Szeptember 9 ez egy nagyon sötét nap volt nekünk látom hogy a réten jön egy csomó elöljáróság Nem tutam elképzelni hogy mér jönnek ojan sokan hozánk Ép vitem a szalmát hogy csinájak tüzet Megáltam és persze mondtam hogy jöjenek be mi járatban vannak.

Elöl jöt a csendör utána a tanácstítkár Utána balagtak a töbi irodabeli emberek összevisza öten voltak Én már reszketem mert a mi házunknál még Milicista nem járt soha Akor elkezdte a Milicista hogy néze Sütóné Magának megmonta valaki hogy a házát üritse ki Én aszt feleltem hogy nem monta Akor reá szolt a cigányra aki küldönc hogy mért nem jöt hogy mondja meg nekem De ez aszt felelte hogy neki nem monta senki csak szó volt róla az

irodán Akor esmint aszt monta a Milicista hogy én költözök ki Bucur gligorhoz a mezőre és a házat üritsem ki Én aszt mondtam én a törvényel nem elenkezem de mondja meg hogy ez felsőb rendelet vagy csak it csinálták az irodában Aszt felelte a milicista hogy igen Akor én aszt feleltem én a házat kiüritem de én nem költözöm a mezőre mert én nem érzem magam kuláknak mert én szegény aszony vagyok És akor odafordultam az előljáróságához és montam nekik hát ez szép dolog Megtettek kuláknak és jól tudják hogy szegény emberek vagyunk és most a házból is kitesznek.

De akor már elöntött a sirás már nem tudtam semit mondani, Ők is beláták hogy nem eljárás, de az elnök csinált mindent és persze Ő nem jöt el, Akor én felmentem a tornácra és sirtam, és sirtam, és eszembe jutot hogy mit küzdötünk Apáadal együt és veletek együt amig eszt a kis kétszobás lakást felemeltük és imé vénségünkre ki tegyenek belöle

Akor ök még egy jó darabig tárgyaltak és akor lassan szálingozni kezdtek Hátra maradt a titkár és mondja hogy néze Sütöné az ura hol van? én aszt feleltem csépel Novajban Hát izenjen a férje után monta és aszt mondtá jó indulatulag hogy 24 órán belül a lakást ürítsük ki Én kiüritem de engedjék meg hogy költözök aba a deszkás kamrába Persze aszt felelte hogy engedik Akor a jó indulatára még joban elöntöt a sirás mert bizonyosnak látszot hogy kitesznek a házból Akor szeretem volna meghalni csak ti jutotatok eszembe hogy még egyszer lásam a távol levő 3 fijamat akikér sokat küzködtünk

Ime így történt minden és szegény öcséd haza jöt ő is a multkor és el volt keseredve Egy vagyoni igazolvány kelet neki és bele irták hogy kulák mert nem sokára kel menjen katonának.

Igy van hát minden pedig mi nem vagyunk hibásak ha a törvény nem vizsgálja ki az igazságot hogy géptulajdonos és tulajdonos közöt nagy különbségek vannak mer vanak szegények is mert ecer az a gép kicsi másodszor csak fele a mienk és harnacor

rosz mert a szegény embernek nem volt tehecsége jora tehát így van most a mi sorsunk egyebet nem írok.

Máskülönben jól volnánk csak már ecer látnánk hogy nem vagyunk amik vagyunk hanem hogy amik igazából vagyunk szegény emberek Mindig rossz volt szegény embernek lenni de jó lenni most ha elismernék a szegénységünket. Ami rossz volt így lenni jó hogy ne tegyenek ki a házunkból

Éva nem ír semmit Kicsi Ágnes hogy van? már nagy lesz írjalroluk is Pista öcséd megnősült nagyon kedves feleséget kapott aki tanító nő és Enyedi de csak zárt körű esküvőjük volt Még mi sem voltunk mert ojanok voltak a körülmények éppen akkor tetek meg kuláknak és sok mindent követeltek tőlünk és így nem volt semmi kedvünk egyebet nem írok csokolunk már aszt hiszem eleget irtam és örvendünk hogy meg kaptátok a mézet hirtelen csak esztutam pakolni csokolunk Édesanyád.”

Későre jár az idő. Leteszem a tollat. Pedig halomszámra kerülnek elő a tintával, tintaceruzával, géppel írott önéletrajzok, kérvények, azaz könyörgések. Egy újfajta zsoltáros könyv lapjai. Fölösleges most lemásolnom: ugyanaz a szöveg, ugyanaz a dallam. Nagypénteki hangulatban íródtak, keresztrefeszített hétköznapiakon. Sűrű és apró betűk, központozás nélküli, szordínós mondatok; a kétségbeesésnek sehol semmiön egyensúlyvesztése vagy kiáltásba fúló kisiklása. Az a fajta próza, amelynek drámai erejét nem jelzők, hanem tények hordozzák. A rövid, kopogó megállapítások. „Mindezt – írja apám egyik levelében – az Elnök és a Tanító csinálta. Az Elnök önfejűségében mindent végrehajt, amit ő akar, senkitől semmit nem kérdez.” A keltezők után ítéelve ebben az 1952-es esztendőben a kuláklisztára vett parasztok havonta, sőt hetente és naponta írtak hosszadalmas, több irányú éljenzéssel befejezett kérvényeket, vallomásokat, helyzetjelentést családi és gazdasági ál-

lapotukról, betegségről, sőt még étrendjükéről is, szegény-paraszti helyzetüket igazolandó. A rousseau-i műfajnak egyik legtermékenyebb korszaka ez; apám egész kötetre való confessions-t körmölt a fészerben, az elkötelezett tollforgatók szenvedélyével, a visszhang, a gyors hatás reményében. Művét annak a nagyközönségnek szánta, mely akkoriban számtalan hivatal részéről falunkat naponként, sőt óránként látogatta. Az udvarra, majd onnan szíves szóval a házba invitált gyapjúbeszedő tojásrántottájához uborkasalátaként egy-egy ilyen kérvény s vallomás mellékeltetett. „Alkalom adtán lenne szíves az elvtárs beleolvasni.” Ekkor tűntek fel a rajzoló tehetségek is; némely kérvényben, adócsökkentésért esedezve, a szerző és másolóbarát, ékes, piros tintával finoman megmunkált iniciálékat használ. Jeles miniatorok – kántorok könyvelők, segédjegyzők – nevét őrzi az emlékezet. A nehéz kezű útkaparó fél kiló sajt vagy tavaszi csirke ellenében egy-egy helyi Felix Ragusanusszal íratta meg életének komor krónikáját.

S miként hajdan Firenzében és Nápolyban, a mi környékünkön is valóságos kéziratmásoló műhelyek létesültek. A gyakori kérdésre – „vajon hol találok egy kitűnő kérvényfogalmazót?” – számosan igazították útba a létében elbizonytalanodott embert. „Eredj X-hez, Y-hoz. Olyan megható önéletrajzokat fabrikál, hogy sírnak a rajonnál. Egyik előnye hogy papírján nem fut össze a tinta. A másik, hogy ügyvéd öccse révén jól ismeri a parasztokra szabott törvényeket.”

Mindent persze az újkori parasztniatorok sem írhattak meg.

Ami kimaradt a beadványokból, apám nevenapján meséli az egybegyűlt család és rokonság nagy cöccögés közepette. András napja november harmincadikára esik, de mivel

munkanapra virrad, december másodikának a helyére tettük, hogy a vigalom számára lecsípjünk valamit a vásárnapból is. Ismerjük ugyanis a természetünket; nehezen mozdulunk meg, hosszan sír és füstölög a kedvünk az alkalom reves ágai között. Éjfél előtt egy árva dallam sincs senkinek az arcára kottázva, de hajnalra elcsitul mindahányunk egyénisége, hogy amit eladdig prózában és külön-külön hangoztattunk, azt versben s együttesen kiáltjuk ki az ablakon.

Köménymagos pálinkát iszunk. Éltetjük az Andrásokat. A jelenlevőket és valamennyit, aki még ilyen névre hallgat. Ünnepeyések vagyunk. Jóska öcsém az alkalomra megnyiratkozott; olyan most, akár egy frissen hámozott uborka. Apám nemkülönben. A helyi borbély biztos kézzel csupán a kopacra nyírást műveli. Apám tarkóján újra fölűnt a világháborús gránátszilánk fehér ösvénye. Ezen a fehér ösvényen kereste őt a halál valahol Galíciában. Gergely bátyám, akiről könyvem elején azt írtam, hogy a feléje hajított kések megpördülnek a levegőben és elkezdenek énekelni, azt meséli, hogy református létére miként férközött Bukarestben egy ortodox pap kegyeibe, akivel azután vízkeresztkor rengeteg pénzt keresett. Énekelt, imádkozott, és füstölőt lóbált, s mai napig tűnődik, vajon az Isten megbocsátja-e neki az álorcás tevékenységet. Székely Jóska bátyám hányatott sorsának veszedelmeivel és szerencsés fordulataival igazolja, hogy az álruha és álorca szükséges fegyver az életben. Alakulni kell a követelményekhez, miként a dagasztott tészta a tepsizhez. Mit szól Gergelyhez az Isten? Azt kérdezi:

- Mi vagy te, fiam?
- Református vagyok, Uram.
- Miért énekeltél ortodoxul, fiam?
- Hogy megmaradjak, Uram.
- Miért imádkoztál vízkeresztkor, fiam?

- Hogy szárazon maradjak, Uram.
- Miért lóbáltál füstölőt, fiam?
- Hogy megmaradjak, Uram.
- Akkor jól tetted, fiam. A fű lehajlik a szélben, és megmarad, fiam.

Az áment hosszan és kacskaringósan éneкли, és úgy nevetünk, hogy esünk széjjel az ünnepi asztaltól. De nem a füvek sorsának szól a kacagás, hanem a Jóska bácsi litániájából kipattanó feloldásnak. Egyedül István öcsém komorul el az Isten bölcsességén. Azt mondja: egy orca elég egy embernek, még sok is, ha meg akarjunk azt őrizni. Csak amúgy záporoznak az ellenvélemények.

- Lám, ha apád akkor nem költözik ki a házból, hanem fejszét ragad, és odaáll a küszöbre, mivel az egyetlen orca így kívánta volna... akkor mi lett volna? - kérdi valamelyik.

- Börtön! Az lett volna - hangzik egyöntetűen.

- Vagyis föl kellett öltetni az engedelmesség álarcát! - filozofál tovább Jóska bátyám, és apámhoz fordul: - Úgy van-e, sógor?

A sógor hümmög, köhécsel, és újra tölt a köménymagos pálinkából. Nem szívesen beszél arról, ami történt. Tyúkhúslevest, azután főtt húst, krumplit, kolbászt és füstölt oldalast eszünk. A pálinkától elpártolunk a savanyú bor javára. A beszélgetés egyre hangosabbá válik. Még mindig a füveknél tartunk. Jóska bátyám meggondolkoztató módon sorol föl történelmi eseteket és helyzeteket, amikor is az álorca kincset és boldogságot hozott. Vagy legalább menekvést. Kemény Zsigmond sírja közelében vagyunk; a beszélgetés mintegy az ő aggodalmainak folytatásaképpen zajlik. Az ő fegyvernemeit emlegetik: az óvatosságot, a meggondoltságot, a túlzásmentes lelkesedést, a gyepelőre főtt haragot.

- Lám, sógor, ha akkor nem költözől ki a házból, hanem

szabályszerűleg fejszét ragadsz, és kiállsz a küszöbre. Mi lett volna? – hangzik el másodszer is a kérdés, ami a bor hatását jelzi.

S másodszer ugyanaz a vélekedés:

– Börtön.

– Így pedig visszakerültél a házba.

– Vissza.

– Hát az hogy volt, amikor kitessekelték a politikából?

– Ígyunk. Hagyjuk a múltat – legyint apám.

– Hagyhatod. De ott van benned.

Úgy ragaszkodik hozzá, hogy nem beszél róla. A legsajogóbbak az elnémított emlékek; amikor majd föloldódnak a fecsegésben, bizonyos, hogy velük együtt elmúlt a sajogás is. Azt mondta: reggel van, mehetünk szavazni. Minden szavazás alkalmával megborotválkozott és tiszta inget öltött. Az utcában elsőnek írta alá a békefelhívásokat és tiltakozásokat mindenfajta háborús mozgolódás ellen. Önkéntes munkálatokra jelentkezett. Gyűléseken vett részt és megtanult egy olyan mozdulatot, amit egyébként sohasem gyakorolt: a tapsot. Az akkortájt jelentős nemzetiségi szerepet betöltő Magyar Népi Szövetség helyi vezetőségi tagjává választották. A gazda szeme állította elé: a közösség értékítélete. Azzal a szemhunyorító körülpillantással, miként a jó lábú csikót a ménesben. Húzódozott: csinálja más, arra érde-

mesebb, akinek szónoki tehetsége is van. Nemes retorikával a kántor azt mondta: az ő beszédei az ember példamutatásai. Új igazságot keveset kellett megtanulnia. Különböző rajoni szintű tanfolyamokon dinnyeecsőszök és bakterek törték a fejük, a kulákok-e vagy a lókereskedők a metafizikusok; apám sajátos elfoglaltsága miatt nem vehetett részt ezeken a tanfolyamokon; ami mondandója volt a világról: a keze alól röppent ki a kalapács, a fűrészes és a kapa hangjával. Nyaranta hajnali háromkor kelt, fél ötkor már zúgott a hatlóerős motor; éjfél tájt kiköpte a tüdejére rakódott pelyvaport, benzinnel megmosta a kezét, s ha szombat volt, nekivágott a hegyeknek, hogy vasárnapi istentisztelet után az iskolában rendezett gyűléseken a történelemnek legyen segítségére. A rajoni megbízott kérdésére, hogy vajon Pusztakamaráson, ahol a lakosság kilencven százaléka jobbágyivadék, az osztályharcot miként lehetne tovább élezni – vagyis a haladás érdekében kinek a hátán kell a botot táncoltatni –, úgy vélekedett, miszerint inkább az ekevasat kellene élezni a jó kenyér érdekében. A rajoni megbízott, aki a gabonaszérűkön déli szünetben Gapon pópáról beszélt a hagymát-szalonnát

majszóló parasztnak, följegyzett valamit a füzetébe, s a következő alkalommal így szólt: „A kulákok hagyják el a termet!” Akkor az emberek egy része kikászálódott a padból, és hazaszállingózott. „Veled mi van?” – kérdezte anyám, amikor apám a kiskaput nyitva hagyva megállt roskatagon, és hosszan maga elé bámult. „Hát semmi. Kidobtak az iskolából.” Levetette a kabátját, feltúrta az ingét, és megjavította a szomszéd mákdarálóját.

– Mégis, hogy érezted magad akkor? – kérdi a sógor.

Apám bort tölt az üres poharakba, megrántja a vállát:

– Úgy, mint a többi. És ugyanúgy, mint akik ott maradtak a gyűlésen.

– Hát én akkor valóban ott maradtam – mondja Feri bátyám, aki beosztásánál fogva szivarért nyargal a boltba, ha rajoni küldöttek jönnek. – Úgy éreztem magam, mintha leforráztak volna. Megizzadtam, égett az arcom. A szomszédomat is néztem: a kezét tördelte. Hallgattunk és féltünk. Attól is, hogy reánk kerül a sor, attól is, hogy minket nem dobnak ki. Már én tudtam, hogy ha vége a gyűlésnek, találkoznunk kell, és megöl a szégyen. Ott ültünk, már vénemberek az iskolapadban, és röstelltük magunkat.

– Röstelkedés helyett inkább szóltatok volna, hogy nem igazságos, amit az igazság nevében a szegény ember ellen elkövettek – mondja anyám a fakanállal hadonászva.

– No, csak az hiányzott volna! – hüledezik Feri bátyám a húsostálban kotorászva.

Valaki azt a bizonyos zabszemet emlegeti föl, melyet a szorultságban használunk képletes mértékül. Az általános

kacajban Feri bácsi is nevet kínosan, majd poharat ragadva így szól:

- Önkritikaképpen azt mondom: éljenek az Andrások!

- Éljenek !

- Hát amikor eladtad a gépet, hogy volt?

Mint a világháborús mesét: újra meg újra elmondadják; apám balladája közkézen csiszolódik s tömörül. Egy-egy fordulatanál már beleszólnak, a kifelejtett jelzőt a helyére teszik. Már kollektív alkotás, mint akármelyik Állj be Berci katonának.

Kérelk: mondja el. Legyint: az már nem érdekes. De mondja csak. Tanulságképpen az íróknak. Tizenkét pár szem villan rám az adakozás melegével. Mint hajdan a kis csupor mézet, a kötény sarkával fényesre törölt almát, kínálják felém a kinnal vásárolt történetet. S hogy apám hallgat szemérmesen, másvalaki kezdi:

- Úgy volt tehát, hogy a sok kérvényre egyszer behívat-ták...

- De hogy meg volt akkor ijedve! Gondolta: még reászóznak egy kis kötelezettséget.

- Amikor már nyakig úszott mindenféle adósságban.

- Akkor elindult Sármásra. Cillingélt a nagy hegyen ki-felé.

Apám korigál:

- Nem cillingéltem. Csak mentem.

- Akkor mentél. Megérkeztél. Itt vagyok, elvtársak. Kér-dik: hogy állunk, uram, azzal a géppel? Mondja az ember, hogy elég rosszul állunk. És mit akar maga tulajdonkép-pen? Államosítást óhajtok.

- Nem óhajtottam, hanem kértem - szólt közbe apám.

- Ingyért. De csak pénzért vehetik át. Mennyiért szerezt-e? Lehet azt tudni? Húsz év alatt tajkoltam, kérem, min-denfajta ócskaságból.

- Tizenöt - korigál apám.

- Tizenöt. Írja itt alá, hogy önként felajánlja. Nyomás, kényszer, fenyegetés nélkül. Fáradjon a pénztárhoz. Megy a sógor a pénztárhoz. De mint akinek végre kihúzták a fogát. A többit te mondd! - biztatják.

Apám hajlik a szóra. Innen már könnyebb folytatni.

- Kézhez kaptam tizenhat lej ötven banit. Kimentem a vásártérre. Nézelődtem. Mit vásároljak? Egy régi barátommal találkoztam. Mondom, valami pénzhez jutottam, el akarom verni. Igyunk meg valamit. Egy liter bort rendeltem, tizenkét lejest. Azt megittuk. Nem volt sok, de mintha berúgtam volna. A barátom eleinte csodálkozott: mi ütött belém? Soha senkit kocsmába nem hívtam. Engem se hívtak, tudták, nem szeretem. Mondom neki, hogy tizenöt esztendőnek az ára van a literes üvegben. Ezen kacagtunk. Tulajdonképpen csak annyi történt, hogy ittuk a bort és kacagtunk.

- Láttam a szemén - szól közbe anyám -, hogy valami különös történt vele. Mintha valami nagy betegségtől szabadult volna. Boldogan lábadozott, és azt mondta: most már újra lehet kezdeni az életet. Később, hogy a házba is visszaköltözhattünk, én is jobban lettem.

Jobban?

Anyám délutánonként fehér kendővel köti be a fejét. A homlokát, halántékát borogatja. Ilyenkor lázasan ég a szeme, árnyékos az arca. Fáradt és fénytelen a hangja. Szótalanul dolgozik, de a kendő fehér sikolyára már a kert végében fölfigyelek.

- Mi baj, édesanyám?

- A fejem...

- Gyakran fáj a feje?

- Megérett már a fájdalomra.

– Menjünk orvoshoz.

– Fölösleges.

– A fájdalommal akar maradni?

– Megszoktam. Ott majd elmúlik – mutat nevetve a temető irányába. – Ott a megnyugvás a hegyoldalon.

Látja a szememen, hogy tiltakozom a gondolata ellen. Vigasztalóan babrál arcomon a tekintetével. Békéltetni akar a Törvénnyel, amelyet ő már elfogadott, sőt a feladatai közé iktatott. Mint a vacsorakészítést, vízfordást.

– Mióta fáj a feje?

– Amióta bajba keveredtünk azzal az elnökkel. Kicipeltem az ágydeszkrét az ajtón, belenyilallott a fájás a fejembe.

– Hogy hívták azt az elnököt?

– Senki sem emlékszik már a nevére.

A történelem, bármennyire is a tömegek műve, egy-egy kiemelkedő személyiség karján sétál be az emlékezet házába. Nagy Sándor kora, Napóleon vagy ki tudja hányadik Lajos kora – mondjuk. Ilyenformán nemcsak a népek, hanem a kisdud közösségek, falvak, tanyák is odaajándékoznak egy-egy korszakot kiemelkedő gabonabegyűjtőknek, egyházfiaknak vagy éppen tanácselnöknek. Így született Kamaráson Téglás János, Czinczér Mihály a Máriaé, Iuon a Katié korszaka. Valaminő tetteről mindahány emlékezetes. Egyik kutat ásott, másik fűzfát ültetett, a harmadik egyszerűen egy követ hengerített odébb, amiben megbotlottak az öregasszonyok. Az elmozdított kőért is hálásak neki, megőrzik a jótevő nevét.

A vesszőfutás korszakát névtelen embernek tulajdonítják.

Nem tudják, honnan került a faluba, s merre fújta tovább a szél, kinek a nyakára.

Viselt dolgaihoz képest eléggé kegyetlen büntetés a névtelenség, amellyel megbélyegezték.

- Hanem azt meséld el, amikor azzal a sofőrrel találkozta! - biztatják apámat.

Nem kell már kérelni. Megdörzsöli frissen a tarkóját, még szivarra is rágyújt, ami ritka szokása.

- Valami dolgom akadt a tanyán, traktort, cséplőgépet javítottam, már nem emlékszem, miért indultam el hazulról. Ott áll egy teherautó az országút mentén. Bámészkodik a sok nép körülötte. Kínlódik és izzad a sofőr, látom, nem ért a motorhoz. Boldogtalankodik, fogalma sincs, mit mozgasson. Az emberek messziről kiáltják: jöjjön, András bácsi, tapogassa ki a betegségét. Az ember nem szívesen elegyedik a más munkájába, így hát csak nézelődtem magam is, de mindjárt észrevettem, hogy a motor le van fuladva. Curgott a benzin a karburátorból.

- S nem látta a csótány! - kacag az öcsém, aki maga is motorszakértő.

- Nem látta! Éppen ez az, hogy nem látta! - mondja Feri bátyám, s bár ismeri a történet végét, úgy hallgatja, tátott szájjal, mintha most hallaná először.

- No, mondd csak! Mondd!

Csak épp harsonát nem adnak a kezébe. De a tekintetükkel láthatatlan dobogóra emelik őt. Nem eszik, nem iszik senki. Virágvasárnapi a hangulat. Csupa virágdobáló tekintet repdes az ember felé, akinek dolga akadt a tanyán, és elindult hazulról az országút irányába. Ama ritka pillanatokat éljük, amikor a költői igazságtevés a fabulákból az életbe költözik. Úgy sejtem, a rókát látjuk mindjárt, akinek lompos farka befagyott a jégbe. Legalábbis ilyesféle gyö-

nyör ül ki az arcokra. Jóska bátyám egészen fiatalos így a diadalmas mosolyával és a hatvanöt esztendejével. Jóska öcsém mindjárt elpukkasztja a csattanót, úgy feszül a kacagástól. Leintik.

- Hallgass már !

S mondja apám az áhítatos csöndben:

- Uram, adjon egy tizenhatos kulcsot. Nem tudja, milyen a tizenhatos kulcs?

- Ahhoz már ész kell! - hangzik az ítélet.

- Ne szólj bele! Mondjad!

- Tizenhatos helyett huszonnégyest adott.

Harsány kacagás. Bolond Istóknak szól ez, aki a lakodalmat temetéssel téveszti össze.

- Hol a szerszámosláda? Kiválogatom a kulcsot.

- Neked elég egy pillantás! A szerszám a kezed alá ugrik.

Feri bátyámat is lepisszegik. Ne dicsérje most apámat. A történet végét akarja mindenki hallani. Minél hamarabb és minél hatásosabban. Úgy, ahogy kivétel nélkül valahányan már ismerik. A türelmetlenség titka a jelek szerint nem lehet más, mint a százszor látott színpadi műveké, amikor is a szerző észrevétlenül lopott át bennünket egy Othello, egy Bánk bán bőrébe, s a tudott és várt fordulat újra meg újra a váratlanság erejével hat ránk. A történés, melyet most átélünk, ha nem is maga az igazság, legalább hasonlít az igazsághoz. A csipetnyi hasonlóság ilyenformán valószínűsítő aranyásós izgalmat kelt. Többen felugrálnak az asztaltól, karjukat a mennyezet felé lódítják:

- Hallgasd tovább!

Hallgatom.

- Kérdem tőle: a gyújtást megvizsgálta-e? Nem tudja, hol kell kezdeni. Az akkumulátornál természetesen. A forrásnál.

- Minden bajnak először a forrását kell fölfedezni! -

bölcsködik valamelyik unokaöcsém, és úgy tekint rám, hogy vajon egyetértek-e vele.

- Mondom neki, hogy tanuljon: végig kell tapogatózunk a vonalon, vagyis: akkumulátor, gyújtótekerecs, delko, gyertya, végállomás a robbanókamrában. A gyújtással nem volt baj. Lássuk a karburátort. Le van fulladva. Kieresztem a fölös benzint, s mondom: indítson, szívató nélkül nagyon kevés gázzal. Beugrik szépen a motor. Mehet, uram, isten segítse. Akkor a megszorult és megkönyebbült ember reám néz. De csak egy pillanatig. Mikor kezdet fogtunk, a földre esett le a tekintete.

- A lábához, mert ott a helye! - szögezi le fagyos szigorral a sógor.

Csend. A hallgatóság kaján tekintetének gyűrűjében állok, értetlenül. Mi történt valójában? Mindenki hálás apámnak, hogy ily modern véget kerekített az elbeszélésnek; hogy egyrészt rám bízta, találjak olyan értelmet neki, amelyet éppen akarok, másrészt a divatjamúlt epikai csattanót nekik hagyta meg, hadd örvendezzenek a kimondásával.

Hárman is felém fordulnak:

- Tudod, ki volt az az ember? Van fogalmad arról? Nem, ne te mondd meg! - buzgólkodnak egymás között. Én akarom megmondani! Jóska mondja! Feri bácsi mondja! Ő maga mondja! Ne szóljatok annyian egyszerre! Mihály mondja: ő tudja ezt a legjobban mondani! Mihály! Töltsetek a poharakba! Húzzátok feljebb a lámpát! Nagyobb világosságot! Hallgass, Mihály! András mondja. Véle történt, ő mondja!

Végül mégis Feri bácsi kap szót. Összekulcsolja a kezét, mintha záróimát kellene mondania. Beszívja az alsó ajakát, fölrántja gyér szemöldökét, és bólogatva ejti a szavakat:

- Az az ember, fiam, nem volt más, hanem éppen az az ember, aki apádat kirakta a házból.

- Azt a betyár mindenségít! - hördül föl Gergely, a térdét csapkodva. - Én már hetedszer hallom ezt, de nem gondoltam volna, hogy éppen ő legyen! Ez aztán nagy pofoncsapás volt neki. A kezére bíznak valamit, és nem ért hozzá. Húzd rá, cigány! Megbűnhődött.

Csodálkoznak, cöccögnek, kacagnak, füttyentenek, s én tudom, hogy ezt a csipetnyi örömet legközelebb újra kell élnem velük; valahányszor vigalmi szándékkal egybegyülekezünk, mindig elmondják majd, s megbántom őket - hisz nem osztozom a diadalukban -, ha nem csapkodom a térdem, és nem csodálkozom; azt a betyár mindenségít!

A nótát Kutas Feri kezdi. István öcsém folytatja harmonikaszóval. Gyümölcsoltóban nagybögős hajlamok lakoznak; a laskanyújtót a két ujján brummogatja. Gergely öcsém karmesteri mozdulatokkal vezényel, Jóska pedig csak a kanyarokban ereszti ki a hangját, ott hallás híján rendszerint lemarad s a következő dallamkanyarban várakozva újra próbálkozik. Kék szeme ragyog az örömtől, hogy ilyen szépen összeterelt minket az alkalom. Mikor egészen belegabalyodik a folyamatosan, lélegzetvételnyi szünet nélkül felbuzogó dallamokba, elereszti a karját, és mélázva tekint körül. Rendre mindnyájan elszakadunk tőle; nagy messzeségekbe távolodunk az ének árjain. Az ismeretlen és ismerős múltba szállunk le, ezerkilencszáz és tizennégybe, mikor a jó isten lenézett a földre, mikor Doberdónál a világháborútól az ágyúk berekedtek, és nem volt, aki a sebünket bekösse; mikor anyám, anyám, kedves édesanyám a civil gúnyát bugyorba kötötte, ládafiába rejtette; mikor megüzentük neki, hogy nehéz a rézágyú, felszántja a földet, s ne várjon haza a harcterről: sírunkra nem borul senki.

Hallgatja Jóska öcsém a harsány danolást. A szájmozgá-

sunkat, dacos, öklelő fejfelvetésünket figyelve motyog hangtalan s nem érti: mifajta varázslat kerített bennünket hatalmába.

Mert vonatok vagyunk, melyeknek az eleje fel van virágozva; zakatolunk gyorsan be az állomásra, aztán a halálba és a szerelembe.

Rigók vagyunk és ághegyre szállunk. Gergely öcsémet az állami népi együttesben énektanárok oktatták, s éppen ezért az eseményt a kerekszájú stílus szabálya szerint ilyenformán adja tudtunkra: so-áár-gari-góóó möeg a fiuüle-mü-le!

A csillagokat biztatjuk, hogy ragyogjanak, szépen ragyogjanak! Ragyogjanak és utat mutassanak, mert a házunkat és kedvesünket keressük! Keressük, de nem találjuk. Rámás csizmát szeretnénk viselni, és elszegődünk Tarnócára bojtárnak. Nem tudom, merre van Tarnóca. Apám sem tudja. Ezért inkább Targoncára szegődik, arról tudja legalább, micsoda. Azután, hogy véget ér a bojtárkodás, kitesszük a holttestet az udvarra. Fölnézünk az égre, és fürdik a holdvilág, és felleg borul az erdőre, és eszünkbe jut, hogy legények is voltunk, és azóta is csipkés a szőlő levele. Kopogós a csizmánk, és magasan repül a daru, és alant a Nyárád vize még mindig zavaros, mi több: a fűzfa is szomorú, és bánatában télen, nyáron ki van virágozva.

- Télen, nyáron! Hallod, sógor! Télen, nyáron, a kutya keservit!

Mátészalka is gyászban van, s ha meghalunk, temetőbe visznek. A síromra fakeresztet tűznek.

- Nekünk ne tűzzenek! Református magyar ember. .

- Ha már nem vagy: számít a jel? Akármi legyen az.

- A jel mindig számít.

- Aki megmarad, a jelhez igazodik.

- Minek a jel? Halottaknak!

- Minek a jel? Az élőknek!

- Te vagy a legény, Tyúkodi pajtás!

- Ki volt az a tyúkodi?

- Semmi tyúkodi! Az Andrások a legények, nem a tyúkodiak.

- Andrásfalva messze van...

S még a fák is sírnak. Bánatos hajóra ülünk és bánjuk hogy megházasodtunk. Mit tegyen az ember? Ki-ki az édesanyjához fordul panasszal. Elveszett a párta, elveszett a tojó lúd, elveszett a piros bársony zsebkendő, el a kari-kagyűrű s a kis pejló a cédruserdőben...

- A múltkor elvesztettem a vadonatúj metszőollómat is...

- Édesanyám, de víg voltam azelőtt. .

Jöjjön ki hát a sok édesanya a kapuba. Jöjjön ki, és köszön kendőt, még mielőtt felszállunk a vármegye házára. Onnan a templom tornyára, mert az ablakában két szál piros rózsza, százfelé fújja a szél, és csak győzzük összeszedni magunk. Fúj a szél és Kutas Feri belekapaszkodik a pohárba. Két kézzel fogja. Gergely két kézzel veri a padlót, csordultig a kedve. István öcsém belekapaszkodik a hangszerbe, Tamás Feri a feleségébe, a gyermekek az ágyterítőbe. Ők is énekelnek. Fejüket a varrottas párnákba fúrják, s éles vadonatúj hangon kiáltják világgá, hogy esik az eső, ázik a heveder.

Már a tárgyak is hozzánk igazodnak. Cseng a pohár, a kancsó, rezeg a lámpa, dobban a padló, kopognak az öreg széklábak. Száll a gőz, verejtékeznek az ablak, hátunkon is lucskosodik az ing, odakint szaporodik a hó s tüdőkön a fekete nikotin. Mint a jég, töredeznek az arcok, és itt-ott már botlik a nyelv a bábeli eszmecserében. Hajdani önmagunkat utánozva csárdást táncolunk, fulladásig forgatjuk asszonyainkat. Már nem is a kedvünkért, hanem a szájtátó csodálkozásnak s a vigasznak: „Bírjuk még!” Bár zihál a tüdő s rogyan a láb. Összeölelkezünk, úgy énekelünk, mint a fák a szélben. Azt mondja valamelyik: azok helyett

is, akik nem tudják, merre sétál a kék lábú madár az erdőben.

- Ombuzon tanultam egy nótát...

- Ezt Keszüben hallottam.

- Csíkban ezt így éneklük!

- Kalotaszegen és Brassóban...

- Biharban!

- Alvincen és Felvincen...

Mi hamarabb kifogyunk az árnyékvilágból, mint a nótakészletünk, ez a száraz helyen épített fegyvertár. Ki-kiröppenünk szenet fejteni a Zsil-völgyébe; vagy szolgálni, szakmát tanulni, feleséget hozni. Ha semmije sincs is a lánynak: csokornyai ősi dallamával minden házban örömmel fogadják. „Üljön, énekeljen még!” Hozzuk a dalt az erdőből. Szamosújvár közeléből, egy-egy szekér tűzifa közé rejtve a gyermekeknek ajándékképpen; hozzák a jégtáblákkal, és elvermelik meleg napokra. Kutas Feri kiváltképpen gyűjti a dalt, mint az üres patronokat. S most íme, jól fog a kalandozásban. Kitágítja körülöttünk a teret és az időt; nyújtózkodni lehet benne. Ezt éppen így mondja sógornóm, a „tanító néni”. S nyomban a válasz:

- Nyújtózkodjék az ünnepelt is! Meg a felesége!

Apám énekel most. Sirályként követi anyám. Nem szemközt, hanem – mint a páros szentek – egymás mellett ülnek. Egyazon látószög rabjaiként. A szülőföldről énekelnek. „Szüleimtől, testvéreimtől, jaj, de távol estem.” Tudjuk, hogy a reggel mindannyiunkat elviszen a háztól, kit-kit a maga választotta helyre. Ők ketten itt maradnak, hogy okunk legyen mindenkor a hazatérésre. Elénekelik hát még egyszer az önéletrajzukat, a kérvényeiket, az erkölcsei igazolványaikat. Torkunkat szorongatja a két hangra írt türelem, e sajtóságos mezősegi *duett*. Valaki sír, és a markában összeroppan egy pohár. Jóska öcsém, hogy valamiképpen a könnyeitől szabaduljon, hirtelen megugrik,

összecsapja a tenyerét, a lábászárát csattogtatja, ahol a csizmaszárának kellene lennie, pattogtat, dubogtat, forog, hujjogat harsányan, miközben az ablakok kivilágosodnak, és rendre mindahányan elcsendesedünk.

SZEMIRÁMISZ FÜGGŐKERTJEI

(Változatok két hangra)

Reggel fölelmegetjük, hogy milyen jót nevettünk.

- Pedig nem szabad a sírást kikacagni - mondja anyám.

Az ő emlékezete: sebesültségi állapot. Összeszokott vele, mint a mennybéli bárány a farkassal. Fáj a feje, mióta meghült az istállólakásban. Az ő nevetése csak kényszerűség volt a felsült hatalom láttán. A levél, amelyet pozdorjátűz mellett segélykiáltásként irkapapírra vetett, nem múlik el benne. Saját halálán kívül mintha egy másik halott is a zsigereiben lakozna. Ezért mondja, hogy nem szabad a sírást kacagással vegyíteni. De többet nem időz a gondolatnál, hanem útnak ereszt apámmal, sétáljuk meg magunk a mezőn.

Engem a nyulak és a rókák csábítanak. Mint valami pus-kás kísértés, Gergely is beállít, és magyarázza, hogy ha kimegyünk a faluból, és a fűzfáknál balra kanyarodunk, majd elémegyünk a mart alatt az őszi szántásig, ahol északnyugati irányban két malac turkál, ott a közelben hús méternyire fekszik egy nyúl a barázdában. Azt meg kell lőni.

- Ne beszélj bolondokat - mondja apám. - Még egy háznak a helyét sem lehet ilyen pontosan meghatározni, nemhogy a nyúlét, amely a mozgó állatok közé tartozik.

- Nem mozog - hunyorít Gergely.

- Meg van dögölve?

- Alszik.

- Honnan tudod?

- Láttam, amikor ott eljöttem.

Apám szinte felháborodva csóválja a fejét.

- Mibe fogadunk, sógor? - nyújtja Gergely a tenyeret, de apám elhárítja.

- Vadászmesze.

De hiszi is, nem is, jön hát velünk, és ragyog a kék szeme, hogy micsoda felsülés lesz ennek a vége!

Veszem én is a puskámat, elindulunk hárman a jelzett irányba. Hogy a falu végén az utolsó házat is elhagyjuk, apám egy pillanatra megáll, megrebben a szemöldöke. Valóban ott a két malac a szántáson.

- Mit mondtam, sógor? - kacsint felém Gergely.

- Az még csak malac - legyint apám.

- Ott a nyúl is.

- No, beszéljünk csak semmiséget.

- Ne olyan hangosan, sógor, mert elszalasztjuk! - sutogja Gergely.

Azt mondja: induljak el a marton, még fütyörészhetek is, de a fejem ne fordítsam jobbra, csak fél szemmel pásztázom végig a szántást; ahol vékonyabb a hóréteg, kilátszanak a göröngyök, ott a nyúl.

Úgy teszek, ahogy mondja, de nem látok semmit.

- Nincs hozzászokva a szemed - magyarázza Gergely, s biztatja apámat is, hogy menjen végig a marton, és figyeljen jobbra.

- Bizony isten, sógor!

A sógor nem hajlandó.

Rázza makacsul a fejét.

- Hallottam én már ilyen beszédet!

Azt akarja mondani ezzel - kiolvasom a szeméből -, hogy mesés martokkal eleget biztatták. Iratkozzék be a Magyar Népi Szövetségbe, hogy a gyűlésből kidobják; tisztasági versenyben meszelje ki a házat, hogy a káderes

beleköltözzék; találjon fel búzaforgató gépet, hogy a sarkba hajítsák. Ugyanígy a nyúl is, amely nem nyúl, hanem kecsegtetés.

- Akkor menjen vissza az író úr - kacag rám Gergely, s abban a pillanatban, ahogy megáll és a puskát felemeli, a nyúl kiugrik a borozdából.

- Aztán meglövi a malacot, és fizethetünk - füstölög apám.

De csak eltátja a száját, mikor a nyúl valóban kiugrik, és a lövésre fel is hengeredik. Kerek szemmel nézi a sógort, nem bír magához térni.

- Ezt az egyet nem gondoltam volna.

Gergely diadalmasan csúsztatja a nyulat be a hátizsákba.

- Még tudok egyet. De az messzebb van egy kicsit. Át kell menni a hegyen, s miután elhagyjuk a csordakutat, a szakadékon túl a bokrok között, az akácfától balra...

Most már akármit mondhat: hitele van a szavának. De apám is mutatni akar valamit. Fent a hegyoldalon, a szőlőkertek között.

- Tanulságosabb egy nyúlnál - mondja elszomorodva. Gergely már tudja, mi jutott apámnak eszébe; elbúcsúzik tőlünk, hazaviszi a nyulat anyámnak. Látom az arcán: ha feljönne velünk a szőlőkertek közé, elrontaná a napját fölösleges emlékekkel.

- Nem kell arra járni, sógor - próbálja lebeszélni apámat is. - Halottnézőbe csak ha muszáj...

Apám ragaszkodik az elgondolásához.

Felbaktatunk a hegyélre. Alattunk a szétszórt falu, rendezetlen, görbe utcáival, kéménytelen házaival. A deszkás cserepes háztetők minden szege-likán omlik a füst, és eltekereg a szellők irányába. Ezt a települést csak a nyár gyűjti egybe, s teremti meg a közelség látszatát - a meghittséget - eperfáinak, akácainak egymás felé nyújtózó lombozatá-

val. A falu, téli meztelenségében, a hegyélről nézve éppoly sivár látvány, amilyennek apám tekintetét érzem most, különös levert állapotában.

Azt mondja, ülünk le valahová.

- Annak a cementkútnak a kávéjára.

Leülünk, és szótlánul nézelődünk. Az oldalon parányi szőlőkertek sorakoznak. Amelyiknek a sarkában megtelepedtünk, háromszáz négyzetméternyi lehet, foghíjas karó-sorokkal. Aki erre jár, nehányat rendszerint kiszakít tűzrevalónak. Apám megszámolja a hiányzó karókat.

- Huszonhét - mondja magának, majd hozzáteszi: - Ezzel a kicsi szőlőkerttel készültem a hetvenedik születésnapomra. Emlékszel, amikor a munkát elkezdtük?

Emlékszem, de újra elmeséli.

- Mindig az volt a vágyam, hogy lenne egy kis szőlősöm. Akkorácska, mint a tenyerem. Nehány tő muskotály, rizling, leánka, amilyent Gergelynél láttam. Mondjuk: azért a néhány vedernyi háziborért, ünnepekre, névnapra, születésnapra. De nemcsak a borért. Hanem a gondért is, ami vele jár. Az ember leteszi a kalapácsot a műhelyben, kiköpi a szénport, benzinfüstöt a torkából, és azt mondja: reggel óta parancsolnak, küldözgetnek, kiosztanak, beosztanak, most én osztom be magam egy kis babra-munkára. A nagyüzem a MIÉNK, a szőlőskert az ENYÉM. Ott mindent közösen hajtunk végre, mint a háborúban. Másként nem lehetséges. Itt, pihenésképpen, egymagam dirigálok saját magamnak. Én vagyok az igazgató, főmérnök, normator, csoportfelelős, raktárnok, könyvelő, anyagbeszerző, éjjeliőr, kapus, ellenőr és ellenőrzött. Én kérdezek, én válaszolok. Azt mondja anyád, hogy néha magamban beszélek. Baj ez? Nem lehetséges, hogy az ember mindig csak hallgasson. Elkészítettem a tervrajzot. A kert aljában három szilvafa, két körte meg egy dió. Kétoldalt kajszibarack, törpefajta, hogy ne vessen nagy árnyékot, ide föl pe-

dig, ahol most ülünk, málnát telepítettem volna. Szeretem a diólevél illatát. Már csak azért is, mert a szűnyog nem szereti. Fölmész télen a padlásra; ott a dió, újságpapíron elterítve. Ahhoz diótörőt lehet szerkeszteni. Mondjuk egy oroszlánnak a szája, szépen kifaragva. Az a legérdekesebb. A szilvaízet nemigen szeretem, a szilvapálinkát nem ihatom. De nagypénteken, amikor böjtölni kell, az aszaltszilva leves puliszkával kitűnő eledel. Úgy éltük le az életünket, gyümölcsöt csak akkor ettünk, ha loptunk az uradalomból. Ma sem eszünk. Nincs. Amit a környéken államilag termelnek, selyempapírba csomagolva küldik, ahová küldeni kell. A tornácról sokszor elnézegettem ezt a gizgazos hegyoldalt, teheneket, juhokat legeltettünk itt már gyermekkoromban is. A két hold földet beadtuk a közösbe; nem alkalmas szőlőtermelésre. Más is kiállt a tornácra, nézte a hegyoldalt. Pusztta volt, suvadásos, csupa tövis. Mi kellene ide? Rigolozás, telepítés, munka. A közös mellett egy kis háztáji elfoglaltság és csönd, mikor az ember magában beszélhet. Mit gondolsz, erre nincs szükség?

- Már hogyan volna!

(Ugyanakkor azonban még élnek a parasztságban a kapitalizmus maradványai, és ezek a parasztság elmaradt részénél magántulajdonosi törekvésekben, a közös munka elhanyagolásában, a közvagyon fosztogatásában stb. jelentkeznek. Ezek a kapitalista csökevények a parasztság tudatában hasonlíthatatlanul nagyobb mértékben vannak meg, mint a munkások tudatában. Ennek nemcsak az a magyarázata, hogy a parasztság szívósabban ragaszkodik a régi ha-

gyományokhoz, hanem az is, hogy... erre a magyarázatra már nem emlékszem. Tény, hogy a parasztság régebbi kistulajdonos ideológiája szertefoszlott, azonban a maradványai, csökevényei még megmaradtak.

Egy régi szeminárium anyagából)

- 1954 táján kihirdették, hogy az Oldalt szétesztják azok között, akik szőlőt óhajtanak telepíteni. Azt kérdeztük: miért nem telepíti be a termelőségüket? Nem fizetődik ki. Csupa omlás, suvadás, akácgyökér meg pala meg minden. De ha magánosok vállalkoznak, semmi kifogás, csinálják a maguk kontójára. A rajoni kiküldöttnek egyetlen feltétele volt: hogy ne támadjon belőle kizsákmányolás, kapitalizmus vagy valami másfajta csökevény. De hát csak néhány száz tőnyi telepítésről volt szó. Mondom anyádnak: miről tárgyaltunk a néptanácsnál. Belevágjunk-e? Beleöljük a sok pénzt, verejtéket, a hátralevő életünket, aztán majd jön egy újabb rendelkezés, az egészet elúsztatja. De én már nem nyughattam a szőlős miatt. Álmomban permeteztem, éreztem, hogy fáj a hátam a permetezőgép súlyától. Mikor fölbredtem, a régi hüléses fájás kínozott. Számításokat végeztem, bizonytalankodtam. Vajon nem fogok-e bűnös vállalkozásba? Már régóta, hogy levettek a kuláklisztáról, de valamiért, amit sohasem követtem el, még mindig bűnösnek éreztem magam. Belénk sulykolták, hogy bűnösök vagyunk. Én ezt az érzést másként fogtam föl, mint F. bátyád, aki ugyancsak részese volt a favágó-motoros vállalkozásnak. Az újságcikkek hatására ő is bűnösnek érezte magát, de - talán éppen ezért - annál jobban lelkesedett. Én nehezebben viseltem el az eseményeket. Belém fagyott a lelkesedés. Úgy véltem, hogy a szőlőtelepítéssel segíték magamon. Végül elmúltak az aggodalmaim, hiszen a

néptanács biztatott: valóban haszontalan az a föld, álljunk neki bátran. Emlékszel, levelet írtam, hogy küldenél kétezer lejt az induláshoz. Megkaptam, még egyszer köszönöm, gyönyörűen ment a munka. Szabadidőmben egymagam dolgoztam vagy rokoni segítséggel, Gergely bátyád irányításával. Ő már telepített szőlőt, ismeri a szakmát. Kár, hogy akkortájt nem látogattál haza. Úgy vetettük rá magunk a szakadékos földre, mint az aranyásók. Hol is voltak azok? Alaszkában. A rigolozás nehéz munka. Hatvan-nyolcvan centire kell a földet megforgatni, porhanyítani, a felszínre kerülő köveket összegyűjteni, elhordani. Tél elején ástunk hetekig, szaggattuk pusztá kézzel is a gyökereket, döngöltük az ösvényt. Szép a szőlős, de ha nincs benne ösvény, nem figyelheted közelről a termést. Engem az aranyér kínozott; meg kellett volna operáltatnom magam, de attól félttem, hogy meghalok. Szenvedtem inkább. Hajnalban, esténként forró vízben üldögéltem, évekig egy csupor aludttej reggeliztem, mégis sok vérem elcsurgott. Olyan könnyűnek éreztem magam, mint gyermekkoromban. Anyád is megsoványodott. Túl sokat nyargalt egész nap a ház körül. Megduzzadtak a lábán a viszszerék, a fejét görcs kínozta, de mikor a szőlősről beszélgettünk, megfeledkeztünk a bajokról. Még tán a halálról is. Gergely elmagyarázta, milyen oltványt szerezzek a telepítéshez: Nemcsak borszőlőt, hanem csemegefajtát is: csabagyöngyét, muskotályt, rizlinget, leánykát. Mindenből egy keveset, változatosan. Képzeld: augusztusban ott hűsölsz a kaliba előtt, meglátogat valaki, és mikor elmegy, azt mondod: „Vigyél egy kis szőlőt a gyerekeknek.” Fogod a metszőollót, válogatsz az érett gerezdek között. Egy kis muskotályt, egy kis csabagyöngyét... Tulajdonképpen bort sem szabad innom, azért persze megkóstolom. Nem is ez a fontos. Hanem hát minden héten jön a vasárnap, ez is, amaz is beüti magát, no, mi újság, hogy vagytok, foglalj

helyet, sógor, koma, testvér vagy akármi, kóstold meg a borom, az édesebbet, a savanykásabbat, melyiket szereted. Megüti a lábát, sír a gyerek, no ne bógj, kapsz egy almát! Vagy utazik valaki, s megkérdi: mit üzenek a rokonoknak Vásárhelyre, Bukarestbe, Alvincre, Felvincre. Becsomagolsz egy üveg bort újságpapirosba: „Ezt üzenem a fiamnak!” Jön a karácsony, újév kántálókka, köszöntőkkel. Milyen más a fogadtatás, amikor hallod, hogy ne pityeregj, gazda, tégy bort az asztalra! Felaggatod az almát a fenyőfára, s az unoka megeszi. Vagy névnapod van, születésnapod; eszébe jut a cigánynak, hogy elmuzsikáljon valamit az ajtód előtt. Hányszor kellett ezért megszégyenülnünk! Bemenekültem az első szobába, anyád kiszólt, jaj, köszönjük szépen nincs itthon az uram! Pedig ha otthon lennék, bizonyára örvendeznék a muzsikának. Ha másként alakul az életünk, a cigány egy pohár bort kaphatott volna! A nótát el sem húzta végig, hanem a közepe táján, két nyírettyűrántással befejezte. Lesújtó véleménye lehetett rólunk, amikor fejcsóválva és kurta legyintésekkel távozott. Ezek a mozdulatok az én helyzetemre vonatkoznak. Meglapul ilyenkor az ember. Mintha saját temetését nézné, olyan különös érzése támad. Meg máskor is a sok hiány miatt. Ezért kezdtünk el anyáddal a szőlő miatt lelkesedni. Öcséd a közösbén dolgozott. Zéró egész huszonöt liter bor jutott egy munkanap-egységre. Két hónapi tevékenység után, osztáskor hazaállított vagy másfél literrel. Gondoltuk, míg oda fejlődik a kollektíva, hogy olyan legyen, mint az újságokban, összekaparjuk a magunkét. A sajátunkat, már így mondva.

(De ezek az ellentmondások a nagyüzemi gazdálkodásban, ha a vezetés nem bolsevik módon történik, az egyéni gazdálkodás mértéktelen fel-

duzzadásához vezetnek a társadalmi gazdálkodás hátrányára, és a gazdálkodás alapja általában újra az egyéni gazdálkodás lesz. Ilyen esetben a mezőgazdasági nagyüzem meglazul, szocialista tartalma kezd eltűnni, és végeredményben csak fedezék a magántulajdonos és harácsoló elemek számára, melyek a szocialista formát spekuláció és egyéni nyereszkesedés céljaira használják fel.

Egy régi szeminárium anyagából)

- Én ezt valahogy úgy gondoltam el, amiként a mozdonyvezető is elhelyez egy kis játékmozdonyt a poharas szekrénybe. Ez az ő háztáji mozdonya. Mert hiszen a pince akkora, mint egy gyóntatófülke; abban egy harmincedres hordó, két zsák krumpli, egy kis murok, karalábé s ennyi! De micsoda jó érzés az, ha van miért lebaktatni egy ilyen semmi pincébe is! Szüret után zajosan forrik a must, a hordón ég a gyertya, jelzi, hogy be lehet menni. Ha kialszik, baj van. A szénsav életveszélyes. Így mesélték a pincemesterek.

- Ahol igazi pince van és akkora hordók, hogy létrával kell rájuk fölmászni.

- Nem baj. Utánozzuk az életveszélyt is. Meg az újfajta borkezelést. Egy száz méternök elmagyarázta nekem a zárt erjesztés módszerét, kotyogóval. Ilyenformán a szénsavgáz vízen keresztül távozik. Bugyborékolva, hát az is érdekes! Én a magam fejtől minden szükségeset összetákoltam. Kis házi sajtólót meg másféle szerszámot. Heteken át reszeltem, kopácsoltam. Egy ösvényt láttam magam előtt, amit a hóban lapátolok majd a pincelejáratig. A rigolozással, oltványbeszerzéssel elment a kétezer lej. Kinek pénz,

kinek nem pénz. Nekem sok volt; abból az egész család felruházkodott volna. Megvontuk magunktól, olyan szépek ígérkezett az új vállalkozás.

(Vállalkozás? Helyesen jegyezte meg K. elvtárs, a parasztság kiváló ismerője, hogy a parasztság lelkivilága évezredek alatt formálódott ki. Ezért egyesek azt jósolgatják, hogy a kollektivizmus eszméje menthetetlenül megtörik a paraszt „antikollektivista koponyáján”. Ez természetesen hibás felfogás. Kétségtelen azonban, hogy a parasztnak kettős lelkülete van, úgymint: egyik a dolgozó lelkülete, másik a tulajdonos lelkülete. Tulajdonosi lelkülete a parasztot kiskapitalista vállalkozásokra serkenti. Ezért semmilyen körülmények között sem lehet arra számítani, hogy a parasztság egymaga fejlessze ki magában a szocialista tudatot. Az idealizmusban megrekedt utópista szocialistáktól eltérően a parasztság lelkivilágának átformálását szilárd materialista alapokra kell helyezni, figyelembe véve annak sajátosságait.

Sorok egy újságcikkből, 1949)

- Eljött az oltványok ültetésének ideje, tudvalevőleg a tavasz. Ősszel is ültetnek, de mifelénk ritkábban. A tavasz iránt nagyobb az ember bizalma. A tél, mikor elmegy, halottakat visz magával és oltványokat, amelyek nem fogan-

tak meg. Felállítottam a jelzőkarókat, harminc-negyven centiméteres gödröket ástunk. A szőlő ültetése bonyolultabb művelet, mint a pityókavetés. Gergely nélkül nemigen boldogultunk. Érdekes, hogy már Noé is ismerte a szőlőt, mégis oly kevesen tudják, miként kell egy oltványt elültetni. Legalábbis ahhoz képest, hogy hányan tudnak például biciklizni, kártyázni, nagyon csekély a hozzáértők száma. Indulj el a faluban egy szőlőoltvánnyal: no, melyik a talpgyökér, szívogyökér, a vesszőt hány rügyre kell visszavágni? Minden huszadik ember ha tudja. Az újdonságokkal is így vagyunk. Látjuk, hogy a műtrágyát papírzsákban hozzák és fehér, de nem tudjuk, miből áll. Csak a mérnök tudja megmondani. S ne hazudjak, van még egy ember, úgy hallottam, az is tudja. A negyvenes években, valahányszor tanfolyamra kértek parasztot, őt bízta meg a tanács, hogy képviseljen bennünket. Mások húzódoztak, idegenkedtek, nem hagyhatták el a családjukat, vagy nem sikerült a doszárjuk; becsúszott valami kifogás, a rajon visszavetette: „Adjatok jobbat!” Ez a D. D. volt a legjobb. Elkészítették az önéletrajzát, a véleményezéseket, karakterizálást nyolc vagy tíz példányban, s mindig készen állt a menetelre. Így a tanácsnak is könnyebb volt; másnak a papírjaival nem kell bíbelődni. D. D. is rájött, hogy a tanfolyamra-járás jó megélhetési lehetőség. Az esztendőnek egyharmadát, néha felét Ludason, Kolozsváron vagy Szamosújváron töltötte. Részt vett politikai tanfolyamon, propaganda-előkészítőkön, sajtólevelező tanfolyamon meg mindenfélén: tyúkászat, szőlészet, egészségügy, állattenyésztés, disznóhizlalás, brigádos-kiképzés, tűzoltó-tanfolyam. Tévedésből a Demokrata Nők Szövetségének szabászati tanfolyamára is elküldték, az asszonyok aztán visszazavarták.

- S hasznát vették a tudományának?

- Ezt az eget nem mondhatnám.

- A falu élére kellett volna állítani.

- Nem lehetett.

- Miért?

- Mert szombatos. Egy idő után, hogy nem küldték se-
merre, nem volt meg a jó kosztja, felcsapott szombatosnak.
Ez egy olyan spórlós vallás, tudod, nem szabad húst enni,
bort inni, és egyáltalán nincs megengedve semmiféle ran-
dalírozás.

- Engem nem küldtek soha semmiféle tanfolyamra. Egy-
szer megígérték, mikor még kuláklistán voltam, de az
börtön volt, azt nevezték akkor tanfolyamnak. Öreg fejjel
tanultam meg a szőlőültetést. Az első három esztendőben
termést nem várhattunk. Az csak munka volt, fáradság,
fejtörés, reménykedés. Egyszer szárazság volt, mint a ha-
rang, úgy szólt a kapa, másszor a negyvennapos esőzésben
négykézláb sem bírtunk a dombra felmászni. De az oltvá-
nyok nagy része megfogant, rügyet vetett, levelet hajtott.
A gyenge hajtásokat az első nyáron karóhoz kellett kötöz-
ni. Gyönyörűséges munka volt, bár a karóim görbék, bo-
gosak, vékonyak, szuvasak voltak, amilyet mifelénk elő
lehet állítani. Mint egy nyomorékhadsereg. Néztem is én a
karókat! A napot néztem: mikor esik, mikor süt, jön-e ra-
gya, jön-e jég. A levelek bolyhos hátát figyeltem, és ha va-
lami gyanús volt, szaladtam Gergelyhez: mit csinálunk?
Permetlekavarás, permetezés, újra kapálás, permetezés,
ősszel a fedés, aztán újra kitakarás, visszametszés, karózás,
kötögetés kákaival – pipiriggel –, spárgával, harisnyakötő-
vel, merthogy rafiát nem lehetett kapni, nem lehet mai
napig sem. Rézgálicot sem. Rézgálicért annyit nyargaltam,
hogy azzal a fáradsággal még egy annyi szőlőt lehetett
volna telepíteni. A harmadik esztendőben háromszoros
volt a munka, igaz, a reménység is. Mondogattam anyád-
nak: készítse a kamarát, edényeket a szüreteléshez – jövő-
re. Küszöbön a termés esztendeje, s még egy kis munka:

három-négyszeri kapálás, zöldmunka, permetezés, trágyázás, a meddő hajtások eltávolítása, egy kis hónaljzás, csonkázás, Isten segedelme, s minden megtérül. Imádkoztunk, csak ne jönnének a kártevők, cserebogarak, kendermagbogár, vincellérbogár, szőlómoly, szivarbogár, filoxéra, peronoszpóra, firkáló bogár, lizstharma, gyökérpénész, mi minden, amiről könyvben olvastam. Gyúrtuk a permetezést, húztuk a kapát, babráltuk, formáltuk a vállalkozást minden oldalról, és ha éjszakánként fölébredtem, számgáltam, kit hívok meg a szüretre. Ne gondold, hogy csak a szalonnázás, poharazás miatt.

– Hanem?

– Isten tudja. Nem tudom, mi történik velünk. Mintha gránát csapott volna közénk. Egy gránát, amely nem robbant fel, nem vitte el senkinek a fejét, hanem csak a ragaszkodást a szülőfaluhoz. Ez is egyfajta csonkaság; láthatatlan féllábúság. Vagy öreg lennék már, és rosszul ítélem meg a dolgokat? Tény, hogy nagyrészt mi maradtunk helyben, öregebb tüzérek. Az én korombeliek közül csak az hiányzik, akit elvitt a halál. Ezt ugye, nem lehet önkéntes távozásnak tekinteni. Igaz, hogy a többiét sem minden esetben. Ha nem tévedek, a sort Sári nénéd, anyád legidősebb testvére nyitotta meg, az első világháború végén. Budapestre ment szolgálni. Az itthon maradt testvérek közül heten vagy nyolcan Bukarestben kerestek munkát. De néhány esztendő múltán visszajöttek, megházasodtak, férjhez mentek, letelepedtek. Megtelt a házuk gyermekkel. Akkor megtelt az iskola is, a templom is meg az Orbán Pista csűrje táncolókkal. Az öregasszonyok vasárnaponként a sánc martján ültek, gyönyörködtek a táncosokban. Volt kit nézzenek. Akkortájt nem tartottunk gyűléseket; temetésen, a templomban és a táncban lehetett a népet számba venni. Az utánpótlást pedig, a gyerekeket, kinn a réteken, ott szoktak nagy csapatokban labdázni, játszani.

Hátulsó pár, előre, adsz-e, király, katonát, ilyesmit. Évenként megrendeztük a házasság embere bálját. Akkor én is táncoltam anyáddal. Fonó is volt, kukoricahántás, gyapjútépés meg mindenféle összejövetel. Zsúfolásig telt az iskola terme, mikor azt a verset szavaltad, milyen tyúk is? Igen, anyám tyúkjá, nem jut eszembe, ki írta. Meg azt, hogy hadnagy uram, hadnagy uram, mi bajod van, édes fiam? Vacsora után, mikor anyád mosogatni kezdett, mindig jött valaki a házukhoz. Iuon bátyád – a szomszéd – nagyapádhoz, az asszonyok a guzsallyal anyádhoz, a gépészkollégák hozzám. Elbeszélgettünk mindenféléről. Ha bor is volt, jó volt. Máskor a főtt kukorica. Volt mit mesélni: mindahányan Kolumbusz Kristófok voltunk. Egyik megjárta Galíciát, a másik Szibériát, a harmadik az olasz frontot. Te csak tátottad a szádat a csodálkozástól. Volt egy öreg, akiről nagyapád mesélte, hogy Jeruzsálemben is elvetődött, de aztán meghalt, és már nem tudtunk beszélgetni. Pedig érdekes lett volna, mert úgy gondoltuk, hogy Jeruzsálem nem létezik, csak a bibliában. Mikor ilyen szépen összemeglegettünk, jött a háború, széjjelvert közöttünk. A háború után kiéleződött az osztályharc. Aki kuláknak minősült, és annyira megkopasztották, hogy nem maradt betevő falatja, fogta magát és elpuccolt. Bányába, gyárba, munkatelepre, hova lehetett, s a házába beköltözött a denevér. De kisebb sérülésekkel is eltávoztak... Gy. Gy. bátyádnak például az volt a bánata, hogy a gyümölcsöskertjének felét bekebelezték a közösbe. Tíz esztendei munkája volt benne. Földhöz vágta a kalapját; na, én itt nem maradok! A hatóság széjjelverte a vasárnapi táncot. Ha a gabonabeszolgáltatásnál valamilyen lemaradás mutatkozott, vagy más mulasztás történt a falu részéről, mi legyen a legenyhébb büntetés? Nem engedélyezték a táncot. A fiatalok élenjáró falvak után érdeklődtek, hogy oda mehessenek bálozni. Persze, vitte őket a város felé a fel-

emelkedés is. Az ingyenes iskoláztatás. Szakmát tanultak; sofőrök, agronómusok, technikusok lettek, elvándoroltak. Gergely bátyádnak hat vagy hét gyermeke közül ketten maradtak itthon. Bukarestből, Besztercéről, Hátszegről, Petrosényből hoz levelet a postás. Egy-egy sikerültebb istentisztelet alkalmával, újévkor látjuk egymást kézfogás-közelben. Ezért csak négyosztályos a magyar iskola. Ha szóba kerül, hogy el kellene szavalni az Anyám tyúkját, a kultúrotthonban ott látod a gyerek anyját, esetleg az apját, még egy-két rokonát; a többi zajong, állandóan közbe kell szólni, figyeljünk, emberek! Elgondoltam tavaly világítás-kor a temetőben... Legalább százötvenen voltak ott a szilvafák között. Református, katolikus, szombatos, párttag, pártonkívüli meg mindenféle népség.

A halottak gyűjtöttek össze bennünket. Elmondhatom: jól éreztük magunkat, hogy olyan sokan voltunk, együvé tartozók. Emlékszel, bort is kóstoltunk nagyapád emlékére. Mikor Feri eléhúzta a literes üveget a zsebéből, a szőlőskert jutott eszembe. Azóta, hogy az eszemet tudom: milliomodszor. Meggyújtottuk a gyertyákat, s az ország minden részéből hazatérteket egy-egy sírhant választotta csak el egymástól. Évekre tervezett utazásokat pótolhatunk be. A temető északi sarkában a besztercei rokonok, a kriptá mellett a vásárhelyiek, csak néhány fejfát kellett megkerülni a végcélig. Szélcsend volt, ott lehetett volna az egész társaságot meglepni az Anyám tyúkjával, írta Petőfi Sándor, ládd, eszembe jutott. De hát ezt csak képletesen mondom. Anyádnak valamelyik este kihullott a könnye, hogy ketten ültünk, két öreg az asztalnál. Régen heten voltunk. Meg a rétre is hiába nézünk ki: nem labdázna a gyerekek.

(Ami pedig a parasztság nevelését illeti, elvtársak, meg kell mondanunk,

hogy mélyen élnek még falun a patriarkális életérzés maradványai. Ezt a legjobban Arany János fejezte ki Családi kör című versében. A költemény maga is kifejezője a kistermelési viszonyokra alapozott kistulajdonosi szemléletnek. Udvaron fehérlik szőre egy tehénnek, satöbbi. Mit szóljon ehhez a falusi proletár, aki nem rendelkezik állatállománnyal? A jobboldali elhajlással kapcsolatos sajtóközlemények arra is rámutattak, hogy a „gazda” kifejezés, amit maguk az elhajlók dobtak be a köztudatba, elmossa az osztálykülönbségeket, nem alkalmas a valóság kifejezésére. Felhívom a Népi Alkotások Házának figyelmét arra, hogy amennyiben ezt a verset a falura küldött műsorajánlásokban meghagyja, és nem helyettesíti kombattívabb alkotással, abban az esetben magyarázza meg a kultúrotthonok igazgatóinak, hogy itt valójában miről van szó: egy avult szemléletről. Természetes, hogy ki-ki nyugalomba, meg közbe-közbe csupán a macska dorombol, és átveszi a tücsök csöndes birodalmát... mindez egy letűnt korszak idillikus irodalmi kifejeződése. Ugyanúgy a kukoricafosztás – az egyéni tulajdon alapján –, valamint más szokások, melyeknek jelentős részét a klerikális reakció táplálja. Világítás, halottak

napja, határkerülés, karácsonyi kántálások, ésatöbbi. Ezek az állítólagos családi érzelmű megnyilatkozások lefegyverzik a parasztságot, fékezik az új harcát a régivel szemben.

Egy tanfelügyelő felszólalásából,
(1952)

- Néhány tő szőlő s egy barackfa képes összegyűjteni bennünket. Még tán a szándékainkban is. Képzeld, hogy elment a hó és elvirágozott a szőlő. Minden tő megrakva fűrtökkel, a munka kész, a friss kapálás után a föld gereblyével szépen elsimítva, a madár nyoma is meglátszik rajta. Az édes szőlőre rájárnak a szarkák, mátyásmadarak. Kezreplővel, karbid-puskával riasztod őket. Ülsz a kaliba előtt, nagyokat pukkantasz, és úgy érzed, semmi bajod a világgal. Amit adott, annyit adott; azzal békén hagy, tudod, hányadán állsz vele. A nyugalomhoz az kell: tudja az ember, hányadán áll a világgal. A harmadik esztendőben, mikor minden jel gyönyörű termést ígért, elmentem a tanácselnökhöz, megkérdeztem: uram, hányadán állunk? A földet megforgattuk, betelepítettük, a pénzünket, a napjainkat beleöltük: mi lesz a beszolgáltatás? Még nem tudja, de legyünk nyugodtak. Azok voltunk. Gyönyörű innen a kilátás. Az autókat szeretem nézni lent az országúton. Mikor a faluban elbágyaszt a kánikula, itt fúj a szél, a kalibában jó dinnyeillat van. Az nemcsak a darazsat vonzza, hanem a rokot is. No, ne siess - mondom -, együnk meg egy cukordinnyét, egy fűrt szőlőt. Bizony, sógor, szépen van ez rendben tartva! Minden beszélgetéskor az az érzésünk, hogy elvesztünk és újra megkerültünk. Itt ülnek testvérek, apatársak, unokák, szomszédok. Az unokák vajon merre sodródhatnak el? Nagyobb szőlőskertekbe, ahol a kapun felír-

ják: idegeneknek tilos a belépés. Itt nincs tábla. A belépés éppen hogy szükséges. Az a fajta alkalom, amely gyakorta hiányzik az életünkből. Nem tudom, minek lehetne nevezni. Különös érzés, aminek nem tudom a nevét. Valami olyasféle, hogy másként vagyunk, mint ahogy vagyunk. Az állami gazdaságban összeszámol bennünket a mérnök, az ő fejében van a tudomány, mert ott kell lennie, s azt mondja: emberek, ezt és ezt csináljátok. Itt magam számlállok; két embert könnyű összeszámlálni. Mondjuk, én rázom a szilvát, anyád fölszedi a kötényébe. A metszőöllő estére is nálam marad a zsebemben. Én vagyok a saját raktárnokom. Úgy ismerem a szőlőkaróimat is, mint – mondják – Napóleon ismerte a katonáit. Megmondom hunyt szemmel: egyik bogos, a harmadik sorban a negyedik görbe, s a szőlőtövekről is tudom: melyik nagylelkű, melyik fősvény vagy éppen beteges. Személyes kapcsolat létezik közöttünk. Hasonlóképpen a gyümölcsfákkal is. Az ág hegyén annyi alma van, ahányat meghagytam. Ezt megeszi a kisebbik fiam, azt a nagyobbik vagy a fekete-rigó. Kibandukol az ember a hegyre, keresi a fekete-rigóját. Nem sajnálom senkitől azt a rigót, ha teszem azt hetvenen nézzük, mikor a közösben répát egyelünk. De énnekem ne mondja senki, hogy nem kell azt a rigót egyedül is nézni. Miért ment fel Mózes magányosan a Sion hegyére? Hát Jézus miért bolyongott negyven napig a pusztában?

– Hogy megkísértessék.

– A kísértés a gondolkodás. A gondolkodásból születnek a felhívások. Bennünket felhívtak arra, hogy vegyük munkába saját kontónkra ezt a hegyoldalt.

(Azt se felejtsük el, elvtársak, hogy országunk rendkívül kedvező adottságokkal rendelkezik gyümölcs- és szőlőtermesztéshez. Sok olyan domb

van nálunk, amelyeken csak fű és bogáncs nő... De mindezek a területek alkalmasak szőlő- és gyümölcsfateleptetésre. Műveljük meg őket, hadd borítsák ezeket a földeket az alma- és körtefák, barack- és meggyfák virágkoronái, mézédés szőlőt termő tőkék. Örömet szerzünk így az egész lakoságnak, illatos és ízletes gyümölcs kerül az asztalokra, ami az egészség forrása és az ország egyik nagy gazdagsága.

Felhívás, 1961)

- Az én válaszom készen volt. Még csak kerítést kellett húznom köréje. Nem volt módom reá, nagyon sokba került volna. No, még egy esztendő, mondtam anyádnak. Úgy feküdtünk le, mint a gyermek: még háromszázhatvan nap és jön az angyal.

- A szárnya megrakva szőlővel.

- A szárnya? Így is mondhatjuk. Ha még emlékszel, levelet írtam neked. Készüljétek föl idejében, úgy rendezzétek az utazásaitokat, hogy a szüretre le ne maradjatok. Hozzátok a gyerekeket is, az érkezés napját jelezzétek idejében, hogy várjunk a falu végén. S lehetőleg ne várjunk hiába; ne mondjátok, hogy Perzsiába kell menni, meg isten tudja merre. Jóska öcséd másnap már kiment az autóbuzsmegállóhoz. Éjféltajt került haza. Te hol jártál? A falu végén. Kire vártál? András, Pista, Gergely, Rubi, Gyurka, Áрпи, Jolán, Marika, Ilona, hát nem jönnek? Egy év múlva, te gyermek, édesjóistenem! Anyád úgy kacagott, már-már sírás lett a vége. Kiálltam a tornácra; onnan ide látsz a hegyoldalra. Szépen virítottak az új kertek. A szomszéda-

im is jó munkát végeztek. Némelyek kezdtek irigykedni reánk. A tanácselnöknél dohogtak: ők is vállalkoztak volna, ha előre látják az eredményt. Az effajta gondolkodással természetesen nem lehet sokra menni. Legföljebb zúgólódni; ha nincs nekem, ne legyen másnak sem! Nem tudom, honnan indult a szél. Hallottam, kezdik tárgyalni a vezetőségben, hogy hibás vonalra tértek, nem kellett volna a szőlőtelepítést megengedni. Mi dolgoztunk, és ők tértek ezáltal helytelen vonalra. Egy napon kiszállt valaki a rajoni szervektől, megmosta a fejét az egész társaságnak. Elhatározták, hogy valóban tévedtek, mi pedig önkéntesen fel kell ajánljuk a közösnek.

Kérdeztem az elnököt, a tanácstitkárt, a párttitkárt: miért csináljátok ezt velünk? Miért kellett bennünket beugrasztani adósságba verni, kecségtetni? Hát, ők nem tehetnek róla. Ki tehet? A rajon. Személy szerint kicsodák? Nem lehet azt tudni, ez olyan gazdátlan gondolat. Néha lábra kelnek a gazdátlan vétkek. Azt sajnálom csak, hogy a munkánk megsemmisült. Az egész telepítést ki akarják dobni, hogy a tábla egységes legyen. Újabb négy esztendő kell várni termésre. Végeredményben, ha már így alakult, még annak is örültem volna, ha azt mondhatom a három falunak: itt van ez a zsebkendőnyi szőlőskert, a termés kitűnő, együk meg közösen. Így sem sikerült.

(Az „enyém” és a „miénk” fogalmának éles összeütközését ragyogóan szemléltette K. elvtárs egyik legutóbbi értekezletünkön. Ugyanis ezt mondotta: egy alkalommal beszélgettem az egyik brigádvezetővel, akihez a lóistálló tartozott. Megkérdeztem: „Mondd csak, hol jobb, az egyéni gazdaságban vagy itt? Hiszen a mun-

kaegység után szépen keresel!” Erre így válaszolt: „Hát persze, most jobb. Erről nem is lehet vitatkozni. Régen azért valahogyan mégiscsak a magam gazdája voltam. Most pedig nem vagyok az.” Ekkor az egyik öreg paraszt heves szemrehányást tett neki: „Miféle gazda voltál te azelőtt! Volt egy girhes lovad, és már azt hitted, hogy módos gazda vagy. Most pedig brigádvezető vagy, akinek húsz lova van. Most nem olyan gazda vagy, akinek vagyona egy girhes gebe; most nagyobb gazda vagy: a közös lóállomány gazdája.” Ilyen és ehhez hasonló frappáns válaszokat kapnak azok, akikben még nem halt el a régi, individualista lelkiakat.

Idézet egy idézetből, 1951)

- Hazamegyünk?

- Menjünk.

Ügyesen egyensúlyozva, csúszkálva ereszkedünk le a hegyoldalon. Az ösvényen, a szőlőtövek között. Be kell vágnunk a sarkunkat a hóba, hogy el ne hasaljunk. Apám egy-egy pillantást vet oldalra s vissza is az élre, ahová a csőszkunyhóját tervezte. Még nem fogyott ki a mondandójából, de ami hátramaradt, csak fejcsóválással és cöccögéssel közli. Igaza volt Gergelynek, mikor azt ajánlotta, hogy másfelé bódorogjunk inkább. A vidám nyúlászat után lehangolódott. Vitorla természete van apámnak: összehutytyan, ha nem fúj a szél. Mondhatnám neki, hogy a szelek

sokirányúak, a célok is változatosak, de fölösleges őt most vigasztalni.

- Elég hamar lecsúsztunk - mondja derűsen az aljban. - El is hasalhattunk volna.

Én: Az ilyesmi könnyen megesik.

Ő: Ha nem vigyáz az ember.

Én: Ezután már mind jobban kell vigyázni.

Ő: Úgy ahogy telik az idő.

Én: Hát az a kutya vajon miért sántult le?

Ő: Valamivel farba vághatták.

Én: Az első lábára sántít.

Ő: Mindegy az neki. A kutyát nem szabad verni.

Én: Biztosan harapós.

Ő: Attól lesz harapós, ha verik.

Én: Mégis azt mondják: az a jó kutya, amelyik harap.

Ő: Az az elrontott kutya.

Én: Apám is megregcumozta a múltkoriban a kutyát.

Ő: De mivel? A sapkával. (Nevet.)

Én: Bennünket is csak a sapkájával porozott, mikor nem akartuk az udvart felseperni.

Ő (újra nevet): Az volt kéznél. A sapka.

Én: Bár mindenkinek keze ügyében csak egy sapka volna.

Ő: Így is lehetne mondani. (Hazaérkeztünk.)

Anyám egy öl fával az udvar közepén áll, és figyel a baktatásunkat egymás nyomában. Amikor így megáll mozdulatlanul, és a tekintetét elibénk küldi az ösvényre, tudom, hogy integet, bár a karját sohasem mozdítja.

Anyám röpke levele szólít újra haza.

„Drága gyermekem, elértem aszt az időt, hogy kigyúlat a vilany a házunkba és nagyon szép és jo nem vakoskodunk a petroleum lámpa melet O mennyit vakoskodtak szegény gyermekeim a mikor tanultak szegények most látom mit ér a vilany és várunk Vaszilika bácsid meghalt a szomszédba vasárnap temetik gyere csokol Anyád”

Este érkezem, villanygyújtáskor.

Az újfajta, szemet-hunyorogtató fényben ünnepi orcával pislog az egész otthoni társaság. Az országos villamosítási tervnek a szülői házban és ház körül észlelhető parányi része ilyenformán vehető számba: öt vagy hat körte ég az utcán az oszlopok tetején s világít együtt a hóval. Egy hatvanas körte ég a tornácon, fénykörébe gyűjtve a kutyaólt, az istállót, tyúkketrecet, nyári asztalt, favágó csutakot. Az első házban a petróleumlámpa régi fehér burája alatt, a konyhában a mennyezetről fityegő dróton izzik egy-egy negyvenes égő.

Rádiót hoztam ajándékképpen. A konyhaszekrény tetején zenél, beszél, híreket mond, és átveszi zajongásával az uralmat, vége a csendes emlékezésnek, a világháborús történeteknek, a tartalmas, hosszú hallgatásoknak. Látom, hogy ég a tűz, de a beat-zenétől nem hallom a lángok dúdolását; látom a fásládában a macskát, de nem hallom a dorombolását. Mindez természetesen oktalan nosztalgia; talán csak engem környékez a gyermekkor fészekmelegéből. Anyámat szemmel láthatólag a jelen foglalkoztatja; nem bír betelni a villamos teafőző-szerkezet csodálatával. Az elmés drótot a nyelénél fogva bele kell tartani a vízbe, s

pillanatok múlva buzogás támad, és nem kell forgácsért szaladgálni.

– Fiam, ez tiszta csoda! – kacag rám, s még mindig nem meri a lábast megközelíteni.

Az ajtót is kinyitja, hogy fussunk, ha robban és villámlik valami. Apám antennát szerel, az ablakpárkányra likat fúr, drótokat egyenget, sugárzik a friss tervektől. Újra daga-
dozik a vitorlája.

Nézem: mintha öregebb lenne a kegyetlen fényben. Megszaporodtak a ráncai. Az enyémekek is bizonyára. Hogy kimásztunk a régi lámpa homályából és csendjéből, mint-
ha váratlan kiszolgáltatottságba estünk volna; ezek az új égők a bordáinkat is átvilágítják.

A belső házban alszom. Rózsika, a román tanítónő, míg itthon tartózkodom, átköltözött a szomszédba. Ezen a na-
pon még együtt égetem a két lámpát: a villanyosat és a petróleumost. A kajla kalapú az éjjeliszekrényen szomor-
kodik, és időnként megrebbe. Meleget fú az arcomba, s a fiatal láng velem együtt öregszik és álmosodik el egy könyv lapjai fölött.

Mintha élőbb lenne a másiknál, amely rideg és egyenle-
tesen diadalmas.

Hajnalba mocorgást, suttogást hallok a másik szobából. Elhúszom a függönyt, s a kék derengésben apámat, anyá-
mat látom, az ágy szélén ülve. Nézelődnek. Elsőnek való-
színűleg az ablakon behulló telet veszik tudomásul, azután a teendőt, miszerint a villanyt föl kell kattintani. Apám ki-
kászálódik a pokróc alól, hármat lépik az ajtóig, s rövid habozás után elcsavarja a kapcsolót. A szinte megzendülő villanyégőre pillantva lehajtja hirtelen a fejét, és arcát a tenyerébe rejti. Azután visszatelepszik az ágyba anyám mellé. Úgy ülnek ketten kissé előregörnyedve, arcukat a tenyerük mögé menekítve.

- Nyissad fokozatosan - mondja apám. - Először csak úgy nézz fel, az ujjaid között.

- Még mindig csillagokat látok - mondja anyám.

- Hunyd le a szemed.

- Ha lehunyom is csillagokat látok.

- Az nem baj. Csak lásson valamit az ember. Fordulj az ablak felé.

Elfordulnak mindketten az ablak felé, amely a külső és belső fényeket egyezteti. Úgy ülnek darabig, majd mintegy vezényszóra, felvetik a fejüket, kinyitják a szemük és csodálkoznak, mintha tévedésből kerültek volna egymás mellé.

Fényességhez szokott szememmel - melyhez csupán a szívem nem igazodott sohasem - kilépek hirtelen az ajtón, s kérдем :

- Hogy sikerült a felkelés?

- Úgy, hogy szoktatjuk magunk, fiam - mondja anyám rövid kacagással, és bekapcsolja a rádiót.

- Né te, magyarul beszél! - áll meg apám az ajtóban, s visszaül, hogy meghallgassa a mezőgazdasági tanácsadót.

- Honnan mondják ezt, te fiam?

- Hát a stúdióból.

- Érdekes lehet. A pillangókról beszél.

- Nem. A pillangós növényekről.

- Halljunk oda! S miért?

- Mert ez most kimondottan nekünk szól - mondom. - Falusiaknak.

- Ébresztőféle! - csillan föl apám szeme, hogy megtalálta a helyes kifejezést, majd hozzáteszi: - A katonaságnál trombitával ugrasztottak ki az ágyból. Ezek a pillangós növényekkel. Hát szavalat lesz-e? Az Anyám tyúkjá vagy valami...

- Még korán van - mondom. - A művészek ilyenkor alusznak.

- Azonkívül éhomra nem is szavalhatnak - teszi hozzá anyám nagy megértéssel.

A pillangós növények után termelési hírek következnek. Egy bronzos hangú bemozdó, mély-megrendülten, ahogyan a haláleseteket és a világháborúkat szokás bejelenteni, közli velünk, hogy a madarasiak felrakták a hófogókat, és áttértek a téli szatyorfonásra.

- Ezt is megtudtuk! - mondja apám, aludtتهت kana-lazva.

Azután kilép, megköti a kutyát, s mire visszakerül, vége a műsornak. A bronzos hang figyelmünkbe ajánlja, hogy későbbben egy-egy félórára újra jelentkeznek; délben, este-felé, de legbiztosabban holnap ilyenkor. Apám ceruzát keres, hogy följegyezze az időpontokat az újság szélére. Tizenhárom óra, tizenhét óra. Majd hozzám fordul egy hirtelen támadt lelkes elgondolásával:

- Ezt a sok félórás flancsikát össze kéne ragasztani. Ezek úgy tesznek, mint Róza nénéd mondja: nem ülök, lelkem, mert sietek. Alig eszem meg a csupor aludtتهت, s a viszonthallásra.

- Vess valamit a tűzre, s ne politizálj! - veszi észre anyám, hogy töltjük az időt a rádió körül. - Éppen elég más gondunk van.

Véget vet gyorsan a tanácskozásnak. Öcsémet egyfelé, apámat másfelé zavarja sürgős házi teendőkkel, nekem pedig megbocsátja, hogy nem csinálok semmit, hanem belebámulok a tűzbe, és azon tűnődöm: apám bűvópatakszerű gondolata - homályos összefüggések láncolatában - vajon mifajta szomjúságból tér vissza-vissza a „szavalahoz”, vagyis Petőfihez. A nemzetek másodvirágzásának korszakában, a létnek azon a szintjén, ahol most éppen a tűzbe bámulok, Petőfi - a nemzeti kultúra gyűjtőfogalmaként is - oly titokzatos fényforrás, mint a vacsoracsillag: hunyt pillák alatt is jelen van, de mérhetetlen távolságban,

egyetlen ittragadt verscímével, talán kettővel, némely könnyesebb házban hárommal-négyel. A dalban, miszerint befordultunk a konyhára s rágyújtottunk a pipára, a szerző neve éppúgy nincs jelen, mint az Irinyi Jánosé a fellobbanó gyufaszálban. Persze kevés az ilyen dal. Egyet ismernek még: Kis lak áll a nagy Duna mentében. Mikor ének közben az utolsó szakaszhoz érünk, s valahová a padlás irányába üzenjük, hogy édesanyánk a könnyeit ne öntse, mert fiának kedvez a szerencse, valaki rendszerint megjegyzi: „Vásárhelyt a bútorgyárban!” Ezzel a költszetről vissza is tértünk a való világba. A további vizsgáztatás eredménye rendszerint lesújtó.

Egyik unokahúgomat, aki hat elemi osztályt végzett, megkérdeztem:

- Hol született Petőfi Sándor?

- Nem tudom.

- Hát Jézus?

(Csodálkozó mosoly: ilyen könnyű kérdés?)

- De hisz minden gyerek tudja: Jézus jászolban született.

- S még hol?

- Vagyis Betlehemben.

- Hány éves volt Jézus, amikor keresztre feszítették?

- Fiatal volt: harminchárom éves.

- Hát Petőfi Sándor?

- Amikor meghalt: úgy hallottam, ő is fiatal volt. Egészen pontosan nem tudom megmondani...

- Hát hozzávetőlegesen?

(Felcsillanó szembogár, futkosó-kereső tekintet, homlokránc.)

- Hát, úgy se tudnám...
- Hol tartotta Jézus a hegyi beszédet?
- Csakis a hegyen!
- Mit mondott a sokaságnak?
- Azt mondta: boldogok a lelki szegények, mert övék a mennyeknek országa. Boldogok, akik háborúságot szenvednek, mert ők megvigasztaltnak. Boldogok...
- Mit mondott Petőfi a sokaságnak?
- (Behúzott ajkak, révedező tekintet.)
- Úgy általában?
- Nem általában. Egy híres napon, március közepén, híres verset szavalt.
- Abizony nem tudom.
- Jézusnak volt-e felesége?
- (Mehökkenés, szemrehányó fejcsoválás.)
- Már hogy lett volna felesége Isten egyszülött fiának!
- (Riadt pillantás az ablakra: vajon meghallotta-e Isten a káromlást?)
- Petőfinek a feleségét hogy hívták?
- Petőfi Sándorné.
- (Diadalmas kis nevetés.)
- Mondj hirtelen egy Jézusról szóló éneket.
- (Legyintés. Túl könnyű kérdés.)
- Az áldott orvos közeleg, Jézus, Jézus, Jézus.

- Egy Petőfi-nótát.
- Azt inkább a férfiak tudják. Ők isznak és énekelnek.
- Kik voltak az apostolok?
- Mindenekelőtt János ugyebár. De közöttük volt Péter, Máté, Jakab, sőt András is. (Nevetés.)
- Ki volt Bethlen Gábor?
- Ugron Gábor?
- Nem: Bethlen.
- Csak Ugron Gábort üsmertük. A tekintetes urat...
- Ki volt Mátyás király?
- Hát éppen ő volt. Szóval a király...
- Mit tudsz róla?
- Amit más is. Meghalt Mátyás király, oda az igazság. Már ne haragudj, hogy megmondtam. Írtad volt, hogy a királyokat ki nem állhatod. (Elégedett kacagás.)
- Szeretsz-é verset hallgatni?
- Ó, nagyon!
- Miért?
- Mert a vers olyan szépen fejezi ki magát. Mert én is tudom azokat a szavakat, de nem jutnak eszembe. (Azután csönd, s riadt kis mozdulat. Talán egy vers után, amelynek hangulata megcukrosodott az emlékezetben.)

Talán erre kapja föl apám is a fejét, hogy a házban megszólalt a rádió.

Ugyanis nem a költészetről van szó, hanem az önkifejezés egyszerűbb öröméről. A nyelvi bőség káprázatáról a Mezőség szókincsének évszázados leromlásában. Vagy megrekedtségében? Egyre megy. Nem tudom, hol hullattuk el a szavainkat, most nem is kutatom. Elemi iskolai dolgozatíráshoz a madarak és fák nevét – a legközönségebbeken kívül – az otthonról kapott batyuban már nem találtam. A természeti és tárgyi világnak gyűjtőfogalmakra zsugorodott leltárához vajmi keveset sulykolt belénk a tanító. Vesszősuhogással hangzott a kérdés: mi virít – ki dalol? Burján és madár. Keltike, poszáta, gyöngyajak, pipitér, csorbota, csicsörke? Felröppenő és elszálló üres fogalmak. Olvasmányaimban Arany János után, akit jegyzet-imnek az elején említettem, királydíszes nyelvi köntösében a hargitai Ábel csatlakozott hozzám, hogy annál sivárabbnak lássék a mi itthoni szegénységünk. A csontra fogyott gebe, aki mégis parazsat akar enni. De az újabb kor fogalmaival már Ábel sem boldogul. Példának okáért ha sofőr unokaöcsémet megkérdem, miből áll a gépkocsi, tréfásan veti vissza, hogy az bizony magyarul leginkább kerekekből és vasakból. Tudja természetesen, hogy van kuplung, differenciál, de tengelykapcsolóról, kiegyenlítő-műről nincs tudomása. Hanem ha szereznék neki egy könyvet, amiből megtanulhassa. Öröklésre itt már nem lehet számítani; a szülők ősi fogalmi rendszerével a gépkorszak valóságát legföljebb a népmesék szintjén lehet megközelíteni.

A kuplung tehát idegenségében is gyarapodás. A tanultság jele. Kivált a tanyaiak szókincséhez képest. Pöttömnyi leányka-rokonom naponként erre jár.

- Honnan jössz?
- Tán tua túl a hedzsről.
- Mitől ijedtél meg?
- Ettől a szerencsiátul, ni!
- S innen hova mész?

- Édesám azt mondta, menjek Jánosnál.

- Mi van a tarisnyádban?

- Irka, könyv, ceruza.

- Más semmi?

- Semmi.

- Palacsinta!

- Há, hodzsne! Hétköznap nem süccsük.

Ott van a kis útravaló – hamubasült pogácsa – épen maradt és torz szavaiban: az Ómagyar Mária-siralom.

Anyám a hívó levelében említette, hogy „Vaszilika bácsid meghalt vasárnap temetik”. Mielőtt hajdani szomszédunk udvarára belépnék, egy pillanatra megállok az utcai kapuban. A gyermekkori látószöveget keresem; nyugati irányban a vörhenyes eget s a csonka lucfenyőt. Innen emlékszem az elhunyra, aki a horizontról – árnyképszerűleg fölnagyítva s a betegségben mind kisebbre fogyva – tekintett le mireánk, akik alacsonyabbra építkeztünk az út bal oldalán. Valahányszor a mi házunk ablakából elnézhettem őt, rendszerint fát vágott, konyhatetőt javított, vagy kertet ásott; mindig ugyanaz a mozdulat és buzgalom, egyre csökkenő ritmusban, míg oda került szomorú hírnek az anyám levelébe. Most úgy tűnik föl: csak megmutatta magát a horizonton a lucfenyő tövében, és elhajította a fejszét.

Ennyi volt.

Az özvegyen maradt asszonynak már a puszta köszönés is a szívére esik; görög a könnye, s félbetörött mozdulattal hessenti el a vigasztalást. Mintha azt mondaná: mit ér a szó, ha másra nem képes, mint igazolni azt, ami van?

Szívesebben beszél arról, ami volt.

Egy sajtóságos mezősegi vegyes házasság filmje pereg le előttem. Aminek a végén éppúgy két templom – a román és a magyar – négy harangja szólt, mint az elején. Részint együttérzésből, részint egy régi vita folytatásaképpen. Az

arcokra kiült a kérdés: miként alakul vajon az elhunyt lelkének túlvilági sorsa? Az égből kétarcú isten nézett le a korporsóra; a református magyarokon nyugvó szemével az özvegyet vigasztalta, ortodox tekintetével pedig szegény Moldován Vaszilikának nyitott ajtót az égbemenetelhez. Az eset nem lehetett ismeretlen számára, hiszen – a gyászoló közönség utólagos vélekedése szerint – ott volt mindvégig a családi osztozkodásnál. Még tán a kezdeti perpatvarnál is; a házasság kétoldali ellenzőinek hangzavarában. Amit a szerelem, régi szokása és természete szerint, ugyanúgy nem vett tudomásul, amiként nem ismeri el saját mulandóságát sem. Az effajta viták ugyanis rendszerint a nászágyban csitulnak el. A döntő szót apák, anyák helyett – még tán a szerelmes fiatalok helyett is – a felforrott test mondja ki, szóvalan végtagok ítéleteként. Ezután jönnek a gyerekek, és várják a bölcsőben, hogy sorra nevet kapjanak. Vidékünkön a jövődől feletti egyezkedés ilyenforma: leánygyermek az anyja vallását – és természetesen nyelvét –, fiúgyermek az apját örökölje. „Ez így valahogy talán igazságos” – bólogat rá a közvélekedés, maradék fenntartásait más hasonló esetekre tartalékolva. Ezzel az ügy – a közügy – le van zárva; a folytatás a család dolga. Még inkább a spontán kialakuló szellemi erőké. A menyasszonyi fátyol és a gyászszalag közötti térben a nyelvi osztozkodás szubjektív szándékai feloldódnak az objektív folyamatban. Kezdet a kétnyelvűség, folytatás a másfélnyelvűség, majd a gyakorlatilag ésszerűbbnek mutatózó egynyelvűség. A harangok tovább szólnak, mintegy versengésképpen, a kétarcú isten emlékezetében a fiakralányokra kötött szerződés összezavarodik, és különben is másfelé kell nyargalnia, mert a Kerekdombról újra megszőktettek egy lányt.

– Csendes természetű ember volt az uram. Még tán túlságosan is hallgatag.

Volt a házban egy Benedek Elek-féle meséskönyv. Azt olvastuk itt fennhangon; Vaszilika bácsi dohányt vágott, cukorporral is megszórta, egy-egy pillantást vetett reánk. Mintha sajnálta volna, hogy nem érti a mesét. Két nyelv fogalmi röpködtek a füle körül; egyiket beszélte, másikat hallgatta, mint a szél vagy az eső hangját. Jánoska megütötte a lábát, elpanaszolta magyarul az anyjának. Az anyja elpanaszolta románul az urának; az ura rászólt románul a gyerekekre, hogy máskor vigyázzon magára. A gyerekek kiszaladt az udvarra, és bőgte magyarul a sajogást a lábán. Egyebekben is kiütközött a mindennapi kétoldali hullámverés. Jött a magyar pap: mikor konfirmál a nagyobbik lány, meg kell tanulnia a kulcsok hatalmát. Jött a román pap: a szentelt vízzel körülprekelte a szobát, s a pénzdíjat a kántor zsebre vágta. Aztán újra előkerült Benedek Elek, és Vaszilika bácsi visszahúzódott a hallgatásba. Ott állott most már a léte a gyermekeiben meghoszszabbítva, frissen kiütköző elmoshatatlan jegyekkel, nyelvükben az oly makacs és ugyancsak magányos természetű, minden népek szájáról visszapattanó magyar magánhangzókkal: e-vel, a-val, ő-vel, amit nem tudott kiejteni. Saját anyanyelvének védősáncai mögé húzódva vetett barackot a kobakunkra, ha rá akartuk néha venni a nyelvi bakugrásra: egyedem-begyedem tengertánc. „Kacagni akartok rajtam, tekergők!”

A rosszul ejtett szónak minden jel szerint hatalmat tulajdonított, amely ellene fordulhat a komikumban vagy a hallgatóság elnéző mosolyában. Ugyanúgy: erőt érzett a tökéletes beszédben, otthonos biztosságot. Lehetséges, hogy néha eltűnődött effajta kérdéseken, mert egyszer azt mondta nekem: „A nyelv olyan, fiam, mint az asszony: elhervad, ha nem szeretik.”

Az özvegy kifaggat hogy- s mintlétem felől. Én nem kér-

dem őt: tudom, hogy gyászol. De már mosolyog is; nehogy elfelejtsem karácsonykor meglátogatni.

S ha már elindultam, meglátogatom F. D. unokabátyámat is a falu egyik végén. Nála fordított a helyzet; az asszony román, kedves-kacagású sógorasszonyom.

Keresztülvágok a réten a zsenge hőszyonyegen, majd fölkapaszodom a dombra, ahol kitágul az ég, és megszámlálhatom a házakat.

F. D. sárkunyhóban lakik, alacsony fedelűben, amilyent az araboknál láttam, s nemzeti építkezésnek véltem, holott csupán kényszerűség. Térdemig érő kerítés, lőrésnyi ablak, kalickányi kutyaól, cövekhez láncolt malac, kapirgáló tyúkok, s rossz szandálban, ingujjra vetkőzve, régi hórihorgas mivoltában – de oly soványan, mint a gereblye – a bátyám tűzrevalót tördel. Megáll a kezében az ág, és kiszalad a száján az üdvözet:

– Ne-tené !

Összeölelkezünk, a hátamat veregeti, s a tűzgyújtóval együtt cipel engem is befelé a házba. Mint mikor a fazékról leveszik a fedőt, úgy csap ki a nyitott ajtón a gőz s a zsvajgó gyerekhadnak minden bűze-párája. Ha lehunyam a szemem, orrom akkor is megmondja, mi van a plattenen, az asztalon, az ágy alatt. A fazékban fehér paszuly fő, az asztalon hagyma felvágva, s az ágy alá odapisilt a macska. Mert nincs asszony a háznál; nem látom.

Levetem a kabátom, az ágy végére telepszem, nyiszorog, dülingél alattam, pedig nem vagyok valami súlyos, cigarettára gyújtunk, füstölünk, számolom a gyerekeket, egyelőre négyen vannak, s mind úgy néznek reám, mintha a kéményen potyogtam volna közéjük.

– Hogy vagytok? – kérdem.

– Így, ahogy látod.

– Mária hol van?

- Az bizony elment - mondja röstelkedve bátyám. - Itt hagyott.

- Mi történt?

Legyint. Ki tudná azt felsorolni, mi minden történt. A két hold földet bevitték a közösbe. Ő nem akart ott megmaradni. Elment bányászni a Zsíl völgyébe. Ott sem vert gyökeret. Újra hazajött. A tagság a jövő-menőket nemigen szíveli; újra nyakába vette a világot. Az asszony hol vele volt, hol magára maradt. Nem bírta az ideiglenes életformát, a hányódást; imádkozott, sírt, kiabált egy kis folyamatosságért. D. az indulatos természetével képtelen volt békében megtelepedni, elviselni mindent, ami szerinte nem volt igazságos. Egy alkalommal szombat esti bálon támadt nézeteltérése.

- Az őrmester fölkiért a tanácsirodába, a feleségemnek, aki sírva jött a nyomomban, azt mondta, maradjon kint az ajtó előtt. Elhúzta a függönyt, és lekevert nekem öt vagy hat pofont.

- S te mit szóltál hozzá?

- Azt, hogy én ezzel nem értek egyet. Az őrmester azt mondta: őt nem érdekli, hogy mi a véleményem. Neki csak az a fontos, hogy ami történt, maradjon közöttünk. Ha elmondom valakinek, még kaphatok nehányat. Természetesen megígértem. Mikor kiléptem az ajtón, utánam szólt, hogy fésülködjem meg, nehogy azt gondolhassa valaki, miszerint ugyebár bántalom ért volna... Mária kérdezte: mi történt. Mondom: elbeszélgettünk egy keveset. Ő persze látta, hogy véraláfutásos a képem. Megint sírni kezdett.

- Miért nem mentél panaszra?

- Mert megígértem, hogy nem szólok senkinek.

- Attól elmehettél volna.

- Már kezdtem is ezen gondolkozni, de börtönbe kerültem.

Nevet, mint egy jól sikerült csínytevésen.

- Mennyi időre?

- Ó, csak néhány hónap volt az egész. Azért a fél zsák lisztért... Az asszony persze újból magára maradt. Így aztán megunta az életünket. Hazament a szüleihez. Egyik gyereket viszi, a másikat hozza; közösködünk, ahogy lehet.

A gyerekek közben megenyhültek irántam. A négy pár homlokra futott szemöldök rendre visszaszállingózik a helyére, s már beszélgetünk is, melyikkel magyarul, melyikkel románul. A nyelvtudásuk ugyanis aszerint alakult, hogy a két szülő közül mikor melyiknek az árnyékába húzódhattak.

Az apa - kissé megvidámodva - ilyenformán jellemzi őket:

- Amelyik a sarokban szipog, inkább az anyja nyelvét beszéli. Kicsi volt még, amikor elmentem a bányába dolgozni. Nem foglalkozhattam vele. A másik, aki az orrát piszkálja, a jelek szerint a legokosabb. Kétféleképpen forog a nyelve, a lehető legtökéletesebben. Ebből tanárt kellene faragni. Ez, ha láttad volna - akkor még családi békesség volt -, úgy forgatta a fejét, hol az anyjára, hol az apjára, mint a napraforgó, mikor azon kapja magát, hogy két nap van az égen. No, mondj valamit az író úrnak. Ne röstelld magad!

- Há! - mondja a gyermek, és kiszalad az ajtón.

- Most nem akar - néz utána D. - Látja, hogy nálánál okosabbakkal van dolga.

- Hát ez a kék szemű? - fordulok a harmadik felé, s ölbe kapom, de olyan rugdalózásba kezd, hogy visszaejtem az ágyba.

- Bakkecske! - szól rá dühösen az apja. - Miért rúgod a hasát az elvtársnak? Ebből zsidó papot kell csinálni. Mióta elment az anyja, csak brünnyög itt nekem.

- Elég baj, hogy elment - mondom. - Hogy lehetne visszahozni?

- Majd kitalálunk valamit.

Másfelé tereli hirtelen a szót. Csak kerülgetem hát beszélgetésünk tárgyát, akár a törött üveget. Ússzuk meg, ha lehet, vérzés nélkül ezt a találkozást.

Nem nagyon sikerül, mert végül is a kisebbik gyerek sírni kezd; az anyját akarja látni.

Zs. bátyám, apámnak másod-unokatestvére, délután azzal szórakoztat, hogy poharazás közben az álmait meséli. Egész álmoskönyvre valót. Láta már Sztálint, Churchillt, a háborúban elesett sógorát, hajdani bukaresti szerelmét, elveszett bicskáját, a mennyországot, még saját lelkét is. Füst formájában gomolygott ki az ablakon.

Mivel nincs unalmasabb a fantasztikumnál, történeteinek nem a tartalmát, hanem formai sajátosságait figyelem. Azok is álomszerűek; az önkifejezés cserépdarabjai.

Esküszem, hodzs idzs vót. A szekréttárral (titkárral) monopolt (pálinkát) ittunk. Feleségem csukat (tyúkot) vágott, sokat ettem, akkor jött a fájás a májomba. Sokáig nem bírtam alunni. Jánostul nyávogott a matyka, a szpurkát procsesz (utálatos tárgyalás) a fejembe, a nyilolás a zódalamba, az egész szerecsia-helyzet (nyomorúságos állapot) nem hadzsatt alunni. Osztán mintha fűbe vertek volna. Ettől az álom.

Az emlékezet állandóságából szinte szemem láttára hullanak ki a szavai. A nyelv ügyébe eső fogalmakon is érthetetlen, fura görbületek támadnak. Salvador Dali álom-órái fityegnek így a fán, és fordulnak le sületlen lepényként az asztal lapjáról. Jó negyven éve, hogy házasságában csak töredékesen, vagyis leginkább szelíd káromkodásképpen beszéli az anyanyelvét. Felesége nem boldogul nyelvünk magánhangzóival, amelyek még egy Rudolf nevű magyar királyi trónörökös is olyannyira megrémítettek.

Megkérdem tőle: milyen nyelven álmodik?

Vegyesen. A tanácselnökkel románul, velem például magyarul szokott értekezni.

- Mivelhogy te is megjelentél egyszer.

De gyakran nem látja, hanem csak hallja az álmot. Egyszer valaki azt kiáltozta utána: gergelice.

- Gergelice. Mi lehet az?

- Búzaféreg.

- Akkor az az apám hangja lehetett. Ő szokta mondani dühösen : gergelice.

Máskor létrán kapaszkodott föl; annak minden foka szavakat nyiszorgott. Mikor a túske szóra lépett, lezuhant. Fulladozott egy darabig, majd elkezdte énekelni:

Fecskemadár, fecskemadár,
lesz-e tavasz, lesz-e még nyár?

A feleségét is meg akarta rá tanítani. Úgy meséli a kudarcát, mint egy érdekes kalandot. Ahol megszorul az előadásban, a feléje nyújtott cigarettához egy-egy kölcsönszót is mellékelek.

- Mondom neki: veszek neked virágos keszkenőt, ha mondod: fecske. Abból a nótából való, lesz-e tavasz, lesz-e még nyár. Szól az asszony: lesz, ne búsuljak. De kimondani nem tudja, nem kacagtatja magát. Még előttem sem.

Kérdi, mi az? Fecske. Úgy tudta, hogy kanca. A szekerestől hallja, csépele a lovát és ordítja: híí, fecske! Mondom, az nem kanca. Madár az égen. Repül, cikázik, te meg mondjad: fecske. Én csak ne bolondozzam. Adjak ennie a malacnak. Ennie adtam, újrakezdtém: mondjad szépen, fecske! Hozzám vágta a mosogatórongyot. Kacagva persze. Olyan türelmes asszony nincs még egy a világon. Megittam egy üvegecske bort, az ajtóban kezdtem énekelni: fecskemadár, fecskemadár... Énekelj, asszony, kérdezzük párosan: lesz-e tavasz, lesz-e még nyár? Lesz, mondja, ha lefekszem. Dehogyan fekszem. Én addig az istennek se, amíg azt a madarat a nevéen nem szólítja. Kifűzte a bakancsomat, megvetette az ágyat. Nem is madár az, mondja, azt csak reá fogom. Igaz is. Nem madár. Én vagyok az, éppen én. Így se mondja. Ha százszor is én vagyok, mert én csak nevetni akarok rajta. Feküdj le. Hogy is hasonlítanál te ahhoz a madárhoz? Részeg számár vagy, mégis repülni akarsz. Hát igen, de csak az én drága feleségemmel. Ezt a nótát a tanító úrtól tanultam. Ősszel elmegy a fecske, de tavasszal visszatér. Én meg azt mondom: de már akkor én nem leszek, azért nálunk rakjál fészket. Erre sírtam is. Eszembe jutott, hogy meghalok. Te asszony, ha meghalok se mondd: fecske? Akkor ő is sírni kezdett. Nem elég a fecske, a halálommal is kínozom. Húsvétkor felköszöntöttek a cigányok: táncoltunk egyet. A táncban össze vagyunk hangelődva. Tulajdonképpen ez hozott össze. A közös forgás a hegedű előtt. Isten éltesse, ha meg nem haragszol. Segítesz nekem?

- Már hogyan segítenék.
- Azt sem tudod, mit óhajtanék.
- Már hogyan tudnám.
- Halljam. Egy liter bort fizetek.

Szembe könyökölök vele, és elkezdem dúdolni: fecske

madár, fecskemadár... Mire csak néz borús áhítattal, majd megölel, megcsókol, és keze fejével a szemét törölgeti.

Faggatni kezd: hogyan találtam ki a gondolatát? Mondom, hogy egyszerűen odafigyeltem. Nem, ez nem lehetséges. A pusztá odafigyelés nem elegendő. Ő is próbálta már számos esetben – eredménytelenül. Itt valami másnak kell lennie.

– Majd holnap megfejtitek – mondja anyám, asztalbon-tási szándékkal.

A fecskés rokon erősködik:

– Ennek most kell a végére járni. Most, amíg nem késő.

S ha éppen tudni akarom a saját titkomat, ő megfejtí nekem.

– Ej, nagy ravasz vagy! – veregeti a hátam. – Nem az eszeddel, hanem a szíveddel találtad ki. Mert látom én rajtad: az eszed másfelé járkal, de a szíveddel odafigyelsz.

– Vagyis hová? – szeretném tisztázni a dolgot.

– Hát oda, hogy te voltál itt a múlt nyáron, nem hagytál el, mint a párom – illegeti az ujjával a fülébe ragadt dallamot.

A feje mozgásáról látom, hogy a kerten lefelé menet is a fecskemadarat dúdolja.

SÓGOR, MAGA EZT NEM ÉRTI!

Délelőtt pártalapszervezeti ülés volt. P.-t nem választották vissza szervezőfelelősnek. Gyűléshajtónak, amiként ő nevezte magát az irónia legcsekélyebb szándéka nélkül. Pusztán a tömörebb kifejezés miatt. Most, hogy itt ül előttem kissé lehangolt állapotban, talán sértődötten és olyan orcával, mintha azt kérdezné: ki rontotta el a levegőt, bizonyára vigasztalásomat várja. Illendő lenne a rokonsági kötelék alapján.

Mivel nem ismerem az érdemeit, azt kell mondanom neki, hogy fő az egészség, a többi elmúlik. Segítségem nélkül kezdi vigasztalni magát. A gyűléshajtás nem fizetéses állás, továbbá az a hátránya, hogy leginkább ünnepekre esik a munka. Legföljebb az fáj neki, hogy az utódja beül a készbe. Így persze könnyű.

- Mi az, ami kész? - kérdem.

- Amit már nem kell csinálni.

Félórányi ideje van. Felfüggesztették a gyűlést, hogy a második napirendi ponthoz a szóban forgó cigányt előkerítsék. Többrendbéli kihágás miatt megrovásban fogják részesíteni, esetleg kizárják, ha úgy dönt a rajon.

- Csak találnák meg azt a mókust - mondja. - Ilyen cigányelőkerítő szünetet már többször is tartottunk. Van annyi esze, mindig elbujdosik, vagy betegnek téteti magát. Tudja, hogy ha elmúlik a gyűlés, mindenki barátságos hozzá, csak a gyűlés területén belül szigorúak.

Állítólagos újabb bűntette, hogy az őszi hetivásár alkalomával elcsent egy sajtot, valamint juhot is lopott. Ezért kell sürgősen előkeríteni. P. kinéz az ablakon, majd utána kiált valakinek:

- A cigányt keresed?

- Hát te?

- Én is. Szólj, ha megtaláltátok.

Addig tisztázhatjuk P. bátyám fáradozásainak értelmét.

- A helyzet ugyanis az - magyarázza -, hogy amikor kilencszázötvenben engem megválasztottak, sokkal nehezebb volt a munka. Ez a mai semmiség ahhoz képest. Ha nem tévedek, legalább egynegyedére csökkent a gyűlések száma. Ha előkerül, feldolgozzuk a cigányt, és megyünk haza. De mi volt akkor?

Karácsony nagyhetében a rajoni szervek először telefonon kezdtek érdeklődni: milyenek az ünnepi kilátások, lehet-e megnyilatkozásokra számítani? Hogyne, hogyne!

Jöjjenek csak nyugodtan, mert lehet. Kántálás lesz, betlehemezés meg másfajta érdekes elmaradottság. Úgy értették persze: mitől kell tartani? P.-nek az elején nagyon oda kellett figyelnie, hogy felfogását összehangolja a rajoni küldöttek nyelvezetével. Minden, amit helytelenítettek: az volt a megnyilatkozás. Egy váratlan morfondírozás, ellenvélemény vagy pusztá tájékozatlanság. A jelenség lényegéről P.-t egyik rajoni felelős – a faluból elszármazott tanító – ilyenformán világosította föl, mikor halat szállítottak Mezőzáhról: íme milyen szép sima a tó vize. Mint az egyöntetű vélekedés. De itt-ott felugrik egy-egy ponty. Nem lehet tudni, mikor és hol mutatja meg magát. Ez a megnyilatkozás. Ezért kell ébernek lenni. Ugyanígy advent hetébe is. Az ellensúlyozási összejövetelek tömkelegét kellett megszervezni. Agitátorok gyűlése; tanítók, háziasszonyok gyűlése; a fiatalok mozgósítása kultúrversenyekre. Egyik napról a másikra megszaporodott a rajoni küldöttek száma. De jöttek a tartományi szervektől is. Tele volt velük a tanácsiroda. S mindahány P.-től kérte számon a hallgatóságot. Foglalkozása és megbízatása szerint ki-ki a maga részét követelte a falu testéből-lelkéből. Egyik legalább harminc embert óhajtott, hogy megtartsa előadását az ember származásáról. („Minimum!”) De gyorsan, harminc perc alatt. Sokat úgyse akar beszélni a fűtetlen teremben. A másik új törvényeket ismertetett, a harmadik táncolni, énekelni kívánt, némelyik éppenséggel bűvészkedni. Egy-egy teherautónyi üzemi műkedvelő kint várakozott a falu végén: ha lesz tömeg, eljátszanak egy antiklerikális darabot, ha nem, mennek tovább a szomszédba. Volt, aki rajtaütésszerűleg a téli mezőgazdasági munkálatok felől érdeklődött; ismét mást a kosárfonás, az egészségügy, a juhok mesterséges megtermékenyítése érdekelt, valamint hogy a papok vajon mit fognak prédikálni. P.-nek főtt a feje, fogalma sincs a papok szándékáról, különben is hon-

nan kerítsen elé annyi embert oly változatos igények számára. Az asszonyok mosnak, takarítanak, kemencét hevítenek, a férfiak borért, tűzifáért nyargalnak, nehéz őket a mozgásban megállítani. De menjen csak doboltatni, mert ha dobbal verebet nem is: embert lehet fogni. Még dobja sincs a falunak? Elképedtek a küldöttek. Türelmetlenek és idegesek voltak; siettek haza ők is ünnepelni. De kellett a jegyzőkönyv, hogy az előadásait hányan hallgatták meg, hányan szólaltak fel. Ordított szegény kikiáltó napjában háromszor is. Akkoriban, hogy élesíteni kellett az osztályharcot, már be volt rekedve az ember. „Az egész hangos korszak ugyebár az ő torkán ment keresztül.” A karácsonyi szolgálatot is rendszerint P.-re osztották. A tanácselnököt betegség címén sürgősen hazahívták Marosvásárhelyre, a titkár már délután berúgott borvételezés közben. Maradt hát a gyűlésfelelős. Az őrmester maga mellé rendelte; együtt rótták az utcákat, és magyarázták a kántálók-nak, hogy amit művelnek az ablakok alatt, az tulajdonképpen éjjeli zene, amihez külön engedély szükséges. Engedély nélkül viszont nem tekinthető éjjeli zenének, hanem csendzavarásnak, jobb tehát, ha ki-ki hazamegy és lefekszik békében. Az emberek nem akartak lefeküdni; a leleményesebbek csak annyit kérdeztek: szabad-e kántálni, azzal benyomultak a házakba, ott énekeltek, és ilyenformán az egészet házi mulatságnak lehetett elkönyvelni. Ebbe nem szólt bele az őrmester. Igaz, a többinek is csak elmondta a magáét, s hagyta, hogy kedvük szerint csatangoljanak. Jóságú ember volt, kár, hogy később másfelé rendelték.

– Látod, ezért volt nekem nehezebb dolgom – mondja P. kissé megnyugodva, hogy mindezt elmesélhette. – A mi akkori tevékenységünk eredményeképpen ilyesmivel ma nem foglalkozunk. Senki nem üti az orrát a betlehemesek

dolgába. Egyáltalán nincs az a jövés-menés, okvetetlenkedés.

- Úgy gondolod, hogy okvetetlenkedés volt?

- Pardon. Ezt az emberek mondták.

- Voltak ilyen megnyilatkozások? - kérdem.

- Már hogyan lettek volna. Az csak természetes.

A bujkáló véleményét szeretném kiugrasztani.

- Hát akkor a tevékenységeitek eredményeképpen, vagy annak ellenére változott a helyzet?

Kínosan mosolyog, a fejét vakarja:

- A tanító úr, aki most felelős elvtárs a rajonnál, azt mondta, hogy nem kellett volna csinálni, de azért helyes volt. Ott ült valaki mellette a tartománytól, az mindjárt rászólt: pardon! Ma már nem lenne helyes, de akkor helyes volt. „Így kell ezt mondani.”

- Éppen akkor miért volt helyes? - kérdem.

- A tanító úr szavaiból úgy vettem ki, hogy azért volt helyes, mert csináltuk. Ha nem csináltuk volna, nem lett volna helyes. És mivel ma nem csináljuk... helytelen volna folytatni...

Belegabalyodunk a tanító úr előadásába. Már azon vagyok, hogy más oldaláról közelítsem meg a kérdést, amikor bekiáltanak az útról: megkerült a cigány.

- Hát szaladjunk! - ugrik föl P., s invitál, vegyek részt a gyűlésükön, nagyon érdekes lesz.

Bejutnom persze nem oly egyszerű. Az éjjeliőr megállít az ajtóban. Hirtelenében nem ismer föl, pedig sokat szivaroztunk együtt.

- Az elvtárs kiküldött? - kérdi szigorúan.

- Nem látod, hogy rokon? - förmed rá P.

- Lehetséges - mondja az őr. - De ez itt nem rokoni összejövetel, hanem alapszervi gyűlés.

- Nem rokoni minőségben jött, hanem mint elvtárs! -

csattan föl P. kissé megsértődve, hogy az őr nem tiszteli a hajdani felelős mivoltát.

- Az más - bólint az ember, s boldogan, hogy végre tennivalója is akad, benyit az iskolaterembe megbeszélni ügyemet a rajoni kiküldöttel.

Míg várakozunk, lóhalálában nyargal a szövetkezeti el-
árusító, Sz. nagybátyám szombatos veje - akivel tehát só-
gorságban vagyok - megkérdezni, hogy ki lehet-e nyitni a
kocsmát vagyis a bufetet. Felgyűlt a nép az ajtó előtt,
szivarat, pálinkát óhajt, és főképp zúgolódik a zárva tartás
miatt. P. úgy tesz, mintha a kérdés még mindig reá tartoz-
na; meghányja-veti magában a dolgot, és azt mondja:

- Nyisd ki!

A válasz nem nyugtatja meg az elárusítót. Továbbra is
aggodalmaskodik: vajon a vezetőség egyetért-e a nyitás-
sal? P. kifejti, hogy ezért most nem lehet külön vezetőségi
gyűlést tartani. Más ügyek vannak napirenden. Nyargal-
jon csak vissza, nyissa ki a kocsmát.

- Kinyitom! - mondja az elárusító. - De baj ne legyen
belőle.

- Miért lenne baj? - avatkozom én is a beszélgetésbe.

- A nyitás miatt.

- Záróra van?

- Nincs záróra. Tulajdonképpen most kellene nyitni.
Öttől kilencig.

- S akkor miért nem nyitod?

- Éppen azt kérdem, hogy lehet-e?

- Miért ne lehetne?

- Sógor, maga ezt nem érti.

Valóban nem értem, de a föltárt helyzet alapján ítélve
azt kell mondanom:

- Hallgass ide! Kocsmá van, szivar, pálinka van, vásárló
van, zúgolódó van, öt óra is van. Akkor miért nem nyit-
hatsz? Mi akadályoz?

Őt a rendelkezés akadályozza. Nem ő kapta ugyan, hanem az elődje, a pénzkezelésben lebukott elárúsító, de föltehetőleg rá is vonatkozik. Tavaly a kocsmával szomszédos helyiségben szokták tartani a gyűléseket. Akkor valamelyik vezetőségi tag – nem emlékszik, melyik, arra sem, hogy milyen indokolással – utasításba adta, miszerint gyűlés esetén a kocsmát zárva kell tartani. A vékony fal miatt vagy más meggondolásból, azt ő nem tudhatja. Azt sem, hogy ez meddig marad érvényben.

– Ha félkilométerrel errébb tartjuk a gyűlést, természetesen nem érvényes – mondja P. diadalmas felismeréssel.

A sógor erről – látom az arcán – nincs határozottan meggyőződve, de ha már ketten is biztatjuk, elrohan nyitni.

Énnekem erről az jut eszembe, hogy mikor a székelemek meggyilkolták a bíboros fejedelmüket, a pápa száz esztendei böjtöt rótt ki rájuk büntetésképpen. Százötven év múltán, mikor már senki sem tudta, mi okból, még mindig a büntetéshez tartották maguk. Feledékenység lenne? Vagy tán az a bölcs meggondolás, hogy ha valamivel nem értünk egyet, biztonságosabb kétszeresen is végrehajtani? A sógor ez utóbbi felfogás híveként latolgatja a kockázatokat.

Közben megkapom az engedélyt a bemenetelre.

Harminc-negyven ember szorong a gyerekméretű padokban.

A dobogón, hajdani tanítóm asztalánál, a rajoni kiküldött. Termetes, kidolgozott kezű, tréfára hajlamos ember. Kissé vicsorgó, de rokonszenves, ép-fogú kacagásával, nem hivatalos megjegyzéseivel még a gyűlés megnyitása előtt jókedvre hangolja a társaságot. Hátral az utolsó padban a vádlott is fel-felkacag, de mikor azt hallja, hogy napirendre van tűzve, hirtelen összehúzódik, pislogni kezd, mintha sóba mártották volna.

– Jöjjön csak előbbre az első padba! – invitálja a kiküldött.

Az ember fogja a sapkáját, begombolkozik, és nagy illedelemmel eljön s kérdi: nem ülhetne-é a kályha mellé, mert úgy sejtí, kezdődik benne a tüdőgyulladás. Valaki megjegyzi, hogy a sejtelem csak kifogás, de ha fázik, üljön a kályha mellé.

A titkár röviden ismerteti a tényállást, majd kezdődik a beszélgetés.

- Hol dolgozik?

- A termelőszövetkezetben s másutt is... ahol csak lehet.

- Mi a véleménye saját magáról, H. elvtárs? A munkáját hogy végzi?

- Jól, természetesen.

- Inni szokott-e?

- Azt mindenki teszi.

- De azt mondják, a hetivásáron ittas volt.

- Az igaz - bólint H. - Éppen ezért nem emlékszem pontosan mindenre.

- Remélem, tudja, miért tűztük magát napirendre.

- Már hogyan tudnám.

- Miért ?

- Hát mert verifikálnak.

- S miért verifikáljuk?

- Hogy miért? Az elvtárs bizonyára tudni akarja, hogy van-e itt valami, ami kivetni való.

- Hát van-e?

- Lehet, hogy van, lehet, hogy nincs. Egészen pontosan én azt nem tudhatom. A vezetőség tudja.

A küldött nézi az embert, a fejét csóválja, s megkérdi:

- Mondja meg őszintén, H., megérdemli maga, hogy párttag legyen?

Nehéz kérdés. H. jó darabig hallgat, szipog, köhög, majd így vélekedik:

- Lehet, hogy igen, s lehet, hogy nem. Ember hiba nélkül nincsen. Egyedül az Isten hibátlan.

- Vajon? - rebben föl a kiküldött sűrű szemöldöke.

- Úgy gondolom legalábbis.

- Ezt most ne vitassuk. Azt mondja meg: mi egy párttag kötelessége?

H. úgy vágja ki a választ, mintha hetek óta erre készült volna:

- Kérem szépen: ne igyék, ne járjon fehérnépek után, és forduljon a nép felé.

- Ennyi az egész? - nevet a rajoni ember. - A lopást kifejtette.

Ezzel kezdődik a tulajdonképpeni tárgyalás. H. kifejti, hogy a lopás, amivel megvádolták, valójában félreértés. Leírja részletesen a helyszínt, a cselekményt. Egyik kezében cigaretta volt, a másikban a botja. Tüzet kért az öregembertől. A cigarettát a másik cigarettához közelítő mozdulat folytán a botja meglendülhetett, amitől az öreg megijedt, és a sajtot elejtve, futásnak eredt. H. azonban arra számított, hogy az öregnek elmúlik az ijedelme, és visszatér a sajt után.

- Megszáradt, uram, a sajt, annyit vártam reá, a botot is elhajítottam, nehogy megint félreértés támadjon - magyarázta H. -, de sajnos az öreg nem tért vissza.

A kiküldöttet a nyilvánvaló hazugság láttán a letargia kerülgeti.

- Mondja: miért nem jár alapszervezeti gyűlésekre?

- Mert házat építek. Nem tudom, az elvtársnak van-e háza, jó lakása? - kérdi olyan hangsúllyal, hogy ez már el-lentámadás. - Énnekem nincs. Vályogsárból rakom föl villával. Azt először le kell önteni vízzel, meghinteni polyvával, és alaposan megtaposni. Taposom én, a gyerekek s a beteg feleségem. Mire meg van taposva az agyag, verik a kerítést, hogy menjek gyűlésbe. A nap nem törődik azzal, hogy idelent a földön az emberek gyűlést tartanak: a sarat megszáritja. Úgy nem lehet fölrakni.

Többen is bólogatják s mondják, hogy ebben az egyben az embernek igaza van. A küldött nem is firtatja tovább a dolgot. H. vérszemet kap, és elmondja az életrajzát, a lehető legkomorábbra színezve. Elésorolja az osztályharc korszakában szerzett érdemeit. Többen is közbekiáltanak, hogy ezzel ne dicsekedjék. Valaki föláll, és hosszadalmasan ecseteli H. akkori tevékenységét. Valóban annyit gyalogolt, futkározott, hogy esténként a felesége vizes borogatást rakott a lábára. De megtérült busásan a fáradsága. Kulákokat, pontosabban kuláklistára vett parasztokat leppezett le, s jelentette a „kollektáló bizottságnak”, melyik hová rejtett el két-három zsák búzát, kukoricát. „Magam is eldugtam, kérem, hat véka búzát, nem röstellem bevallani, az istállóba a hídlások alá. Különben étlen haltunk volna, olyan nagyon megvágta bennünket a szérűn. H. az ilyenformán földerített gabonából huszonöt százalékot kapott. Ha százalék jár valakinek az osztályharcért, nem csodálom, hogy lelkes. Ő rakta ki mindennap a zászlókat, s amíg mi sírtunk a cséplőgép mellett, ő járta a verbunkost a városi táncos csoportokkal, hogy déli szünetben szórakoztasson bennünket.”

A felszólalás úgy hat, mint egy puska lövés. A kiküldött a tarkóját vakargatja az elmúlt idő után bámészkodó csendben, majd hirtelen fordulattal azt kérdi:

– És a juh?

Igen, a juh! Amely időközben visszakerült ugyan a tulajdonosához, de nem H. erénye, hanem az erőszakos beavatkozás útján.

– Tehát maga hazafelé tartott a vásárból a lószekerével.

– Igen – bólint H. – De fogalmam sincs róla, miként kerülhetett a juh a szekereembe. Becsületistenemre mondom, a bégetésére fordultam hátra az ülésen. Sajnálom, nincs tanúm rá, aki igazolná a párt előtt, hogy a meglepetéstől keresztet vettem.

- Mit tett ezenkívül?

- Mendegéltem és csodálkoztam. Miként kerülhetett oda? Arra gondoltam: valamilyen csoda folytán. Vagy heccből tette valaki, hogy bajba sodorjon... Nem tudtam a dolgot megfejtetni. Fejtsék meg az elvtársak, ha tudják.

- Meg van fejtve már - mondja a küldött. - Egyetért ugye velünk, hogy a kommunisták nem hisznek égi csodákban.

- Természetesen - biccenti H. A száját is eltátja, oly őszinte és ártatlan érdeklődéssel tekint az asztal irányába.

- A csoda abban áll - mondja a küldött -, hogy maga azt a juhot egyszerűen ellopta.

- Én? - hökken vissza H.

- Úgy, ahogy mondom.

H. meglepődik, mélységes sajnálkozás ül ki az arcára.

- Annyi bizonyos - mondja -, hogy én azt a juhot el nem loptam. De ha olyan szerencsétlen vagyok, hogy az elvtársak másként látják a dolgot... ha úgy döntenek, hogy loptam, akkor én alávetem magam a többség határozatának.

Kitör a nevetés. A küldött a ceruzájával kopog. H. újabb védekező rohamot indít; a múltját vonultatja föl mentségére. Hogy ő elsőnek iratkozott be a kollektív gazdaságba.

- Kilencediknek - korrigál valaki. - Sőt, ragaszkodtál te is ahhoz, hogy az alakuló gyűlésen kilencediknek szólítsanak elé.

- Annak magyarázata van! - mondja H.

Akik ugyanis megkutyálták maguk, és hiába rakták alájuk a tüzet, az istennek sem puhultak, az egyes számú belépőnek „kórházi méretű” verést helyeztek kilátásba. H., aki valóban elsőnek írt alá, a második vagy legalább harmadik helyre pályázott. (Kevéske földjét még 1946-ban elkótyavetyélte; belépése csupán képletes értékű volt. Nem annyira önmagával, mint inkább a veréssel kellett szembenéznie.) Újabb fenyegetésre a legbiztonságosabbnak mu-

tatkozó utolsó helyre ugrott, ahonnan, mint párttaghoz nem méltó rubrikából, visszataszigálták a lista elejére. A nyolcas hely foglalt volt így választotta a kilencet. Úgy gondolta – és ebben ragyog föl a meggondoltsága s kiváló taktikai érzéke –, hogy ha el is páholják az elsőt, másodikat, talán még az ötödiket is: mire a kilencedikhez érnek, kifáradnak a megtorlók.

– Ilyenformán ki lett az első a listán? – kérdi a küldött.

– Éppen az, aki a verést megígérte – mondja H. fölragyogva a történelmi elégtétel boldog érzésétől.

Úgy néztem, azt reméli, hogy a harsány kacagásban, a térdét csapkodó, dülingélő tömegben az ő kis bolyongó bűnét szem elől tévesztik. A kiküldött bejelenti, hogy a sajt és a titokzatos juh ügyét a rajoni bíróság fogja tárgyalni; az alapszervezet ahhoz igazítja majd a határozatát.

Egy öreg tehenész elaludt mellettem.

A szomszédja oldalba üti:

– Kelj föl, te! Nem vagy az állomáson.

Megyünk hazafelé.

IDŐT VEGYENEK!

Ma reggel másfél óra alatt sikerült tüzet raknunk, hogy a puliszkát megfőzzük. Pedig nem vagyunk félreszájúak, hogy ne tudjunk a plattenbe fújni. Egy bogos csutak feldarabolásával küszködtünk.

Az idő, ez a drága anyag, amiből az életünk készül, olcsón és ömlesztve kerül itt forgalomba. Amihez tíz kilométerrel odébb – az iparosított Sármáson – percek szükségesegek, nálunk órákba telik. A reggelikészítés például vagy a bevásárlás. Míg az új üzlet fölépül, néha egy csomag rajzszegeért is tíz kilométert kell gyalogolnunk.

Ezerszer hallom : „sietek!”

- Hová és főleg mennyiért? - kérdi a hajdani kisiparos.

Eltekintve azoktól a korszerűnek nevezhető munkálattoktól, melyek a felnőtt lakosság egyötödét foglalkoztatják, a sietség, vagyis az idő és megfelelő anyagi érték ritkán találkozik itt egymással. Az anekdota, miszerint a vonaton utazó kamarási asszonyt hellyel kínálják, s azt mondja: nem ülök, lelkem, mert sietek, itt születhetett valahol a környéken. A sietség értelmetlensége: a földosztásig nyúló féljobbágyi életforma bölcselete.

Nézzünk körül.

A nagyjából gépesített nyári-őszi teendők s az állami gazdasági napszám-idény elmúltával öcsém a hegyeket nézi: vadászokat vár, akik hajtópénzt fizetnek. Tegnap reggel egy főorvos hátizsákját vetette vállra, s indult el nyulat ugrasztani. Este került haza, félszáz kilométernyi gyaloglás utcán, berekedve az ordibálástól.

- Mennyit kaptál? - kérdi anyám.

- Öt lejt és rengeteg üres patront.

A patronok tetszetősek és színesek. Örvendez a fiú; mint egy ugandai vadászkeszítő. De nem tűri, hogy a napi keresetét kicsinyeljük. Végeredményben igaza van: a nyúlpenz anyám parasztnyugdíjának egynolcada. A gyönyörűségről nem beszélve, amit a vadászat nyújtott. Igaz, hogy a nagylábujja kibújt a bakancsból; a javítása többbe fog kerülni. Apám azonban úgy rendezi, hogy a tízlejes munkával cipész-rokonunkhoz gyalogol át a harmadik faluba. Mindössze tizenkét kilométer. Míg biciklije volt, és betegsége nem gátolta a pedálozásban, a nagymosáshoz kékítőért is bekarikázott Kolozsvárra; oda-vissza csupán száz kilométer. Öregkatonaként 1943-ban Tordáról is hazagyalogolt, hetven kilométerről, kimenőképpen. Megebédelt velünk, megjavította a kályhacsövet, és indult vissza az esőben. Mint a teknősbéka, amelyről úgy tudjuk, hogy bárhol is legyen, elindul a tenger felé.

Jóska öcsém mindennapi futtatásai már nem vehetők teljesítményszámba apám gyaloglásaihoz képest. Azt mondja neki anyám :

- Szaladj ki Gergely bátyádhoz, kérdezd meg, szüksége van-e borjúhúsra.

Jóska fogja a sapkáját, füttyörészve tűnik el a ködben.

Az út csak négy kilométer. Dél tájt kerül vissza, de már nem füttyörészve, hanem a fáradságtól gőzölögve. A nyolc kilométerhez a hegyeket is hozzá kell számítani.

- Te hol tekeregtél?

Megkérte valaki: ha már arra indult, szaladjon át a következő hegyen is a gyekei tóhoz, vigyen el egy horgot a halászmesternek. Semmiség az a kis többlet: újabb három kilométer.

- Kell-e hús Gergelynek? - kéri anyám a jelentést.

- Már hogyne kellene. De kitől?

- Nem mondtam, hogy Iszpász Iuontól?

- Erről nem volt szó! - méltatlankodik a fiú.

- Na, vedd szépen a sapkádat, és eredj vissza, mondd meg neki.

Míg öcsém elindul, hogy a hibát újabb fél nap alatt helyrehozza, egy hírneves tudós könyvét olvasom. Élet, álom és idő kapcsolatáról értekezve, mintha éppen ide hallgatózott volna a tünődéseimbe. Naplószerűleg följegyezve többek között egy tipikus napját ismerteti, példázatként a század ritmusáról. Hajnalban kél, este tízkor fekszik; úgyszólván percekre osztott napja; dzsessz-dallam, néhány lélegzetvételnyi szünettel. Kisebb társaság: egy néptanácsi takarító ember, egy határpásztor és apám előtt ismertetem a tényállást. Elszörnyülködnek. Álmukban sem gondolták, hogy a tudósok is pitymallatkor kelnek, mint az állatgondozók. Némi aggodalom is kiült az arcokra: vajon ez a percekre vagdalt élet - negyedórás születésnap-i ünnepség

stb. – ugyanúgy fenyeget-e minket, amiként az emberiségek egy részét elkapta már?

– Ilyesmit apád is írhatna – mondja anyám. – Az talán még érdekesebb lenne.

– Vessünk párhuzamot! – mondják. – Halljuk, mit mond a tudós.

A tudós: Ébredés reggel fél öt órakor. Fél tudatos állapot. Harminc perces társalgás (a kacifilaxisról) tudatos és tudattalan énem között.

Apám: Nem kell csergőóra. Hajnalban a hátamra telepszik a hideg. Harminc perces társalgás tudatos és tudattalan énem között a nedves és a száraz fűrészpör közötti különbségről. Fűtőanyagra lenne szükségünk.

A tudós: Öt órakor kiugrom az ágyból. Torna, mellkas-expander, ülőgyakorlat, fekvőtámasz, álló-kerékpár. Megborotválkozom, jéghideg fürdő, a konyhában elkészítem és megeszem a reggelimet.

Apám: Ugyanúgy kiugrom az ágyból. Torna: felhozok egy veder vizet a kert aljából. Elcsúszom, hasra vágódom. A felkászálódás megfelel a fekvőtámasznak, mellkas-expanderezésnek. (Mi az, hogy expander?) Tüzet gyújtok, megiszom egy csupor aludttejet.

A tudós: Hat óra. Elbukdácsolok a nagy hóban a közeli garázsig, és autómmal az intézetbe hajtok. Hirtelen eszembe jut, hogy ma van a születésnapom, az ötvenhatodik.

Apám: Hasonlóképpen elbukdácsolok a nagy hóban a falu végére, valamelyik sofőrt megkeresni. Megkérdem: nincs-e útja véletlenül a városba. Egy kis fűrészpört szeretnék hozni tüzelőnek. Azt mondja: nincs útja. Akkor eszembe jut, hogy már harmadik hete csak érdeklődöm; soha senkinek sincs olyan útja, amelyből valami kis hasznom nekem is származna.

A tudós: Reggel 6,20. Kétperces terefere (politika, időjá-

rás) az éjjeliőrrel a portásfülkében. Bemegyek a dolgozószobámba. Rágyújtok az első pipára. 6,30. Magnetofonba diktálom készülő könyvemet.

Apám: Ezen idő alatt elbukdácsolok a másik sofőrig. Van útja. Nagy öröm. Megkérdem: engem elvinne-e magával? Szívesen, de fűrészpont nem hozhat; árut kell szállítania. Ilyenformán nincs értelme, hogy vele menjek. Az egész bukdácsolás értelme a fűrészpont. A harmadik sofőr, Miszter Jani vállalja, hogy engem is elviszen, a fűrészpont is hozza. Szerencsés napra ébredtem. Hazaszaladok, hogy felkészüljek az utazásra. Kétperces terefere a feleségemmel, politikáról, általános gazdasági kilátásainkról. A ma reggeli vélekedések szerint G. G. alelnökünket le fogják váltani. Szemet vetett M.-nek a feleségére, M. reá húzott négyszer a bottal, G. G. – tekintve, hogy fontos személyiség – kétezer lej fájdalomdíjat követelt. A helyi hatóság csupán száz lejre büntette a tettet. A pénzt azonban M.-nek az államkasszába kellett befizetnie. G. G. helyzete most tovább romlik azáltal, hogy fennhangon panaszkodik; miszerint őt az államkassza javára püfölték el; ha ezt jóelőre tudja, természetesen nem hagyta volna magát, hanem elszaladt volna. Gazdasági téren: egy méhcsaládom megdőglött.

A tudós: 8,30. Bejön a titkárság vezetője, hogy megbeszéljük a napi teendőket. Európai körút szervezése, csekkek kiállítása kocsijavításra és a gyerekek tandíjára.

Apám: Feleségemmel én is megbeszélem a napi teendőket. Istálló kitakarítása, hogy elraktározzuk a fűrészpont, körút szervezése Ludas, Mezőbodon irányába, ahol állítólag ócska kaptárakat lehet vásárolni. Csekkek kiállítása: három lej élesztőre, tíz lej aszalt szilvára.

A tudós: 9,30. Körüljárók a laboratóriumokban. Számomra ez a nap legfontosabb része. Asszisztenseimmel számba veszem a kísérletek eredményeit.

Apám: Dudál Miszter Jani. Indulás fűrésziporért. A kabinban a jó motor-melegben nincs helyem a könyvelő miatt. Felkapaszkodom hátul a zsákok tetejére. Assziszten-seim is vannak: B. Mihályné kenyérért jön, a nagybögős ci-gány gyantáért, a közelgő ünnepekre való tekintettel. Hi-deg van, összehúzódok, fújdogálom a markom. Meggém-beredem, mire megérkezünk. Valahányszor így utazom, mindig eszembe jut a felfordulásunk. Sajtot, tiszta inget és egy csupor szilvaízet vittem a gyerekeknek Kolozsvárra az internátusba. A Feleki hegyen a kocsii bezuhant a mélység-be. Engem a pótkocsii az üres hordókkal együtt kihajtott egy szántásra. Ott feküdtem sokáig a hátamon, törött bor-dákkal, és gondolkoztam, merre gurulhatott a szilvaízes csupor. A halálnak, ha már egészen közel van, nincs jelen-tősége.

A tudós: 12,30. Ebéd után a napon sütkérezem, derékig meztelenül. Testem többi részét gondosan elektromos ta-karóba burkolom, mert harap a hideg.

Apám: A városban megkeresem az ismerősömet, aki a fűrésziport ígérte. Mivel egyelőre nincs itthon, a kapuban várakozom. Hogy hasznosan töltssem az időt, kidolgozom elméletileg egy újabb találmány vázlatát. Abból indulok ki, miszerint valahányszor becipelem a házba a fűrésziporos kosarat vagy zsákot, feleségem megállapítja, hogy szeme-telek. Tehát a dobkályha belső hengerét úgy kell megszer-keszteni, hogy kiemelhető legyen. Ezután az istállóban töltöm meg fűrésziporral, a kosarat pedig kivonom a forged-lomból. Már nem is fázom, annyira föllelkesít ez az elgon-dolás.

(A néptanácsi takarító ember és a határpásztor aziránt érdeklődik: milyen lehet az elektromos takaró, hogy nem ráz-e stb. Amennyire értek hozzá, elmagyarázom a csodás pokróc lényegét.)

A tudós: Félórás ebédszünet után visszamegy a dolgozó-

szobájába: olvas, átnézi a magnetofonba diktált, legépelt szövegeit, azután beül az autóba, hazamegy, rövid torna, vacsora, gyermeknevelés. Anyu behozza a süteményt, azután lefekvés, regényolvasás, villanyoltás – és másnap kezdődik minden előlről. Egészen a koporsóig.

Apám: Ismerősöm telefonál egy másik ismerősének; az is fölveszi a kapcsolatot valakivel, akitől átvehetem a fűrészport. Közben elveszítem Miszter Janit, órákig keresem. Ahhoz képest, hogy a hetven felé járok, eléggé fürgén szaladgálok egyik utcából a másikba. Végre megtalálom a sofórt. Elmegyünk a megadott helyre. Vaskapu, rácsos ablak, fegyveres őr. A börtön kapujában állunk. Nyújtogatom a nyakam; odabent fűrészpor-hegyek. Mint a mesében. Kitűnő, száraz anyag. Ez valósággal robbanni fog a kályhában. Közlik, hogy csak a sofőr mehet be, énnekem kint kell maradnom. A sofőr szint vált az ijedelemtől. Azt kérdi, vajon a fűrészpor kihozatala törvényes-e? Nem szeretné, hogy egy füst alatt őt is visszatartsák. Megnyugtatom: ahhoz, hogy odakerüljön, először le kell füleljék, felkísérjék a milíciára, majd tárgyalás, ítélet és csak azután. Rabot egyet se látok. Bent dolgoznak a műhelyekben. Az ő kezük alól kerül ki a rengeteg fűrészpor. Eszembe fognak jutni, amikor karácsony estéjén befűtök a dobkályhába. Sohasem gondoltam, hogy ilyen értékes kapcsolatra teszek szert velük.

Mikor mindennel rendben vagyunk, a fegyveres őr barátságosan integet. A fűrészpor tetején ülök. Nagy sebességgel száguldunk hazafelé. A gyantás cigány és a kenyeres asszony valahol lemaradt. Milyen boldog lesz a feleségem, mikor hazaérkezem, és látja, hogy a fűrészpor tetején ülök. Most már, ha fúj is a szél, nem kuporodom össze, hanem nézelődöm a havas mezők felett. Eszembe jut, hogy fiatalabb koromban a kántor úr kezdeményezésére kórust

alakítottunk. Téli estéken összegyűltünk az iskola termébe, azt énekeltük:

Hegyen ülök, búsan nézek le róla,
mint a boglya tetejéről a gólya.

Többszólamú kórus volt, és mint egy rossz cseber, folyton széjjelesett. A második esztendőben eljutottunk az ötödik versszakig, ahol azt kell énekelni:

Holtom után vajon mi lesz belőlem?

Nem emlékszem, hogy befejeztük volna. Másoktól is kérdezősködtem: vajon elénekeltük mi végül is azt a dalt? Nem tudják. Olyan lassan haladtunk vele, hogy menet közben a tagoknak egy része felnőtt, férjhez ment, megházasodott, vagy éppen kihalt, még mielőtt belekezdünk volna az utolsó versszakba, ahol a költő vadfa szeretne lenni az erdőben.

Végül, tizennégy óra húszkor lerakodás, dobkályha-átalakítás, begyújtás, várjuk, hogy meleg legyen.

Megállapítjuk, hogy eredményes napunk volt, nincs okunk panaszra.

A SZERENCSE NYOMÁBAN

Ráadásul a határpásztor is elmesél egyet-mást az idő színeről és visszájáról.

Évek óta dül a környéken egy sárkány: a mesés nyeregmények híre. Pillanatok alatt bárki gazdag ember lehet. A sorsjegyekbe zárt Hétfejű Szerencse ezúttal nem iszik embervért; megelégszik aprópénzzel is. Gyakran nyoma vész, majd újra fölűnik a napilapok hirdetéseiben, vásárosok

értésülései útján. A közeli városka kirakataiban néha magának a győztesnek is a fényképe: Ecce homo! Íme, aki nem sajnálta az idejét meg a három lejt! A győzteseknek egész legendaköre van. Egy tízéves kislány autót nyert, a falu bolondja mesés összeget a Pronosporton; annak csupán a kamatja vezérigazgatói fizetés. S mivel a szerencsét könnyebb nyakon ragadni, mint a szolgálatunkban megtartani: a gonosz mindig közbelép. Az autót, a nagy summa pénzt rendszerint elcsalja valaki a szájtáti parasztoktól; egy kibicelő tojásfelvásárló, munkanélküli bűvész stb. A nyereményt igen, de nem a reménységet, amely gyakran álmokba költözik, onnan sugallja a szerencsés számokat. Így járt az útkaparó, aki a 33-as és a 97-es kilométerjelző között teljesít szolgálatot. Egyrészt a két szám, másrészt biciklibalesetének dátuma jelezte álmában a nyerési lehetőségeket. Felesége és lánya azonban vásárba menet a saját álmát is figyelembe véve, módosított a számokon. Ilyenformán a Pronosport-vagyont a szomszéd falu baptista prédikátora vágta zsebre, s hagyta ott menten a híveit is, dupla szomorúságot okozva. A látomásos útkaparó – szemtanúk szerint – azóta is veri a feleségét meg a lányát. Érthető dühvel és teljes joggal. Elvégre hogyan is merészeli egy asszony összekeverni saját butaságát azzal, amit az ura álmában meglátott.

Apám is betársul néha sorsjegyvásárlásba. Összeadják ketten-hárman a szükséges összeget, majd felváltva gyalognak be a szomszédos városkába az eredmény felől érdeklődni. Miközben a szerencse kísértése más oldalról is jelentkezik.

Közhírré tették a nyáron, hogy kolorádó-veszély mutatkozik, legyen tehát mindenki éber! Sőt, aki a pusztító bogarat valamely krumplitövön vagy más hasznos növény hátán megtalálja, és a vezetőségnek bemutatja: kétezer lej jutalomban részesül. A kikiáltó ember – kit a sokszori or-

dibálás miatt Szamárnak neveznek – nem hangsúlyozta eléggé, hogy jutalomról van szó; a kétezer lejt eleinte kilátásba helyezett büntetésnek vélték, ezért nem figyeltek oda. Mint rendszerint. Később más formában adták hírül a rendkívüli kereseti lehetőséget. A gazdasz-mérnök előadást tartott a rovarrellenség pusztító erejéről. A tanítók az iskolában, egyes csoportfelelősök a mezei munkások között végeztek felvilágosító munkát. A kolorádóbogár az Észak-Amerikai Egyesült Államokból származik; az óceánon átkelve először Francia-, majd Németországban okozott tetemes károkat. „Most pedig Kamarást fenyegeti!” – magyarázta a tanító a térkép előtt a pálcájával hadonászva. A kolorádóbogár 1 cm nagyságú, hátán tíz fekete vonal húzódik végig; éppen ez az, amiről könnyen felismerhető. Lárvája cinóber- vagy narancsvörös. A narancs színét sokan el tudták képzelni, a cinóbert azonban senki. „Néz-zétek! Mint annak a lánynak a köténye!” „Így már világos!” – bólintottak a hallgatók. Valakinek az az elgondolása támadt, hogy könnyebb eligazodás végett a cinóberkötényes lányt vigyék magukkal a keresésbe. „Ne marhaskodjunk, emberek!” A kolorádóbogár egyetlen nyáron három nemzedéket szaporít, amelyek hasonlóképpen utódokat hagynak hátra. Egyetlen nőstény harmincmilliót szaporít évente és közel öt holdnyi burgonyatermést képes elpusztítani. Hozzá képest a drótféreg, bagolypille, levéltetű, cserebogár valóságos istenáldása. A népnevelők nagy képzelőerővel ecsetelték a veszély méreteit, hogy fölébresszék általánosan a veszély tudatát is.

Ma még zöld a mező. A közös táblákon és a háztáji kertekben egészségesen virít a gülbaba fehér virága. Ha jelzett istencsapása valósággá válik, a falut átkeresztelhetik a Siralomvölgyévé. Akkor pedig a mocsokszínűvé hervadó, majd lehulló virágok, a rongyos-likacsos, széjjelfoszló levelek, a lábukon senyvedő ptyókaszárak, sorvadó indák, a

földben rothadásnak induló gumók látványa szörnyű lesz. Mint minden betegség, a pityókának is ez a kolerája hordában zúdul a mezőkre. Egyik féreg a másikat táplálja, az oszlás miazmái utálatos bűzben terjengve szaporítják el a nyüvek hadait, mételyt, bélférget, takonykórt, száj- és körmőfájást, ocsmány tetveket, melyek a gyümölcsfák koronáin, az állatok megrühesedett bőrén, valamint az ember hasában rendeznek nyüzsgő lakmározást. Sok túlzás volt ebben. Hogy mennyi az elég, azt a több mutatja. A gazdasági vezetők ama felfogás alapján, hogy eredményt csak túlzások árán lehet felmutatni, a riadalomkeltést választották. Kiegészítésként pedig a magas vérdíjat a kolorádó fejére!

A közelgő veszedelmet az emberek nagy lelkesedéssel fogadták. A fölvezolt rémképet még rémesebbé festették, mivel nem hittek benne. A kételyt a beharangozott nagy summa keltette. Vajon képes lesz-e a pénzügyi hivatal egy bogárért ennyit áldozni? A vezetőség azonban komolyan fölkészült a háborúra.

A tanácsirodában sűrűn csengett a telefon. A felsőbb szervek helyzetjelentést kértek, utasításokat adtak arra nézve, hogy a küzdelmet – ha majd elkezdődik – miként kell megnyerni. A szérűn sorban álltak a permetleves hordók; már csak a bogár hiányzott. Meg a jutalomdíj a parasztok zsebéből.

Az első napokban leginkább gyermekek rajzoltak ki a mezőre. A szülők zavarták ki őket, hogy a gondosan őrzött kertekben és őrizetlen közös földeken célt s értelmet kapjon a tekergés. Később – miután ígéretüket az illetékesek becsületszóval is megerősítették – a felnőttek, öregek, aggok, hadirokkantak is megmozdultak. Elsőként a mindenkori vállalkozó szelleműek; Boldizsár-napi kereszthalászok, szerencsejátékosok, többszörös házások, volt elnö-

kök, munkahelyváltogatók. Utánuk a nehezebb természetűek: a gyanakvók és hitetlenek is.

A vakszerencse reményében s a könnyebbség kedvéért a kutatást a háztáji kertekben kezdték. Ki-ki a maga portáján. Senki sem tűrte volna, hogy saját területén idegen kéz matasson a pityókaszárak között, s esetleg éppen az ő nyomorúsága változzék át másnak a szerencséjévé. Emiatt csetepaték is támadtak. A határsértőket és betolakodókat kiebrudalták a kertekből. A vitatkozás kocsmában és utca-sarkokon gyűrűzött tovább. Vajon közügy-e vagy magán-érdek a kolorádó felfedezése? Tűrhető-e, hogy azokat, akik lusták, vakarózó természetűek és nem vetettek krumplit, bárki is megakadályozza a veszély elhárításában? Ők ugyanis – hangoztatta a pityókaföldek felelőse – nem a pusztulást óhajtják megakadályozni, hanem csupán a pénzre fáj a foguk. Menjenek tehát kapálni, kaszálni – általános pangás keletkezett a nyári munkálatokban –, ne húzzanak hasznot olyan helyzetből, amit mások teremtettek. Akármifajta veszedelemből származó előnyhöz csakis annak van joga, aki magát a veszedelmet előidézte. Vagyis kockázatot vállalt. De hisz épp eleget instálta őket a vezetőség, számos felhívásban, élőszóval és falragaszokon: jóemberek, ültessetek pityókát, zöldséget, ne tűrjétek, hogy a munkástestvérek drágábban vegyék a fokhagymát, mint a fűgét, narancsot, szentjánoskenyeret. Akkor az igényesebb munka, amely természetesen kolorádó-veszéllyel jár, nem volt ínyetekre. Most ne számítsatok hát a kétezer lejre sem! Ha mégis elnyeri valaki az illetéktelenek közül, legalább felét adja le a pityókabrigádnak. A pityókások pedig tételesen be a kultúrotthon kitört ablakait. A kutatási jogon való osztozkodást az adószedők is meg szerették volna nyergelni olyképpen, hogy csak az tehesse lábát a krumpliföldekre, akinek nincsen adóhátraléka. Ezt az elgondolást nem engedélyezték. Hanem ellenkezőleg: véget vetettek

akármifajta megkülönböztetésnek. A falu apraja-nagyja munkához látott. Egyetlen jogos panasz hangzott el: azok is mászkálnak, akik nem tudják, mit keresnek: nem ismerik a bogarat. Azt sem tudják, hány csík van a hátán, a termést ellenben összetapodják, tönkreteszik. Ennek volt alapja. A kincskeresők kisebb-nagyobb hadai akármifajta bogarat gyufaskatulyába, zacskóba gyűjtöttek, rohantak a mezőgazdászhoz: „Ezt kerestük-e?” „Ne marhászkodjunk, emberek!” Mezei poloska, cincér, ganajtúró és egyéb ártatlanság került a gyűjteménybe. S mindenütt a tatárkodás szomorú következménye. Széjjeltaposott hompok, indák, letarolt leveles szárok. Akik úgy gondolták, hogy a kolorádó a földben bujkál, kikapával, ásóval bolygatták meg a töveket; és ha már megbolygatták, egy-egy fészekaljába gülbaba zsákba, tarisznyába került. Ordibáltak a brigádosok: a termés veszendőben! Megszigorították az ellenőrzést, a motozást azonban nem tartották lehetségesnek. Ha valami mindenkié, kockázat nélkül ki vállalja a tulajdonos és a motozás szerepét? A kockázat éppen az volt, hogy a testvéri egyetértésben élő komák, sógorok egy-két szem pityóka miatt ellenséges viszonyba kerülhetnek. Inkább a termésnek egy része vesszen oda, mintsem oly zaklatott kedélyállapotban netán verekedés, súlyos következményekkel járó konfliktus támadjon. A lefülelt atyafi jogosnak tetsző méltatlankodásba kezdett; nem elég, hogy nyakunkon a veszedelem, és nem elég, hogy az osztályharc idején egymás torkának estünk, még most is folytassuk a hajcihőt a bajban, mikor békének kellene lennie?! Az emberek tele voltak jóakarattal és reménységgel. Azt is tudták azonban: ha valamely keresésnek épp az a célja, hogy ne találjunk semmit, legalább a mindennapi kudarcok hasznából csöppenjen valami. Annál is inkább, mivel a termelőszövetkezet sem a szervezett, sem a magányos négykézláb-járásért nem írt föl munkanapegységet. A kez-

deti egység ilyenformán megbomlott. A kihágások is elszaporodtak. A szőlőcsőszök jelentették, hogy a szőlőtolvajok kolorádóbogár keresése címén hatoltak be a kertekbe. Mivel a községhez még két falu tartozik, nagy későre az alárendeltek is jelentkeztek, számon kérték a tanácstól: őket miért nem értesítették arról, hogy olyan bajra számítanak, amelynek az alján szerencse rejtőzik. A vezetőség végül letiltotta a kutatást. Nincs bogár! Még mielőtt hozzánk érkezett volna, megsemmisítették a nyárádmentiek. „Akkor miért taszítottak bennünket pánikba?” – tajtékozottak a vérmes reményűek. Fölsorolták, hogy mi mindenért ijedeznek ezen a világon, valóságos veszedelmektől: kinek jutott hát eszébe nyakukba sózni a lehetségeseket is, mi több: az elképzelteteket! Egy nyugdíjas rendőr néhány decim hatása alatt el is indult megtorolni valamilyen formában a dolgot. De valaki mégis megtalálta a keresett bogarat. Tíz fekete csík volt a hátán, mindenben megfelelt a személyleírásnak. Kiderült azonban, hogy nem az első bogár. Nem az, amit kerestek. A vezetőség ugyanis hamarabb megtalálta.

„Aztán mondza valaki me nincs benne kacagás – háborog a határpásztor, aki a derékfájása miatt csak ímmel-ámmal vett részt a kutatásban. – De kinek a bukszájába csúszott a kétezer lej? Az isten tudná megmondani. Hát ha jövőre esment jön a kolorádó? Lesz akinek ordibálni? Lesz aki nyargaljon? Én részemről vakuljak meg, ha lesz. Udzs éljek én, mert minél nagyobb a kiboszás, annál kisebb a nyargalás. Mit szólsz hozzá?”

Ui. Megkérdeztem egy hivatali embert: mi igaz a történetből? Akkor ő még frissen került a faluba: nem ismeri a részleteket.

- Volt-e kolorádó-veszély? - kérdeztem.

- Volt.

- A kétezer lejt megígérték-e?

- Természetesen.

- Ki vette föl?

Erre nem tudott válaszolni.

HA ÉN TUDTAM VOLNA, HOGY TE VAGY MÁRIA!

A megbízatásom így hangzott:

- Te leszel az angyal.

Jónás kapálózott az isteni küldetés ellen; én örömmel vállaltam. Jónásnak az Úr nem ígért frissen sült peracet, mákos kalácsot és töltött káposztát. A kántor úr megvereggette a vállam, melyet serkedő szárnyaim bizsergettek.

Karácsony szombatján déltájt anyám csak azt sajnálta: nincs fényképész a faluban, hogy megörökítsen a maradékainknak.

Papírból készített, zizzenő szárnyam volt és földig hulló fehér hálóingem. (Az inget minden esztendőben lányos házaktól szereztük, s máig is a fülemben ragadt Tőkés néni elutasító válasza, miszerint nem azért varratott a lányának csipkés hálóinget, hogy akkora bakszamarak bújjanak alája.) Kopacra nyírt fejemet rózsaszínű koszorú övezte.

Bizonyos, hogy menyei látvány lehettem.

- Mintha nem is a földre születél volna! - mondta anyám az egekre nézve, mint aki ott nekem lakható házat s hozzá édenkertet keres.

Az elismerésre az arcom is kipirosítottam megnyálazott

színes papírral, s határozottan éreztem, hogy a készülődésben több az öröm, mint később leszen a véghezvitelben.

Délutánonként a szárnyaim ragasztottam a falu egyetlen cipésmesterétől szerzett csirizzel. Odakint hullott a hó, a magasság mintha fehér röpteret készített volna a szállani vágyó léleknek.

- Lám, hogy repülsz? - mondta nagyapám.

- Alacsony helyről nem bírok felszállni - mondtam, és létra után nézelődtem.

Annak a közepe tájáról, karomat kitarva, rúgtam el magam az űrbe.

A búzagaszt szemelgető tyúkok, kacsák közé zuhantam. Míg összeszedelőzködtem, akkora kotkodácsolás támadt körülöttem, mintha a hóval együtt valóban az ég küldött volna.

- Idegen szárnyakkal nem lehet repülni - állapította meg nagyapám bölcs komolysággal, majd hozzátette: - Jó lennél madárijesztőnek. Tulajdonképpen ki találta ki ezt a komédiát?

Mondom, hogy okos egyházi emberek.

- Azoknak sincs eszük - füstölgött apó. - Ennyi fáradtsággal meg lehet fejni a tehenet, megtámasztani a kerítést, és egyáltalában: hasznos munkát lehetne végezni. Amióta a szárnyaiddal boldogtalankodol, anyádnak néhány veder vizet hozhattál volna, hogy a ház földjét megtapassza.

Nagyapám az emberi élet egyetlen értelmét a munkában látta. Az élethez való jogunkat a fölvgadalt száraz ág ölszámán, a mosáshoz, főzéshez felhordott víz mennyiségén mérte. A játékot naponként elátkozta, s mélységes megvetéssel tekintett a felnőttekre, akik a gyermekhez lehajolva maguk is gyermekded műveletbe fogtak. „Fagyönkök!” - mondta nekünk, amikor egy-egy regénybe felejtkezve órákig ültünk az istálló padlásán. Semmit el nem

ismert, ami képletes formában jelent meg előtte; hitte, hogy Isten létezik, de a hit gyakorlásával járó ceremóniát számúzta az értelmes cselekedetek rendjéből. Reggeli mosdáskor a törülközőbe suttozta az imádságot; ha ilyenkor zajongás támadt a háta mögött, egy-egy szilaj káromkodást is beleszólt a szent szavak közé. Megesett, hogy a Miatyánk közepe táján eszébe jutott valami; akkor hozzánk fordult, megkérdezte: megkötöttük-e a kutyát, kicövekeltük-e a malacot, s ha megnyugtató választ kapott, az imádságot ott folytatta, ahol abbahagyta. De ritkán ment el a templomba, s akkor is csak anyám rábeszélésére. Az intézményesített hit kívülrekedt az érdeklődésén, s ilyenformán magam is a műszárnyaimmal.

Valamivel lámpagyújtás után indult útnak a betlehemescsoport.

Tarka társaság voltunk, s foglalkozásra nézve is a lehető legvegyesebbek; királyok, szolgák, angyalok, pásztorok s egy bús apa: Szent József.

Énnekem Piroska járt az eszemben. Ha benéztem a betlehemes ládába, a gyertya halovány fényében Szűz Mária arcáról az ő arcának vonásai ragyogtak reám, s töltöttek el jóleső nyugtalansággal.

Elindultunk. Az egyébként szelíd természetű, szunyókálásra hajlamos mezősegi kutyák éktelen csaholással követtek bennünket. Az öltözékünk hergelte őket. Heródes-Lukács Jóskán a tiszteletes asszony elnyűtt, kék pongyolája lötyögött; Gáspár királyt, a szabadszájú Rózsa Miklóst valamelyik uradalmi szobalány szoknyája nyugtalanította kamasz ingereinek viháncolásában. A szoknyát megmeglibbentve, csak úgy szórta felénk az obszcén szavakat. „De jó Kati-szaga van!” – mondta, s végighempergett a havon, egyik angyalunkat is magával rántva. A bús apa, Újfalussi József, közönséges lepedőt csavart magára, a pásztorokon juhbőr búzlott, a futár püspöksüvege messze

világított. Ha ruházatunk szegényes volt is: a két király fején ott csillogott a díszes papírkorona.

- Indulás! - kaptuk a parancsot a gyermekirtó királytól.
- Igyekezzünk a bárókhoz, tudják meg a nagy hírt még vacsora előtt.

A nagy hír az volt, hogy megszületett Jézus.

- Keljünk fel s menjünk el! - lelkeztem én is, a szárnyaim rebbentve, és lelki szemeimmel Piroska harmatorcáján csüggve. - Mert ha valaki megelőz bennünket a hírrrel, az urak a kapukat bezárják, és a kutyákat is eleresztik.

Utunkat tudós emberek is megírták. Faragó József kedves barátom egyik kiadványának alcíme így hangzik: „Jeu et chant de Noël á Pusztakamarás.” Bevonultunk a folklórtudományba.

A kántor úrnál a mennyezetig érő, gyönyörűen földíszített karácsonyfa elé állítottuk a betlehemes ládikót. A csákos futár a botjával koppintott, elújságolta, hogy örvendetes szép hírt hallott az éjjel, odakint az ajtó előtt Szent József küzdött a kutyákkal, Heródes fennen hangoztatta, hogy minden toppantására ég s föld megrendül, és toppantott is valóban a fagyúszagú foltos bakancsával, de csillag helyett a bajusza esett le, és ezzel a színpadi vétséggel egyidejűleg én is kiröppentem a való világból. Szárnyaim alatt nem éreztem a spárga szorítását, a gyertyák és csillagszórók az égitestek sebességével suhantak el örömtől repeső szemeim előtt. Elfelejtettem, mi végett indultam el otthonról, csak azt tudtam, hogy minden vasárnap elrebegett gyermeki fohászom: add Uram, engedd Uram, hogy Piroska engem szeressen - ím beteljesedett, mert Piroska ott ült kicsi fehér széken a fenyőágak alatt, és reám nevetett. Mint egy elszakadt gyöngysor úgy pergett rám a kedve, és akkor olyan mozdulatot tettem, mint aki leszakítja a szárnyait és átadja annak, aki arra született, hogy földön járó emberek csak a tekintetükkel illessék. S bár szö-

veg és helyzet szerint hallgatnom kellett volna, feléje fordulva énekelni kezdtem.

- Mit akarsz te, fiam? - szólt rám a kántor úr. - Összezavarod az egész istenséget.

Erre a szóra magamhoz tértem, és míg a király bajuszát visszarágasztották, verejtékező homlokom törölgetve azon vitatkoztam magamban a kántor úrral, hogy a szent estének a szerelem nélkül semmi értelme.

Kifelé menet a szárnyam beleakadt az ajtóba és leszakadt. A hónom alá vágtam, úgy vittem, mint cigány a törött hegedűjét. A dombon - míg a többiek a ládikóban a szamarat és a pálmafát rendezgették, a fából faragott kisdedet a jászolba helyezték - leültem a hóra, s a kántorlak ablakában Piroska arcát kerestem...

Elmúlt karácsony estéje.

Inkább éjszakát kellene mondanom, hajnalban ugyanis még kántáltak az ablakok alatt. Tömegesen és szólóban egyaránt. A szabadtéri színjáték nagy kórusa százfelé szakadva ismételte és variálta ugyanazt a dallamot, amelyet este elkezdett.

Mint a járni tanuló gyermek, időnként hasra vágódva bukdácsoltak a köszöntők.

Megjött a karácsony
veres paripáján
fagylaló szelet fúj
zuzmarázott száján
Jézus a megváltó
e napon született
azért szent nevével
kívánom hát nektek
kolbász alatt nyögjön
a vén kakasülő

bőséggel teremjen
búza málé szőlő
bojtosfarkú bornyú
tíz-húsz az udvaron
csikó tinó bárány
birka az udvaron...
tisztá jószívemből
kívánom ezeket
adjon a jóisten
boldog ünnepeket

Scoală gazdă din pătuț
și ne dă un colăcuț
că și ma' o schi făcut
sită deăsa n-o avut
pe când sită-o căpătat
covata ni s-o stricat
s-o sfăghit mama cu tata
ghi ce n-o tommit covata
gata!

(Hej gazduram, ki az ágyból
harapjunk abból a kalácsból
jóanyám is süttött volna
sűrű szita ha lett volna
mire sűrű szitát szerzett
a tekenő széjjelesett
karácsonynak szent estjére
veszekedés lett a vége
itt a vége!)

Apám is kántálni ment a presbiterekkel. Anyám otthon tartott szolgálatot. – „Szabad köszönteni?” – „Szabad, szabad!” – ismételte gyermeki örömmel. Le-lehunyta a szemét, próbálta kitalálni hang, vétség, ének szerint a vendégek személyét. „Ez Juli, ez Feri, Gergi, Verona, Ilona! Újra látjuk egymást!” – A gyerekeknek és a cigányoknak kiosztott egy zsáknyi peracet. Jóízűen kacagott a tréfás köszöntőkön. „Mondd még egyszer!” – „Hallgasd!” – intett felém. Rokoni, baráti, ismeretségi szálakat bogozott újra. – „Ezt a fiúcskát ismered? A Jónás fia! Hát azt a szép lányt? A Mihályé! Öleld meg bátyádat! Istenem, be szépen nőttök! Istenem, hogy múlik az idő!”

Már lefeküdtem volna, de meg kellett várnom a betlehemeseket. Egyebek között Jóska öcsém is, aki – hogy megérkeztek, mindjárt láttam – a fáradt angyal szerepét játszotta. Fáradt volt Heródes, Szent József, a futár is, az egész istenes társaság. Alkonyat óta járták a falut, a határt, nem csoda, hogy amikor énekre került a sor, heten kilenc felé vitték a dallamot. – „Mint a politikusok” – jegyezte meg D. bátyám, aki maga is egy kacskaringós kántálás szárnyain ereszkedett közibénk a savanyú bor és mákos kalács mellé. A kalácsban kevés volt a mák, szimbólumszerű. „Legalább nem ragad a fogunk közé.” A karácsony-

fa: fonnyadt, félredűlt ágacska, sztaniolpapírral díszítve. „Csak ennyire futotta.” „A kis unokámért!” Öcsém angyali rongyain-szárnyain, égre emelt énekes arcán önmagamát vehettem szemügyre huszonöt év távolából. Kellő áhítat híján luciferi józansággal vettem újra tudomásul, hogy a valamikor oly fontosnak vélt szereplés mily komikussá törpült az időben. Ez alkalommal a szemlélődés szerepe jutott ki nekem. A kántáló rokonság mintha megérezte volna magányomat, sapkát vetett a fejemre, sálát a nyakamra:

- Gyerünk kántálni!

- Ó, neki nem illik. Nem szabad.

- Jöhet nyugodtan, velünk van a párttitkár is.

Diadalmasan cipeltek magukkal. A fiammal együtt.

- Lásson mást is a gyermek, nemcsak azt, amit lát!

Két vagy három utcát végigkántáltunk. „Ím itt a zúrban maszületett gyermek, ó jöjjeteki-mádjuk, ó jöjjeteki-mádjuk királyunkat!” Jólesett zuhanyoznom az örömük záporában.

Reggelre belepte nyomunkat a hó.

Az ágyból még sokáig a néptelen utat néztem, ahogy elhullámzik az ablakunk alatt. Simának látszott, s hogy szavam az ünnephez igazítsam: afféle mennybe vezető ösvénynek. De én akkor már tudtam róla, hogy a csalóka felszín alatt bokamarjító göröngyök és keréknyomok leselkednek a hiszékeny gyalogosokra.

Múlt és jelen kavargásában, étellel-itallal terített asztaloknál ilyenformán botlottam szüntelen lélekficamító emlékekbe is.

- Mégis eljöttél hát!

- Régóta készülsz ugye hazajönni?

- Régecske.

- Egy-egy írást küldtél magad helyett.

- Nem tudom, hasonlítottak-e rám.

- Sokszor igen, sokszor nem.
- Még egy pohárral!
- Ne vedd meg szerény hajlékunkat.
- Mihály bátyád bizony meghalt.
- A legrosszabbkor, szegény, Isten nyugtassa meg.
- Van annak már tizenöt esztendeje.
- Elsiratni sem tudtuk becsületesen.
- Hát mert akkor rakták alá a parazsat.
- Olyan volt a helyzet: ember embernek farkasa.
- Ötvenben volt, igen. Semmink se maradt akkor, csak a becsületünk.

- A mákos kalácsból... azt kóstoljátok.
- A képen? Az a kisebbik lányom. Örvendünk, hogy sikerült az érettségije.

(Öröme való hálákat adjunk az Istennek. Ne pityeregj, gazda, tégy bort az asztalra.)

- Gyertek, jertek, kerüljétek beljebb!
- Virradjunk fel egészségben!
- A vejem sofőr, mondhatni jól keres.
- Most már jól vagyunk, ha nem is legjobban.
- Az ivóvizünket az állami gazdaság elvezette a maga irányába.

- És a legelőnket az elnök valósággal elajándékozta.
- Odaállt az elnök és azt mondta: nesztek.
- Hát a mi teheneink?
- Azt mondták: magántehenek.
- Közmunkával és közpénzen csorgót építettünk. Betonfalat, válut, mindent.

- Szemet vetett reá az állami gazdaság.
- Pedig már nem vagyunk magánparasztok, hogy azt mondhatták volna, amit a tehenekről.
- Egy kis töltött káposztát!

(Adjon Isten sokakat, sok karácsony napokat, bort, búzát eleget, az üvegnek feneket, hogy ihassunk eleget.)

- Ez a nagyobbik fiam.
- Mi lesz belőle?
- Írástudatlan.
- Ahhoz van kedve?
- Arra vagyunk itt kényszerítve. Csak négyosztályos az iskola.
- Nem tött ki a létszám.
- Négy év alatt a püspök sem tanul meg tisztességesen írni-olvasni.
- A szomszéd faluba mehetne. Akinek pénze van.
- Internátusba.
- Láttad az új tanítónőt?
- Lehet, hogy láttam. Nem ismerem.
- Te sem ismered?
- Mire megismerné őket az ember, odébbállnak. Úgy mennek-jönnek, mint a drótos-tótok.
- A mi időnkben itt kezdett el tanítani, itt is halt meg a tanító.

(Ha én tudtam volna, hogy te vagy Mária, aranyból, ezüsből szállást adtam volna, én pedig a hideg földre lefeküdtem volna. Kusti ne!)

- Azt a kutyát pedig mindjárt farba rúgom. Nem lehet a szájától tisztességesen kántálni.

A didergő Mária, az üldözött gyermek s a szomorú Szent József kint rekedt az ablak alatt. A házba belépők sapkájukat a térdükhöz veregették. A tompa puffanások mintegy gongütésszerűleg jelezték, hogy vége az illúzióknak. A hóval együtt a játék kedvét is lepallták magukról.

CSONKAHETI ÖSSZEGEZÉS

Két színjáték között – mert hisz közeleg a szilveszter is – számba vesszük a verekedéseket. Néha pofonok csattanak a szeretet ünnepén. Bicskázás nem esett; a véleménycserének ez az ősi formája nálunk nem nagyon ismeretes. Emberölésért – emlékezetem szerint – a faluból senki sem került börtönbe. A kés, ha évtizedenként megvillan, rendszerint más faluból jött vendégek műve. A helybéliek – eredendő szelídségüknél fogva – a verekedésben is megdöntöttek. Éppen ezért megfutamodásban, ingszakításban és asszonyi beleszólásban látványosabb jeleneteket produkálnak. Rendszerint megnézik, hova ütnek, s a kiterjedt rokonsági kapcsolatok révén – amikor is tízen-húszan vetik rá maguk egyetlen személyre –, a csetepaté forgószélszerűleg támad és távozik. Ami a nyomában marad: a nők kórusának hexameterbe szedett epilógusa. A konfliktus később bevonul a törvényszéki tárgyalótermekbe, ahol ugyancsak a kiterjedt rokonság egyöntetűleg és a kötelező eskü súlya alatt a verekedést letagadja. Vagy pedig az áldozatot esküszí kezdeményezőnek, elhintvén ezzel egy újabb háború fagyálló magvait. A hamis tanúk őszinte pillanataikban cinkosan összekacsintva maguk is beismerik, hogy félrevezették a bíróságot. Miként? Részint a cselekménynek oly művészi elbonyolításával, hogy az egy Dürrenmattnak is becsületére válna, részint pedig isten segedelmével. Megkérdeztem a néptanács könyvelőjét:

– Miként áll elő az isteni segedelem?

– Azáltal, hogy a Fennvaló nem jelenik meg a tárgyaláson.

– Volt eset rá, hogy megjelent?

– A régimódi eljárás szerint meg szokták idézni. A tanú, ujját a keresztre helyezve, Isten színe előtt esküdött az üd-

vösségére, hogy csakis az igazat mondja. Ez az eskütétel már nincs forgalomban.

- Az ember színe előtt nem kötelező az igazság?

- Kötelező, de hiányzik a kényszer. A félelem.

A könyvelő fejtegetése oda lyukadt ki, hogy a félelem legfőbb terméke a hazugság, de némelykor az igazság is. Például a vallásos hitű tanúk esetében, akik a racionális emberire alapozott formáság kötelező ereje alól irracionális réseken bújnak ki, elkerülvén az Atya komor tekintetét.

Az áldozat pedig keresi az igazságát. Persze magánúton. Fiainak, még unokáinak ökle révén is. Anyám hozta reggel a hírt, hogy P. unokaöcsémet a kocsmában felpofozták. A verést állítólag több mint két éve hogy megígérték. Jóval az ünnepek előtt, kideríthetetlen okokból páholták el J. másodunokatestvéretem. A főkolompos szülőfalunk, haladásunk örömmel üdvözölt szaporulata volt: a fiatal és iszákos körorvos. Szemtanúk állítása szerint ezzel a kiáltással vetette magát J.-re :

- Én vagdoslak, én gyógyítlak!

Bicskával alaposan összefaricskálta páciensét - kinek azelőtt még C-vitamint osztogatott, miközben ugyancsak részeg rokonai egy-egy orrba vágással, hasba rúgással asz-szisztáltak. Alapos munkát végeztek: a másod-unokatestvér kórházba került.

Ezektől eltekintve az ünnep jól sikerült. Aki arra érdeemesnek nyilvánította magát, úrvacsorát vett, a templomban felolvastatott a kántálás és betlehemezés pénzügyi mérlege. A jövedelmet - mely a kurátor szerint az idén rekordot jelent - a papilak s a torony tatarozására fordítják.

MIT IS ÁLMODTUNK?

A konyhában anyám beszélget valakivel.

Az imént még a gyenge máktermésről volt szó, s íme, mit hallok:

- Lénárd Pista negyvennyolcban meglövetett. Föl van jegeyzve a régi írásokban.

- Miért lövetett meg?

- Forradalom volt, és elégette Bocskor tekintetes úr kommenciós iratait.

- Így van ez. Ne avatkozzék az ember másnak a dolgába.

- Egy év múlva, negyvenkilencben, Máté Marcit is meglőtték.

- Biztosan ez is beléavatkozott valamibe.

- Rekviráló katonák a kövér disznóját akarták elvinni.

- Mondom ugye. Inkább hagyta volna.

- Az ő disznója volt. Az ő dolga.

- Mikor szól a puska, ne avatkozzék az ember a saját dolgába se.

Kivel beszélget anyám a konyhában? Ezt már megnézem magamnak. Abbahagyom a naplóírást, átkukkintok az ajtó ablakán. L.-né, a testes szomszédasszony fogja elmenőben a kilincset, hóna alatt az apám javította mákdaráló. Mitől ugrottak akkorát, vissza negyvennyolcba, fel nem foghatom. Sejttem csupán, hogy valaki – és nyilván kárára – megint beleavatkozott valamibe. Később amúgy is föltalálják a hírt a reggeli mellé. „Istenem, be sok veszéllyel jár az élet!” – sóhajt L.-né aggodalmas pillantást vetve az első ház felé, mintha éppen én volnék az a Lénárd Pista, aki belemártja magát a saját dolgába, és aztán meglövetik.

Még mindig ez a pillantás? Idestova húsz esztendeje, hogy a cselekvés mámorában rohamra szólító harsonák hangjai közepette ezzel az aggodalommal oly kihívóan

szálltam szembe, aminőre csak az ifjúság reggeli óráiban képes az ember. Egy kolozsvári napilap hasábjain magam is földosztást követeltem – radikálisat –, más alkalommal pedig tizennyolc éves tapasztalatlanságom egész hevével lőttem ki Dávidként a parittyámat egy polgári román politikusra, kinek nagyszámú, késes hívei naponként ígérték, hogy szíjat hasítanak a hátunkból. (Meg is tették aztán!)

Akkor apám, mint az ágyúgolyó – igaz, hogy sajttal, szilvaízzel szelídített ágyúgolyó –, robbant be ötven kilométerről az internátusba:

– Mit csinálsz te, fiam?

– Hegyezem a ceruzámat – mondtam ártatlanul.

– És mit akarsz tulajdonképpen ezekkel az írásokkal?

– Groza-kormányt! – szólalt meg bennem az utca visszhangja.

– Hát ez igazán szép dolog – bugyolálta apám a feddő-féltő szavait keserves mosolyba. – Nem elég ötödik gimnáziumi osztályban a latin, számtan, természetrajz. Új tantárgyat vetettek föl: a kormányalakítást.

– Ez a lecke van most fölhangyva történelemből – szellemeskedtem.

– S úgy gondolod, hogy nélküled azt a kormányt nem lehet megalakítani?

– Sok kicsi sokra megy – mondtam.

Apám tünődve vizsgálta arcomat, mintegy számbavételképpen, hogy azonos vagyok-e a szándékaimmal.

– Biztosan nem magadtól találtad ki, hogy mit akarsz – vonta le a következtetést halálos pontossággal.

Elakadt bennem a szó. Zavarba estem, mintha plágiumon értek volna. Váratlanul olyan megvilágításba kerültem, amely csöppet sem kedvezett tudatlansággal vegyes ifjonti hiúságomnak. Apám szavai nemcsak megállapították a tényállást, hanem értékelték is egyben; olyasmit tulajdonítok magamnak, aminek fordított viszonyban – a

tulajdona vagyok, eleven és lelkes eszköze más szóval. Eladdig a viharos külső körülmények, a feltorlódott események hullámhegyein szónokló közéleti személyiségek hatása észrevétlen, álomszerűleg szívódott föl bennem, válott véremmé, kisebbségbe szorítván otthon szerzett, poétikusan szemlélődő hajlamaimat. Talán a két nagyapa, énemnek kétféle forrása birkózott bennem. Székely Gergely a közéleti tevékenység embere volt, sok ideig falusi bíró a régi világban. Családunk legnagyobb újságolvasója. A gondolat szüntelen cselekvésként pattant ki belőle; nem valamely végok feszegetésére, mint inkább karjának meghosszabbítására szolgált: rendeletek végrehajtására, verekedő cigányok széjjelugrasztására, mindenre, amire apai nagyapám, Sütő Mihály a csendes szemlélődés kosarából legföljebb egy-egy pillantást vetett. Írástudatlan lévén nem olvasta az újságokat, de nem is vetette meg az emberi buzgalomnak e harsány termékeit; a rotációs papírból jó vas-tag cigarettát lehetett sodorni. Előnye volt, hogy nyálazásra gyorsan puhult, könnyen megragadt, a füstje – a rányomtatott gondolatok szellemével ellentétben – tiszta volt.

A két öreg váltakozó vonzáskörében egyszer mesét, verset írtam, másszor hajlamaim elől szökve, egy akkor még homályos kötelességérzet sugallatára, boldogan ugrottam fejest a társadalmi cselekvésbe. A csábító lehetőségnek sem mélységeit, sem rejtett sziklaköveit nem ismerhettem.

Apám sem, de kétségtelenül fejlettebb volt a veszélyérzete; hasonlóképpen az oknyomozó hajlama is, mert így szólt hozzám:

- A hang a tiéd; a biztatás mástól ered.
- Balogh Edgártól – mondottam. – Ő kérte tőlem a cikket. De nemcsak ő...

A Farkas utcán túl a hársfaillatú, bukolikus hangulatnak ellentéte- és tagadásaképpen éjjel-nappal világoltak a párt

ablakai. Annyit tudtam, hogy ott a főhadiszállás. A Főtér különböző pontjain működtek az író-toborzó központok; az álmaimban is kattogó szerkesztőségek. Ha arra jártam, szívemet megdobogtatva, Gaál Gábor fogott karon és dörrent rám, mint egy mozsárágyú: „Nos?” A terveim felől érdeklődve, egy-egy írásomat ízeire szedve, szépen utánam nyúlt az elvont szépségek régióiba, s mint egy oltoványfácskát, ültetett vissza naponként a humuszba, mit szigorúan zengő szavakkal konkrét valóságnak nevezett. Imádott és trónfosztásra szánt istene volt a Valóság; fényességében és brutális erejében gyönyörködve birkózott vele szüntelen, mint Jákob az angyallal. A forradalmár gondolkodók természete szerint épp azért tisztelte, hogy változtasson rajta. Ezt a tiszteletet sohasem volt hajlandó elcserélni a gondolat kamasz-hancúrozásával. De talán túlságosan is tisztelte küzdő angyalát, aki végül áldás helyett a törvénytelenység öklével sújtott az arcába. Gaál Gábor mellett kattogtatta az új eszmék gépfegyverét Nagy István és Balogh Edgár, valamint az egész baloldali írónemzedék. Tízezres tömeggyűléseken fázódtam a Zsíl-völgyében Kurkó Gyárfás mellett, s álmokat szövögettem a jövőről Bajor Andorral.

Apám e töredékes névsorból alig egy-két nevet ismert. Ez is elegendő volt ahhoz, hogy így szóljon:

– Ez a társaság, fiam, így, ahogy van, egy egész lőszerraktár.

Nem tévedett.

Mikor a névsort a törvénytelenségek megtizedelték, anyám sírva borult rám, és emlékeztetett apám figyelmeztetésére. S évekkel később, mikor az igazuk napfényre került, valóságos családi zsinatba csöppentem egy alkalommal, amikor is – a friss hírek alapján – bizonyos következtetések levonása került napirendre. Láttam azelőtt a felde-rengő és cselekvésbe kívánczó hitüket. Annál lesújtóbb

volt most a kiábrándultságuk. Anyám kenyeret dagasztott, F. bátyám a törött szemüvege alól az újságot böngészte. Komák, sógorok szivarozgatva osztották az eseményeket, apám pedig, akkori állapotának valóságos jelképeként, törött fazekat drótozott. „Kitettük a napra száradni, és valaki belerúgott.” A nyitott ablakon behallatszott a bakter kiabálása. Népgyűlést hirdetett.

- Menjen, akinek kedve van!

- Eredj, te vagy a párttag.

F. bátyám darabig szipogott, a nyakát tekergette, majd elment a gyűlésbe. Úgy néztek utána, mint aki fedetlen fővel lép ki az esőbe. Az üresen maradt széken a macska dorombolt a csendben. Később leugrott a székről; mintha lát-hatatlan kéz seperte volna félre. A semmibe meredő arcokról azt olvastam le, hogy nagyapám szellemét látják; még tán a bogos kezét is, amint szivarat sirít az asztalon maradt újságból. Rágyújt, fújja a füstöt, és nézi a betűket, a tűzben pattogó szavakat, amelyek nem mondanak semmit számá-ra. A helyi nőmozgalmi felelős - egy városiasan öltözött, lelkes, középkorú asszony - szépen megrajzolt diplomát hozott anyámnak, hogy tenné ki a falra. Fehér falú házikó, felhőtlen, kék ég, alpesi táj, mosolygó menyecske. Tintával írva az anyám neve rajta s folytatólag a nyomtatott szöveg, miszerint első díjat nyert a háztartásbeli tisztasági versenyen.

- De hisz nem is versenyeztem! - szabadkozott anyám. - Nálam mindig tisztaság volt. Tisztaságba születünk, lelkem. Mikor indították a versenyt?

- Még a tavaszon! - mondta a nőmozgalmi asszony. - De nem baj, ha nem tudott róla. A fontos, hogy részt vett benne.

Akkor valamelyik menten megállapította, hogy lám, ilyenformán kell valahogy a világ dolgaiba avatkozni: kéretlenül is, biztatás nélkül véghezvinni a magunk felada-

tát; tisztán tartani az ablakot és a lelkiismeretünket. A pályázók, versengők, minden kérdésre ujjukat nyújtogatók mindig is alkalmi emberek voltak, s írva vagyon a római levélben, hogy nem azé az érdem, aki akarja, sem nem azé, aki fut, hanem a könyörülő istené. És miután ebben meggyeztek, úgy néztek rám, mint a nyájavesztett báránynak, aki keresi az ő pásztorát, és nem találja.

Kilépek a konyhába Lénárd Pista felől érdeklődni.

A szomszédasszony elment a mákdarálóval és az aggodalmaival.

Helyette kell megkérdeznem másodszor is: vajon lehetséges-e, hogy az ember ne avatkozzék a saját dolgába?

- Avatkozzunk, vagy paszulyt válogassunk? - kérdem anyámat oly módon, hogy a válaszom is kiütözik belőle.

Rám néz vizsgálódva. Látom, megnyugtatja, hogy itt vagyok. Elmúlt veszedelmek után száll a tekintete, ki a havas dombok felé.

- Tudom, fiam, hogy sohasem szeretted a paszulyválogatást. A borsikát s a nyüvesét is mindig közte hagytad. De ha tudni akarod a Lénárd Pista sorsát, menj el nagyapádhoz, ott találod M. bátyádat, aki apámnak mostoha-testvére, és ilyenformán közeli rokonod. Ő majd megválaszol neked.

Valójában nem értem, miről is lehet szó; hirtelenében fel nem foghatom az összefüggéseket. De mivel tudom, hogy bizonyos dolgokat csak menet közben lehet megérteni, fogom magam és indulok. Leereszkedek a kert aljába, s onnan átal a réten a szelíd rajzolatú törpe fűzfák között, a patak mentén folytatom az utam. Az éjszaka a tél újabb erősítést kapott, s a csobogó víznek már csak a háta közepe látszik a vékony jégpáncél között. Imitt-amott, ahol a víz kívülrekedt a patakon s befagyott, posztónadrágos, kucsmás gyerekek sisinkáznak ügyes kanyarokat vetve. Úgy rémlik, hogy ezt én is műveltem valamikor. Amikor ezek a

fekete és bogos fűzfák még sárga színű, hajlékony vesszők voltak, verebeket hintáztattak. Tán azt is el tudnám sorolni, hogy a mutatvány titka a szabályszerű nekifutás, féloldalas egyensúlyozás a kilökött, majd behajlított karokkal, feltartott fejjel s még valamivel – egy énekes madárral? vándorszellemmel? –, aminek a nevére nem emlékszem, csak tudom, hogy bennem volt, és most nem találom. Rászaladok mégis a jégszalagra, s jólesik hallanom a hangját a sarkam alatt.

– Nocsak! – mondja valamelyik gyerek.

Félrehúzódnak tisztelettel, és úgy néznek rám, mint a szerzetesre, aki számárrá változott. Jégpályám végén, mivel nem hasaltam el, sőt ügyes kanyart is vetettem, visszafordulok, várom az elismerésüket. Nevetnek rajtam. Egyikük megkérdi:

– A bácsi mikor sisinkázott utoljára?

– Hát a minap! – mondom.

– Melyik minap?

– Vagy huszonöt esztendeje.

Az országútig kísér a kacagásuk. Mintha tudnák, amit érzek; hogy az én játékom hamisítványra sikerült. Egyebek között a gondért is, amely M. bátyámmal jó szembe velem néhány rokon kíséretében a falu végéről. Szálas, hatvan felé járó, nyílt arc, kiszolgáltatottságra született ember, akinek adakozó, eleven és meleg pillantása a családnak majdnem valamennyi tagjára jellemző. Lassú és ünnepélyesnek mondható léptekkel közeledik, a karját már megszűrő kitarja, megsoványodott arca verőfényes, és hogy megölel, a rokonok kis csapata csendesen sírni kezd. A szemükön látom: már nagyapámnál is könnyeztek, a viszontlátás örömének és bánatának még nem jutottak a végére. M. bátyám a szomszéd faluban lakott; a háború végén láttam utoljára. Megcsókolja kétoldalt az arcomat, számba veszi egész mivoltomat, mintegy önnön jelenlétét

ellenőrizve; a magas vérnyomástól amúgy is piros arca megszínesedik, lélegzete nehézkes, a szeme megpárásodik. Semmi kétség, hogy itthon van: ezt állapítja meg, amint újra és újra körülnéz. Az utca két oldalán ajtók nyílnak, nyikorognak. Dehogysis: valósággal kukorékolnak. Ezek az ajtók is! Mint a kakasok. Mikor az egyik rázendít, a többi mind követi és ugyanúgy, ha baj van: egyszerre hallgatnak el. Gyűl a nép, ki szót váltani, örvendezni, uramistenezni, ki csak báméskodni, keresztet vetni a halál és feltámadás láttán.

A történetét ezerszer hallottam. Felesége, lánya, fia, unokája mesélte ezernyi változatban. Egy-egy apró vonást rajzolt mindahány az igazság arcára, melyet a reáhullott könnyek miatt mai napig sem ismerek. Amikor le tartóztatták, nagy nyomorúságában közelebb került hozzánk, mint valaha, de el is távolodott egyben; akár a holdnak, mindig csak a felénk világló fél arcát, féligazságát láttuk; a másik fele csak onnan látható – ha látható – a bíróság aktáiból.

Családjának tanúságtételéből a visszatérő motívum sulykolódott az emlékezetembe: „Nem tehetett róla! Nem tehetett semmit!”

Most is így áll meg előttem, a két tenyerét kifordítva, megértést könyörgő mosollyal: „Mi mást tehettem volna?” Aki a közelébe kerül, mind kezet akar fogni vele, hiszen jól ismerik, valahányszor vásárba mentek, az ő udvarán is megfordultak, ittak a borából, ettek a szalonnájából. Biztatják,

felejtse el a történeteket, sáfárkodjék hasznosan azzal, ami megmaradt belőle. „Csak egészség legyen!” Az egész világháborút nem veheti a nyakába. Nem ő találta ki, nem is ő csinálta.

A felesége hangját hallom: „Bíró volt, nem tehetett róla. Senkinek ellensége nem volt, senkire ujjal nem mutatott, hogy íme, zsidó lenne, katonaszökevény lenne, bolsevik lenne, partizán lenne. Hogy lett volna zsidó a zsidó, a szökevény katonaszökevény, a szegény kommunista vagy partizán, mikor együtt nőtt fel velük, egy falusi volt velük? Bevonult a magyar hadsereg, doboltatni kellett. Doboltatott. Parancsba kapta, hogy el kell a falut sötétíteni, hát doboltatott. A tábori csendőrök felfésülték a környéket; mindenki gyanús volt, aki élt; akasztottak, gépfegyvereztek, és elvonultak Szatmár felé. Akkor aztán jött a felelősségrevonás: hol vannak a gyilkosok? Elmenekültek. Hol vannak a feljelentők? Nyugatra vonultak. Hol vannak a fasiszták? Itt van szegény, gazdag, román, magyar, paraszt, iparos; fasiszta nincsen. Akkor hol a bíró? Hát ő volt a bíró. Fogták és elvitték. Három esztendő múlva postalapot kaptam tőle: cérnát, foltnak valót kért egy ismeretlen ember, aláírás nélkül, megadott címre és számra. Akkor megnyugod-

tam, hogy él, tudtam, csak ő lehet, aki cérnát kér.”

Úgy ment el otthonról, hogy valamást teszen, és másnap hazajön. Az asszony várt néhány esztendeig, azután meghalt. A nagyobbik lánya vette át a szolgálatot; ő is várt egy darabig, azután meghalt.

Kettős hát a meghatottság oka: M. bátyám váratlan hazajövele, a hetedik esztendő végének jótéteménye és az egyedülvalóság, amely itthon várta. Keresztülvágunk a réten, ahol a gyerekek a jégen csúszkálnak. A beszélgetés lassanként kötetlenebbé válik; erőltetett vidámsággal lapátoljuk a jelent a múltra.

- Szép idő van.

- Bár ilyennek maradna.

- Már úgy gondoltuk, hogy sár lesz az új esztendőben, de lám, lám...

- Nincs szomorúbb a fekete karácsonynál.

- Most fehér volt.

- Az ünnepek jól teltek. A többit meglátjuk.

- Né! Egy nyúl!

- A nyulak is megszelídültek.

- Meg az őzek. Éjjelenként a kertben szöszmötölnek.

- Hátha megszelídül ez a világ.

S többé nem esik szó a történekről. Ebéd közben, aki belép a házba, kezét ráz M. bátyámmal, majd elfordul egy pillanatra, kezefejevel vagy kucsmájával megtörli a szemét, és újra mosolyog, s kérdi, vajon hoznak-e élesztőt a szövetkezetbe, lesz-e szép tél, szép tavasz, meleg nyár. Ki tudhatja? Akkor valamelyik azt kezdi fejtegetni, hogy a néptanácsnál hallotta, miszerint a tél hosszú lesz és szigorú, a tavalyinak ellentétéképpen.

- Mert ha egyszer így van, másszor úgy kell lennie -

mondja M. bátyám a forró levest fújva-kanalazva. A keze duzzadt a magas vérnyomástól, és reszket alig észrevehetően. Néha felnéz, a hozzá intézett kérdésekre mindig késve válaszol; furcsa, görcsös derű ragadt meg az arcán, ami csak ritkán oldódik föl egy-egy pillanatra. S mivel az illendőség úgy kívánja, hogy ne nagyon faggassuk a sorsa felől, egy idő után végleg elapad a beszélgetés.

Ő kezd számba venni valamennyiünket:

- Hát ti ?

- Köszönjük. Így, ahogy lát...

- Bántások esett-e az elmúlt esztendőkből?

- Mikor hogy.

- A kosztotok milyen volt?

- Hol bőséges, hol vékony.

Majd később, csöndes körülnézelődés után:

- Hát a halál?

- Az is él még.

- Feladatát teljesíti.

... Fölsorolják, kit vitt el a halál az elmúlt esztendőkből; kihez járt egészen közel, hogy váratlanul máshoz forduljon, kit kerülget indokoltan vagy felháborító értelmetlenséggel; ott a nyoma reggelenként a friss havon az ablak alatt, s lila foltokban a beteg torkán egy-egy fulladásos roham következtében. Van, akiből csak egy darabot vitt el, fél karját, lábát, beszélőképességét, másnak csupán a kedvét, ami már tolvajlásszámba megy. Nagyapámnak egy vércseppet hagyott reggel a szemében. A rossz jelt valamelyik rokon meg is álmodta, igazi értelmét azonban - a közelgő veszedelmet - nem merik megfejtteni. Hanem inkább jót várnak tőle.

- Egyszer, te Jóska, a börtönben veled álmodtam - mondja M. bátyám. - Nagy kereket gyártottál, az úton gurítottad.

- Ó, ne mondja!

- Énekelve gurítottad a kereket.

A börtönálomba keveredett kerékgyártó meghökken; tűszúrásnyi ijedelem suhan át az arcán. Hirtelenében - úgy látom - nem egészen biztos a helyzet megítélésében: ő került-e - még tudtán kívül is, ha csak másnak az álmában is! - a tömlőc falai mögé, vagy M. bátyám járt itthon, tehát ő volt szabad azon az éjszakán.

- Né csak, hogy berezelt! - jegyzi meg az éles szemű apatárs, harsány kacagást keltve.

A kerékgyártó zavarában fölháborodik:

- Én? Miért éppen én? Ha már berezelésről van szó, osszszuk el igazságosan. Mindenkit megillet.

A visszavágásra csönd támad s némi röstelkedés az arcokon az iménti ildomtalan kacagás miatt. A kerékgyártónak majdnem ünnepélyes a hangja, midőn M. bátyámhoz fordulva megszólal:

- A magam részéről igazán köszönöm. Nem is gondoltam volna, hogy ott ugyebár éppen velem álmodják.

- Ti láttatok-e engem?

- Ó, mi is.

Ha ugyan igaz. És ha igazolni tudnók valamivel. Végeredményben csak el kellene mesélni valamit abból, amit magunknak álmodtunk; az ő része is benne van.

- Én egy tavaszi napon láttam magát, bátyám...

Azon a tavaszon, amikor elvitték. Az nagyon régen volt, lehetetlenség a látomást visszapergetni. Nagynéném az asztal fölött közelebb hajolva, mintegy összehasonlítás-képpen, a megálmodott embert a valósághoz méri, és lehunyja a szemét. A szája széle megremeg, arca megnyúlik; olyan, mint egy lehullni készülő vízcsepp.

- Mit is láttam akkor, istenem!

- Ha nem jut eszedbe, nem kell erőltetni.

Apám az egyetlen, aki csöndesen őrködik, homlokráncolás nélkül, a poharak fölött. Hol egyiknek, hol másiknak

töltöget, koccintásra biztat, falnivalót kínál, hallja, hol csattan a kapu, látja, ha megrebben az ág az ablak előtt; ő mintha azt mondaná, hogy le sem hunyta a szemét az elmúlt esztendőkből, nincs mit keresgélni az álmai között. A többi a nyakát tekergeti, tarkóját dörzsöli, felpislog a gerendára, a tálás tetejére, mintha éppen ott lennének a látomásaik a befőttes üvegekbe zárva.

– Emlékszem, hogy azt mondtam magamban reggel: ezt az álmot félreteszem bátyámnak, jól fog esni neki, ha egyszer hazajön.

Van, amelyiknek már-már eszébe jut valamilyen fura történet, elkezdi mesélni, azután belegabalyodik, meggondolatlanságában halottakat idéz – bátyám feleségét, leányát, akiknek a temetésén itthon sem lehetett –, kétségbeesett pillantások ütnek a szájára: „Mit beszélsz!” Nem elég tágas az éjszakai álmok vízi-világa? „Mondjatok már valamit!” Lehetőleg kíméletesen. Ne érintsük a sebeit, de ne szomorítsuk el az igazsággal sem, hogy valójában egyikünk sem látta őt álmában.

Bátyám nem haragszik ezért. Bólint, mosolyog:

– Ne törjétek a fejetek. Meg aztán a dolognak semmi jelentősége.

Érthetetlen szégyenkezéssel tereljük másfelé a beszédet.

Pedig mi sem könnyebb, mint egy álmot kitalálni

FULTON RÓBERT NYOMÁBAN

Újév előtti téblábolásban apám folytatásos regénye alapján vetem papírra feltalálói pályafutásának kivonatát. Anyám – hangjában a leheletnyi ironikus hangsúllyal, amely őt mindig a nagy vizek fölött lebegteti – nevetve biztat. A rádióban hallotta, hogy Nobel történetét is megírták. „Legyen az a párja!” Az egyes fejezeteket úgy szedegtettem

össze időforgácsolás közben: reggelinél, ebédnél vagy hátul az udvaron a juhok akla előtt. Néha kimegyünk, nézegetjük, majd megszámláljuk a juhokat. Mindennap öt van belőlük. A szájukban megáll a szénaszál, ők is megszámlolnak minket, és szívják az orrukat.

Kifulladtan érkezett a marathoni futó – a favágó cigány az állami gazdaságtól – a győzelmi hírral, miszerint a búzaforgató gép ügyében bukaresti bizottság érkezik.

Apámnak tátva maradt a szája, menten rohanni akart, anyám visszatartotta:

– Így nem mehetsz, ilyen tátott szájjal, leszakadt inggombbal! Szedd rendbe magad.

Még néhány szó, s ott találtuk magunk statáriális állapotban. A szalmahordás másnapra halasztva, Jóska öcsém ne tekeregjen el sehová, legyen kéznél, akármi történik. Apám részéről mosdás, ingváltás, sapkaporolás. Azután elindult, akkor jutott eszébe, hogy a cigánytól nem kérdezte meg, kihez kell mennie.

– Menj csak egyenesen fel a palotába! – oktatta anyám.

A bizottságnak – előzetes telefonértesítés útján – még csak a szele érkezett el Kamarásra. Megszólaltak a riasztó kürtök. Istállóban, műhelyben, irodában ne merjen senki szunyókálni, tökéletlenkedni! Kapkodó, számonkérő kutatás: hol hányódik a találmány? Mikor a műhely sarkában, ócskavasak és törött szekérekerekek között megtalálták, mint egy elsüllyedt harangot hozták felszínre.

– Ez az, domnu Sütő?

– Ez volt – nézte apám a rozsdásodásnak indult hajdani elgondolását. – Ezt most már valahogy meg kell takarítani.

– Megtakarítani, kifényesíteni!

Nagy buzogás támadt körülötte és általában az újító mozgalom érdekében. Rövid beszámoló készült a helyi eredetű találmányokról, azok hasznáról és jelentőségéről. A műhelyfőnök, a mérnöki kar, a technikusgárda a legna-

gyobb jóakarattal kívánta a búzaforgató ügyét diadalra vinni. Az apám felé áramló érdeklődésnek egy-egy sugara körülpásztázta a kerekesműhelyt, a kovácsműhelyt és más munkahelyeket:

- Emberek, van-e még, aki netalán feltalált valamit? Most álljon elő, később ne legyen panasz!

Versengve sorolták az újításokat. A nappali örnek például az a találmánya, hogy ha cigarettáért küldik, már nem nyargal a rendes úton, hanem keresztül a virágágyásokon, összetaposván a dáliákat. Lukács Gyula olyan reflexre bukkant, mellyel az ember a fülét mozgathatja; a munka kész, már csak azon töri a fejét, hogy a fülmozgatás mire szükséges. Mások az engedély nélküli halászat, valamint a zab nélküli abrakolás ügyében szólaltak fel. Olyan is akadt, aki bejelentette, hogy szőlőlopó gépet talált föl, azt kívánná bejegyeztetni.

Ugratták egymást az emberek.

Apámat is, hogy gazdag ember lesz.

A konyha utasítást kapott: a bizottság tiszteletére tyúkhús legyen, puhára főzve; a vendégházban tiszta ágynemű és minden, ami szükséges. Apám a Művet fényesre pucolta, a részlegvezető számbavételezte, majd így szólt:

- Az újítás még nem tökéletes. Innen hiányzik valami.

- Mi legyen az? - kérdezte apám.

- Egy liter pálinka.

- Valóban - bólintott apám. - Még jó, hogy észre tetszett venni.

S amennyire csak aranyér-fájdalmai engedték, kissé féloldalos sietséggel elindult szilvapálinkáért.

Az ebéd kitűnő volt, a hangulat kezdettől fogva biztató. A gyakorlati bemutató nagyszerűen sikerült. Apám elfogódott hangon adta elé a tudományát.

- Itt megfogom, majd beindítom, és most tessék idenézni!

A forgatógép valóságos kis házi orkánt támasztott a

raktárban. Arany sugarakban repült a búza, egyetlen szem sem maradt a régi helyén, ahol éppen a rothadás veszélye fenyegette. A kis gép az egész gabonaréteget percek alatt megbolygatta, felfrissítette. Egyesek fejbólintással, mások cöccögéssel nyilvánítottak véleményt. A bizottság az eseményt kedvezően jegyzőkönyvelte, miközben elhalmozta apámat jókívánságokkal.

- Az idővel tehát ki van babrálva! - kurjantott a sofőrki-segítő.

- De velünk is! - komorultak el a napszámosok a lapátjuk nyelére támaszkodva.

Apám, aki ugyancsak napszámosként kezdte az életét, megértéssel nyilatkozott róluk. Egyetlen pillantással mérte föl a hangulatukat. Ismert indulataik skáláján egy újfajta is megjelent: ama gépromboló, a technikai újítások viharos esztendeiből. Nehány száz lejes havi keresetükért aggódtak ezek az emberek; érthető, hogy nem hajítottak sapkát a levegőbe. Szakszervezeti gyűlésen valaki kiszámította: mennyit takarítanak meg a búzaforgató géppel. Tetemes összeg volt, amitől a napszámosok csak jobban elkeseredtek. A lapátolás régi és biztos kereseti forrásuk volt; jó részük nehéz családdal küszködik. A várható változástól megriadva, imádságos szemekkel faggatták a főmérnököt: mi lesz velük? A vezetőség - az újító szándék s az emberi jóakarat között ingadozva - eleinte kitérő válaszokat adott, majd úgy intézkedett, hogy folytatni kell a munkát - lapáttal. Apám az újításáért ötszáz lejt kapott. Talán ugyanannyit fizetett volna, csak munka közben láthassa naponként az elmeszüleményét. Vagy legalább a hangját hallja; a változatos zenebonából füle kiszűrje a ventilátor ismerős dallamát, és ujjával a fenyőfák irányába mutatva azt mondja: azt a zajt én csapom!

Híres feltalálók és tudósok sorsát ecsetelve vigasztaltam. Élt például egy angol, aki csak megjósolta, hogy fel fogják

találni a messzelátót; ő maga már nem is merté feltalálni, olyannyira kockázatos volt akkortájt a messzire látás. Mégis börtönbe csukták! Ez már aztán mesebeszéd! De nem ám! Fulton Róbert – emeltem meg a hangom – gőzhajót talált fel, és azzal Napóleon megverhette volna az angolokat, s talán egészen másképp alakul a világ, a császár azonban nem fogadta el az újítását. Még ötszáz lejt sem kapott az a szegény ember! Anyám is hüledezett. Hát annak a Róbertnek nem volt kéznél egy liter pálinkája, hogy a gőzhajóhoz mellékelje? Egy császár nem iszik. Azt ne mondja senki! Minden császár iszik. Hát aki elsőnek szállt föl egy repülőgéppel és lezuhant, összetörte a csontjait, sőt helyben meg is halt! Hát az az olasz, aki megneszelte, hogy mégis mozog a föld, és ennek ellenére az újítási bizottság előtt, amely tizenegy papból állott, kénytelen volt visszavonni és lenyelni, s mint egy követ, a begyében hordozni az igazságát, a földkeringés gondolatát! Hát az a portugál, egy Szervét Mihály nevezetű, aki a vérkeringést felfedezte! Az volt a legkonokabb; lassú tűzön égették meg.

– Ugyanbizony ki tette? – borzadt el anyám. Be kellett vallanom, hogy azt éppen Kálvin.

– A mi Jánosunk? Na, ha én ezt tudtam volna róla!

Nem tudom, mi lett volna, ha ezt anyám hamarabb megtudja. Apám olyanformán bámult maga elé, mint aki megsejtett valamit a gondolat veszedelmeiből. Nem árulta el, meddig jutott a következtetésben. Anyám ilyenformán előzte meg a vigasztalásban:

– Most már láthatod, mi minden megesik. Örülj, hogy ennyivel megúsztad!

HALÁL! HOL A TE FULLÁNKOD?

Nagyapámat a mezőről a faluba költöztettük. Gergely fiától Ilona lányához; a sokgyerekes, hangos házból a betegségét kímélő csendbe. Anyám szerint – miután a kis batyuját ünneplő ruháját, ingét, bibliáját, szemüvegét elrakosgatta – körülnézett a kicsi és homályos szobában, és azt kérdezte: „Innen hová?” Nevetett és maga válaszolt: „Ohó! Tudom én.” Melegebb napokon kiült az ajtó elé; hegyet, felhőt, míg a mezőn lakott, eleget látott. Alacsonyabban nézelődött. A lábát, reszkető kezét vette ezerszer számba s tíz méterrel odébb az elsimított földet; ott volt hajdan a családi háza – férfikorának, felesége halálának, gyerekei lakodalmának színhelye –, mit a fiak lebontottak. Azt a semmit nézegette. S az udvar északi felében egy másik semmit: a szénacsűr helyét, amely számomra is emlékezetes. Mint valami titkot, anyám árulta el egy alkalommal, hogy amikor a lakodalmát megtartotta, „az ifjú párnak” oda készítettek nászházat a sarjúillatú szénacsűrbe. Nem a romantika kedvéért persze, hanem mert odabent még kilenc gyermek szorongott lábtól, fejtől meg a ládafiában is. „Ott volt, látod, a csűr, ahol kövérebb a vadszegfű.”

Üzentek, hogy nagyapó rosszul van.

Elsőnek anyám szaladt átál a kis házba. Azzal jött vissza, hogy „nagyobb baj nem mutatkozik, hála istennek!” Általános gyöngeség, fájdalom semmi, a riadalmat nem tűri maga körül. Úgy kell lennie mindennek, ahogy van. Majd szól, ha úrvacsorát óhajt venni. Néha különös dolgokat kérdez; nyolcvankét éves.

Hogy magam is átlépek hozzá, eszembe jut a múltkori kérdése: melyik törte el a korsót? A fénykép, amelyen korszópusztító koromban látható vagyok, ott függ a falon, beszélgetés közben mutatom neki. Fölteszi a szemüveget,

hogy megfejtse a rejtvényt: a régi fényképre került népes rokonság együttlétének értelmét.

- Itt közében mintha magamat látnám.

- Félrecsüng a bajusza. Mióta ismerem, mindig félre húzott. Mitől van ez, nagyapó?

- Nem tudom. Ezen nem gondolkoztam.

Aprólékosan tanulmányozza a képet.

- Ez itt kicsoda, ez a duzzogó berbécs? - kérdi.

- Az éppen én vagyok. Voltam.

- Hány éves lehettél?

- Hat...hét...

- Miért duzzogtál?

- Nem tudom.

- Ez itt Erzszi ugyebár. Mi ez a fehérség a vállán?

- Az a menyasszonyi fátyol - mondom.

- Minek? - néz rám csodálkozva.

- Ő volt a menyasszony, Gergely bátyám a vőlegény. Azért látható fehér virág a gomblyukában.

- Hát a cigányok mit kerestek közöttetek?

- Ők muzsikáltak. Miután a fényképész elment, a szoba sarkába húzódtak, és reggelig zenéltek. A vendégsereg evett, ivott, táncolt, énekelt. Én is megtáncoltattam a menyasszonyt. Belekapaszzkodtam a kötényébe, hagytam, hogy forgasson, mint a körhinta.

- Körhinta is volt?

- Az nem volt. Az máskor volt, vásári napokon. De a menyasszony szoknyája úgy forgott, mint a körhinta. Szédültem belé.

- Ha szédültél, nem kellett volna frogni.

Ez a szentencia. Ebből nem enged, hiába vitatkoznék vele. Az ablakhoz lép, kinéz az útra - ott valaki füttyörszett az imént, a fejét csóválja rosszállva -, majd újra leül, s úgy néz engem, mintha a második korsót is eltörtem volna. Azután leesik rólam a tekintete az agyagos házföldjére.

A lábaszárán lötyögős a posztóharisnya; rojtos az alja, mintha egerek rágták volna körül. A csupaszon maradt sípcsontja zöld, penész-zöld, az orra töve kék, a nyakán lila erek, az inge hófehér. A hó, a fű, az eperfalomb, a kanalin színei. Az ágy sarkába vetett fehérneműjén a hólyagbetegség sárga foltjai.

- Nyisd ki az ablakot - mondja. - Jöjjön friss levegő.

Ide látszanak a hegyek és a szőlőskertek.

- Mondd, fiam, jársz-e még ki a szőlőbe?

- Hogyne!

- Összegyűltünk ott egyszer a kicsi présház körül. Egész nap énekeltek, hancúroztatok. Este száraz venyigéből tüzet raktunk, az asszonyok gulyást főztek. Sok tücsök szólt abban az évben. Mi volt akkor?

- Szüret volt.

- Igaz bizony. Hát Lőrincet ismerted-é?

- Lőrinc ki volt? - kérdem röstelkedve.

- Az én fiam. Aki neked nagybátyád.

- Nem emlékszem rá.

- A minap is nézelődtem - mondja leheletnyi bosszúsággal a hangjában. - Nem látom a sírját. Ott volt a körtefa alatt, és most nem látom. Valami pityókabokor nőhetett rá. Lőrinc nagybátyádra. Kéthetűs volt, amikor meghalt. Éppen csak hogy megkereszteltük. S most nem tudom, hol lehet.

- Majd elékerül - mondom meggondolatlanul. - Nem hinném, hogy a pityókabokor elborította volna.

Legyint. Ennek most már nincs jelentősége.

- A feltámadáskor úgyis találkozunk.

Erről eszébe jut valami: egy régi gyűlés - talán az egyetlen, amelyen húsz év alatt részt vett. Magam ugyan nem voltam jelen, de úgy beszél róla, mintha én szerveztem volna. Beültek a padokba, mint a gyerekek. Egy borzas fejű városi a föld keletkezéséről beszélt, meg hogy mi-

nek tulajdonítható a villámlás. Szörnyűséges dolgok hangzottak ott el. Isten levette gondját az emberről, mivel az ember kivonta őt a forgalomból, és többé nem számíthat rá, csak saját magára. „Micsoda disznóság!”

- A tanácselnök ütögette a tenyerét, mintha fázott volna. Mi volt az?

- Taps volt - mondom.

- Hát ez igazán szép dolog.

A köhögés kezdi fojtogatni. Végigdől az ágyon, de rövid pihegés után újra összeszedi magát.

- Végeredményben rosszul tettük, amit tettünk. A borzas hajú tudhatta volna, hogy az embert nem lehet az emberre bízni. Menten felfalja, vízbe fullasztja, megnyúzza egyik a másikat. Ki vágta hozzá a követ, amikor a dinnyét őrizte? Ki hurcolta el Manó urat, a zsidó boltost a faluból? Ábelt ki verte agyon? Az Isten mindezt látja. Azért lett, mert látja. A néptanács nem látja, hogy szeme előtt irtották ki a gyönyörű fenyvest, ötszáz éves fákkal. Ennek nincs gazdája. De Isten látja.

- Akkor leszólhatott volna, ha létezne valahol - mondom újra meggondolatlanul. - Emberek, ne vágjátok a fákat!

Rám kiált:

- Ne szennyezd a lelked!

Sárgán villog a szeme a piros szemhéjak alatt. Bánom, hogy közbeszóltam. Gyorsan másfelé terelem a beszédet. Becsukom az ablakot, felajánlom, hogy ha óhajtja, felolvassok valamit a bibliából. Mint régen, gyermekkoromban. Gyanús neki a buzgalmam, elhárítja. Nincs szüksége közvetítőre. Az effajta kényelmet csak a katolikusok szeretik. Hanem inkább engem akar megtéríteni. Az életünknek egy közös pontja motoszkál a fejében. A burjánzó sejteknek valamilyen összenövése abból az időből, amikor még oltványának tekinthetett. Főlemlegeti, hogy tizenkét éves ko-

romban, tanácsa szerint esténként a bibliát olvastam. Gyönyörűsége tellett bennem. „Úgy nézett ki a dolog, hogy lesz belőled valami.” Többször is visszatértünk Jónás történetére a cethal gyomrában. A tanulságot nagyapó vonta le századszor is: ne rugdalózz a sorsod ellen, fiam. Nekem akkor semmiféle sorsom nem volt; engedelmesen hallgattam.

- Te voltál az, ugye? - kérdi a biztonság okáért.

- Úgy emlékszem.

- Nehéz elhinnem, fiam. Ha téged ültettek el Isten kegyelmébe, akkor te fordítva bújtál ki. Ez bizony szomorúságos eredmény.

Mesét is mond, hogy a bűnömet felfogjam.

Az egyszeri szegényembert látszólagos hűségben és angyali orcával szolgálta Kirika. Istenes gyermeknek látszott; alázatos lélekkel lépte át a templom küszöbét. Mikor letelt a három esztendő, és el kellett válniuk egymástól, a könnye is kihullott Kirikának. Ez látszott a legemberibbnek: a könny a szemében. Az álnokban! Mert rövid sírás után bukfencet vetett, és ördöggé változott. Csülkös, agancsos rusnyasággá, azzá, akinek született valójában. Az ember magához sem tért ámulatából, és Kirika már Durumó karjaiban örvendezett a pokol fényes termeiben.

- Termetre nézve is olyan lehetett, mint te vagy.

Rólam volna tehát szó.

Nagyapám szemében felváltva villant az átok s a megértés.

Nem kél ki a mag, amely rossz földbe hullott. Úgy néz rám, mint saját elrontott művére. Ha tehetné, összecsapna, mint egy marék agyagot, újabb kísérlet végett. Majd váratlanul a pap felől érdeklődik: hogy itthon van-e? Egy papnak mindig otthon kell lennie. Ez a fordulat az úrvacsora irányába eszmecserénk végét jelenti. A félresikerült keresztény unoka helyét átveszi egy falat kenyér meg egy korty

bor reménysége. Nehéz, leromlott állapotában nem is reménységnek tekinti ezt, hanem valamiféle bizonyosságnak. Az orvosok ellen tiltakozik. Nincs szüksége rájuk! – Csak arra valók – mondja –, hogy naponta közöljék ve-lünk, miszerint még nem haltunk meg.

Mintha Rousseau-nak lenne barátja.

Nem lehettem mellette, amikor meghalt.

Nem is virrasztottam a koporsójánál. Bevett szokás szerint ez az öregek – évtársak, katonacimborák – dolga. A háziak a halál becsapódási helyéről egy éjszakára szerteszélednek idegen ágyakba. Menekítik a gyerekeket, az életben maradt aggodat; saját iszonyatukat a kihűlt tetem közeléből. Edzett kártyások ülik körül az asztalt, és verik a blattot reggelig. Az elhunyról lehetőleg tréfás történeteket mesélnek, s ősi fondorlatokkal egymást ugratják, hogy távol tartsák a sírást maguktól. Amolyan betétszámok ezek a szomorújáték felvonásai között.

Anyámat a gyász hír mintha egyenesen a gyermekkorába vetette volna vissza; csöndes, hüppögő sírásba kezdett, és olyan gyorsan szaladt át a réten a halottas házhoz, mint kit a fájdalom kicserélt saját céljaira. Különös volt látnom, hogy ez egyszer csak önmagát siratta: a leánykát, aki sorrendben a negyedik gyermeke volt idősebb Székely Gergelynek.

Kivonta őt az öregasszonyok sorából a kendője is, amely hátracsúszott a homlokán, arca gödrei között a fényjárásnak utat engedve. Szájához kapott kezén elsimultak az erek, és mintha ujjait melengette volna, körme kocogott a foga között.

– Édesapám... jó apám!

Távoli és idegen hang volt ez a szoprán, s az emlékek mély rétegeiből buzogó az érzés, amely a vállát remegtette: hatvanéves korában az árvaság érzése.

Vigasztalni próbáltam, még jobban elkekeredett.

– Hagyjad, fiam! Azokért is sírnom kell, akik nincsenek itt.

A rengeteg rostalika-gyerekeknek és unokának alig fele jöhetett el a temetésre. Így is kitelt belőlük egy gyászközönségnyi sokadalom. Mindenki annyit ér, ahányan elmennek a temetésére. A kissé szigorúnak tűnő meghatározás nagyapám házi igazságai közé tartozik. Nem kirendelt bámész-kodókra gondolt, aminők a királyok halálát avatják eseménynyé, hanem akik egy csipetnyi gyászt is magukkal visznek.

„Élt 82 évet” – hirdeti a felirat a deszkán. Így tudjuk ezt mi – maradékok – a naptár szerint. Az igazságot, hogy ebből mi volt élet, mi maradt utánzat, egyedül ő tudná megmondani. Ha lehetséges az ilyesmi. Mintha a gondolatomon derülne: torz kis mosoly bujkál a holtában is félrecsúszott bajusza alatt. Rajta fehér ing, leporolt ünnepi ruha. Nehéz halottas szag van a kicsi szobában, ahová kicsik-nagyok összezsúfolódtunk. Gyertya nem ég, füstölő sincs; nem tudom, honnan támad a sírnak ez a dohos előszele. Külön-külön mindennek ismert és megszokott életszaga van: a koporsódeszkának, gyantás fenyőágnak, nagyapám szappannal megmosott porhüvelyének, suvickolt lábbelinek. Mindez együttvéve mégis émelyítő és leverő. Kikívánkozom az udvarra, a szélbe. Ki a halott arca – arcunk tükre – elől a tágasabb ég alá. Megérkezik a pap K. Ferivel, a kántorral. Rövid szertartás után a koporsót lefedik, és kiviszik az udvarra, ahol két egymás mellé igazított asztalra helyezik. Így lezártan felszabadítja a lélegzetünket is; nem kell a tükörbe néznünk.

Enyhít rajtunk a cselekvés. A szertartás folytatásával a tiszteletes minduntalan fölszólít valamire: hol egy énekre, imára, hol Isten igéjének avagy saját szavainak meghallgatására. Elménket az alkalomhoz híven Pál apostol veszi kézhez. „Elvettetik romlandóságban, feltámasztatik romolhatatlanságban.” Apám rábólint: „Bizony jó lenne.”

Friss, száraz hang a tiszteletesé a könnyázott sóhajok között. Ugyanúgy a kántoré, aki nem hivatalból énekel, mivel az elhunytak édes unokája. Hol biztatólag, hol szemrehányólag néz körül: énekeljenek, emberek! Nincs zsoltár. Mindössze három-négy személynek a kezében látom a fekete könyvecskét. Egy gépkocsivezető sűgva kérdi: lesz-e torozás. Kint járt a sógornál: rengeteg tyúkot vágtak le. Anyám nem vet ügyet Pál apostol szavaira. Még mindig szivárog a könnye. A romlandóságban elvetett ember végeredményben csak meghalt, de nekünk kell azt tudomásul vennünk. Ez látszik a dolog keservesebbik felének. Mellettem egy idős rokon énekel furcsán sziszegve; ezüst protézise még a tavaszon eltörött. „Tudod-e – mondja –, hogy harminckét ép fog van a szájában?” Hosszan tűnődve nézi a koporsót. A tiszteletes elismeréssel nyilatkozik nagyapám példás mivoltáról. A fölsorolásnál, hogy kitől búcsúzik, a leánygyermek több irányból is felzokognak. Pál apostol egy évezredes kudarc folytatásaként újra megpróbál kibékíteni az elmúlással. Tökéletes vereségünkben a halált legyőzöttnek nyilvánítjuk, sőt meg is fenyegetjük, hogy visszatérünk majd dicsőségben. A tiszteletes harcias sapkája, palástja, bátran kinyújtott karja és megemelt hangja az ősi kesztyűvetés:

– Halál! hol a te fullánkod? Pokol! hol a te diadalmad?

A kihívás elhangzik a szomszéd kerítéséig, ahol most egy boszorkányképű macska ásítózik, farkát kunkorítva. Fölfelé, az ég kormos kéménylikján nem tudom meddig hallatszík a hang: válasz onnan sem jön. Leszögezzük a koporsót. A hasadékán kibuggyanó fátyol sehogy sem illik nagyapám férfias természetéhez. Apámmal közlöm ezt az észrevételemet. Tudom, semmi értelme sincs; csak éppen szólni akarok hozzá, oly nagyon magába roskadt. Felkapja a fejét, legyint, és azt mondja :

– Neki már nincs természete.

A tiszteletes úr mély lélegzetet vesz, testének súlypontját egyik lábáról a másikra helyezi át, és újra kiröppenti a kérdést:

– Halál! hol a te fullánkod?

A pillanatnyi csendben akaratlanul is körülpillantok. Gyermekkorom óta várom, hogy egyszer, amikor ennyire kétségbeesettek és vakmerőek vagyunk: történik valami. Nem lehetséges, hogy oly sok legyen a pusztába kiáltott szó. S valóban: hátulról megrángatja valaki a kabátom szárnyát. Megrebben bennem a régi hiábavalóság. Egy asszony – hatvan év körüli, bizalmas, eszelős orcával, kisírt szemekkel – így szól hozzám:

– Én tudom. De csak én.

– Mit? – kérdem.

– Tudom, hol van a halál fullánkja.

– Ugyanbizony – nézem az asszonyt, akinek a jelek szerint külön siratnivalója van a nagyapámért szipogó gyülekezetben.

– Majd elmondom – súgja, mivel többen is odafigyelnek.

– Ez az asszony mit akart mondani? – kérdem a mellettem álló presbitert, kinek a bajusza mint valami drótonjáró, egyensúlyoz gyász és derű között.

– Ó! – legyint az ember. – Arról beszél, akit a méhek agyoncsíptek.

Bánatában a kérdést szó szerint értelmezte.

S mivel egyik kérdés a másikat szüli, a presbiter számomra is féltetett valamit a bajai közül. Bizonyos dologban a véleményemre kíváncsi.

Bólintok leverten.

Gyászolni szeretnék most, minden vélekedés nélkül.

De mondanám meg mégis: miért nem lehet Sármáson első osztályú deszkát vásárolni; miért nincs firnászs az üzletben; nem lehet már egy koporsót tisztességesen lefesteni; a könyvesboltokban miért nem lehet zsoltáros könyvet

kapni; a püspök miért nem néz a dolognak utána? Nem tudom, nem tudhatom. Miközben a koporsót nagy vigyázattal, mint valami kristályvázát, a szekérbe helyezik, kénytelen-kelletlen megszőköm a kérdések elől, és az úton rövidítve, satnya akácfák között a dombon át a sírhoz igyekszem.

Mint az ének szövege mondja: a föld várja itt nagyapámat a gödör két oldalán kupacba hányva, sárgán és omlásra készen. Ledőlt sírkövön, földre vetett kabáton ülnek a sírásók szivarozgatva. Egyikük azt mondja: az ő dolguk volt a legnehezebb, mivel – rokonsági alapon – nemcsak bánkódtak, hanem a rengeteg földet is felszínre vetették. Ez tehát kétszeres feladat volt. Mellettük a szerszám, a mesebeli ásó, kapa s az égen a nagyharang szava. Engem úgy fogadnak, mintha éppenséggel reám vártak volna a munka számbaadásával. Sorra fölkelnek, leporolják a nadrágjukat, és azt kérdik:

– Mit szólsz hozzá?

– Mit szóljak? Az ilyesmit elrontani nem lehet.

Szabályos, téglalakú, sárga színű lakhely. Különös módon nem hideget, hanem – mint a pince – meleget fúj az arcomba. A harangok hangja megmerül benne s kavarog visszhangosan. Eszembe jut, hogy itt jártam világításkor, novemberben; csevegés volt, pihentető emlékezés, játékszamba menő bíbelődés virágokkal és gyertyákkal. Önkéntes ringatózás egy pihenő kompon. Amit most látok: az a szolgálatos temető. A másik sarkában ugyancsak sírásók dolgoznak; egy gyerek is meghalt. Munkában a komp. Teljes az üzemeltetés.

Az ösvényen föltűnik a bajuszos presbiter, ki a halál fullánkja dolgában engem fölvilágosított. A jelek szerint jön utánam a kérdéseivel. Olyan pillantást vet rám, mintha azt mondaná: a markomba kerültél. Először azonban a sírásókhoz fordul:

- Mi van a feltámadottakkal?
- Ott vannak egy csomóban.
- Melyik csomóban? - néz körül szigorúan.
- A bokor tövében. De csak egy van, egy személy, s pluszban egy lábszárcsont.
- A pluszt is megmutatjuk az elvtársnak.

Ezt tartogatta hát számomra. A felszínre vetett és gondosan egyberakott csonthalmazt a vadrózsabokor tövében. Egy földdel tömött koponya, szétesett csigolyák, szuvas combcsontok, bordamaradványok. Mielőtt visszahajigálnák a sírba, hogy vékony földréteggel befedjék, tájékoztatni óhajtanak arról, miszerint a halottbolygatás nem az ő hibájuk. Jól tudták, hogy alant mások nyugszanak; másutt azonban nagyapámnak nem találtak helyet. Évek óta kicsinek bizonyul a régi temető. Minden talpalatnyi hely el van foglalva. Már annak idején is szűken mérték ki a kertet három földbirtok szorításában. A mai állapot pedig „egyenesen tarthatatlan”. Egymás szavába vágva részletezik a minden temetéskor felújuló gondot: hogy valójában nem egy halottat temetnek, hanem legtöbbször kettőt vagy éppenséggel kettőt és felet, amint jelen helyzet is igazolja a plusz lábszárcsonttal. Az ősök ilyenformán ki sem várhatják nyugodtan a feltámadást, máris napfényre kerülnek.

- Éppen most, amikor mindent bővítenek!

Tanácsomat kérik: hogyan lehet ezen segíteni? Míg az úton lassan közeleg a gyászmenet, sorra vesszük a lehetséges megoldásokat.

- Kérjenek földet a néptanáctól.
- Ami tartalékja volt, kiadta futballpályának.
- Az állami gazdaságtól - mondom.
- Ott sincs remény.
- Mivel indokolják?
- Semmivel. De mi tudjuk az okát: a vezetőséget nem

érinti a temetkezés gondja. Nem idevalósiak. Ma itt irányítanak, holnap ki tudja merre. A végleges letelepedés nekik nem érdekük. Igaz, hogy nem is bolondok. Városiak. Megvan otthon a saját temetőjük, szebb, mint a mienk.

- A termelőszövetkezet - sorolom tovább.

- Előterjesztettük. Az elnök kikérte a rajoni szervek véleményét. Azt mondták: ők elvileg nem ellenzik, de ilyen különleges célokra termőterületet a forgalomból nem lehet kivonni. Terjeszkedjünk mélységben, takarékoskodjunk. Ezzel a válasszal el vagyunk intézve.

- Kinek a tulajdona a temető? - kérdem.

- Az egyházé.

- Akkor menjenek a püspökhöz.

Nem ismerik, a nevét sem tudják. Az is csak kidobott pénz lenne. Egyik sírásó öklével a levegőbe sújt, és azt mondja: ő kibabrálna a világgal, de ahhoz először meg kellene halnia, amitől isten őrizzen. Ha mégsem őrizné meg: utolsó kívánságaként azt kérné, hogy az állami gazdaság földjén helyezték örök nyugalomra.

- Oda, látod, a cukorrépás kellős közepébe! Ezzel meg-alapítanám az új temetőt.

- Vagy hozzák határozatba, hogy minekünk tilos meghalni! - nevet a presbiter.

- Még az lenne a legjobb.

Ellenvetés nem is egy hangzik el.

Egyik szerint az utolsó kívánság joga nem vonatkozik csak a haldokló kedvenc levesére, vagy ha zenével temetkeznek - ami nálunk nem szokás -, a kedvenc nótájára. Semmiképpen sem a sírhely önkényes megválogatására. Másik szerint ha ez így volna: amilyen bogarasok az emberek, olyan is akadna bizonyára, aki az állomáson vagy az adóhivatalban temettetné el magát. Okosabb tehát, ha az utolsó kívánságainkat a reális lehetőségekhez igazítjuk. Ki-ki húzódjék meg az ükapja mellett, lábtól, fejtől, úgy

melegebb az ágy. Közben megérkezett a gyászmenet, és a temetőbővítés dolgában nem megyünk semmire.

Mint minden mozgalomnak: ennek is – a reformációnak – csak az eleje énekel. A kántor, a pap és a presbitérium. A többi – mivel nem ismeri a szöveget, vagy ha ismeri, valamilyen oknál fogva botfűlűnek tartja magát, egyetértő hallgatással csatlakozik ahhoz, amit az élenjárók fújnak. Amolyan gazdaszerepet játszik: nem énekel, hanem énekeltet az előljárósággal. Ezt a munkát nagyjából adóval, kisebb mértékben megbecsüléssel honorálja. Az ilyenformán átruházott szomorúság és hozsánna – amikor is a lelkesedés kötelező – meglehetősen szűk körben nyomja a vállakat.

Nyikorog a szekér nagyapám koporsójával.

Elöl a tiszteletes népszerű alakja; jobbján a kántor, K. Feri unokaöcsém. Ott látom még apámat, anyám testvérbátyjait meg néhány szomszédunkat. Nagyapám képviselőjében éppen azt éneklik, hogy „megyek síromba, nyugalomba”. Hangjukat a szél szertekapkodja s a szekér mögül, ahol a sokaság hullámzik, nem jön erősítés.

– Az ének általában jobban is mehetne – mondja a presbiter. – Sokan szivaroznak.

A másik hozzáteszi:

– Az egységet ez nem zavarja.

Az anyaszentegyházra is érvényes igazság, miszerint a hallgatás nem okoz gondot, bármily sokan is lennének, akik szertartáskor nem nyitják ki a szájukat. Abból támadna galiba – hangoztatja a presbiter –, ha egyetlen szál tévelygő egészen más dallamba kezdene, katolikusba például („Miserere mei, Deus!”) Vagy ami még rosszabb, szektás hangot ütne meg. Példát is felhoznak: a gyülekezetnek egyik lelkes tagját, aki annak előtte buzgón együtt

énekelt az előljárósággal, ma pedig szombatos, és kitartóan követeli a paptól az elbocsátó levelet. Senki sem számított részéről ilyen fordulatra. Nem az a gyanús tehát, aki hallgat, hanem aki mást mond, mint amit kellene.

Az úton elapadtak a könnyek, a sír látványa azonban újra felbolygatja a lelkeket. Magasra csap az asszonyok sírása, a lapátos emberek pedig gyors, erélyes – szinte dühödtt – mozdulatokkal látnak az elhantoláshoz. Egy-egy marék földet hajítunk a távozó után a mélységbe. A koporsóra omló göröngyök az ismerős, dubogó hangot keltik, ami visszatér majd az álmunkban.

– Elment hát – mondja anyám.

Megfakult a tekintete.

– Nyolcvankét éves volt – mondom vigasztalásképpen. Azután csend lesz, a tömeg gyorsan széjjeloszlik, vissza sem tekintve. Sok a munka. A szekér derekából földre vett és meggyújtott szalma vidáman fellobog, majd hamvába hull és füstölög a szél irányába.

A friss hanton – fejfa, sírkő híján – egy földbe szúrt ágacska jelzi az embert, aki nagyapám volt.

Megyünk torozni túl a hegyen a sógorhoz.

A frissen vakolt s még meszeletlen házban elhelyezkedünk a terített asztaloknál. Az elhunyt emlékére és nyugodalmára erős szilvapálinkát iszunk. A tiszteletes úr rövid asztali imát mond, és nekilátunk a húslevesnek. Az után főtt hús következik burgonyával és paradicsomszósszal. A pálinkásüveg helyére boroskancsó kerül. Újra kocintunk és újra elmormoljuk:

– Isten nyugtassa meg.

A háziak nem tűrik az üres poharat a vendég előtt. Sűrűn kotyog a kancsó, szaporodik a szó, repedezik a gyász hangulata. Indul a jégzajlás. Az első félórában még nagyapám körül csapong a beszéd. Két mellehúsa, cubákja között újra elésoroljuk az erényeit és hibáit. Az utóbbiakat

csak módjával. Történeteket mesélünk róla; sokféle megnyilatkozása most nyeri el igazi értelmét, amidőn már nem szólhat közbe semmilyen ellenvéleménnyel. A szigorú természete miatt egy kicsit mindannyian az uralma alatt éltünk. Ha kibújtunk is a keze alól, utánunk nyúlt az ítéletével. Eszembe jut utolsó beszélgetésünk; végeredményben semmit sem sikerült tisztáznom vele.

Úgy ment el, rosszalló fejszóválással. Ezután már olyan lesz, amilyennek mi látjuk őt. Igazságtalan állapot, de bizonyára velünk is így lesz ez.

- Énekeljünk valamit a tiszteletére - hangzik az indítvány.

A kántor kezdi: „Tebenned bízunk elejítől fogva.” Többen énekelnek, mint a temetőben. A kicsi szobában nincs mód a szerteszóródásra. A konyhába kifelé menet, húsos tállal befelé jövet, anyám is énekel. De csak az indulásnál veszi föl a hangot, mintegy tiszteletadásként; felénél abba hagyja, mert a konyhában is torozók ülnek.

- Mint a szép híves patakra - ugrik át ügyesen K. Feri a második dallamra, majd a harmadikra.

Meghallván az éneket, a másik szobából bejön a sofőr. Bár nem rokon, meglátszik a szemén, hogy megmerült a gyászban. Előreveti a fejét és gyökkint a taktusra. „És te megmaradsz minden időben.” Unitáriusnak vallja magát, de nem gyakorolja a vallást.

- Na most ezt - kezdi illegetni a mutatóujját. - Volt nekem egy szép szeretőm.

- Azt nem lehet - mondja valaki.

- Hogyhogya nem lehet? - csodálkozik az ember. - Már hogyne lehetne. Dejazolyan volt!

- Értse meg, uram, hogy nem lehet!

- Miért nem lehet?

- Mert itt most torozunk. Itt most nem mulatunk - mondja a kántor.

- Akkor minek isszuk a jó bort? - kérdi a sofőr kedves tudatlansággal.

A válasz csak ennyi:

- Az más!

- Kinn az udvaron elénekelhetem? Ha leülök a tornácfára.

- Azt beszélje meg a tornácfával.

Engedélyt nem adnak rá, de nem is tiltják a világi dolgoktól. A sofőr kimegy, később magam is utánanézek. Valóban ott ül a tornácfán, s két szaktárssal éneкли, hogy ha egy nap nem láttuk egymást, négy nap beteg volt.

- Nem haragszik, Berta néni? - fordul anyámhoz. - Odabent a fejések nem hagyták...

- Mindenki a maga baját tudja, fiam.

Azt mondja anyám a szemöldökével, hogy ha már ilyen elegyes a létünk, kétszer is gondolja meg, aki bírónak felcsap.

Odabent kilábaltak már a zsoldáréneklésből, hogy nyakig merüljenek a világ dolgaiba. „Aki alszik, aludjon, aki él, az éljen!”

A kántor félrevon egy kis bizalmas beszélgetésre. Kissé messziről közelítjük meg a tulajdonképpeni mondandóját. Sok csapás érte az életben, bele is őszült idejekorán. De minden jel szerint egyenesbe került. Háza van, felesége az állami gazdaság alkalmazottja, a két gyerek felsőbb iskolába jutott, ő maga fizetések írnok a néptanácsnál. Különböző hiányt nem szenvednek, az egészségére nincsen panasza. Egyetlen dolgot szeretne csupán: hogy fölvegyék a pártba. Mi a véleményem: visszautasítanak-e? Én ezt nem tudhattam, de tovább törjük a fejünk a lehetséges válaszokon. Azt a véleményemet is megkockáztatom, hogy ha a szándéka netán kútba esne, a világ ugyanaz marad körötte: a becsületes munka lehetősége bárhol, a gyerekek elvégzik az iskolát, és az emberek, akik szeretik őt, ugyan-

úgy visszaköszönnek majd.

- Tudom én azt - mondja. - De mégis más a helyzet, ha párttag az ember. Itt legalábbis.

Újabb ellenvetésemre mások is bekapcsolódnak a vitába s mire észrevesszük magunk, lement a nap, lámpát kell gyújtani. A gyászközönség átalakult az élők küzdelmes gyülekezetévé. Kinek-kinek a borospohara mellé egy másik pohár kerül - csordultig telve a mindennapok gondjaival. Isszuk, amíg össze nem roskadunk. A falról nagyapó néz le ránk bölcs megértéssel. Ő már félretette a poharát.

EPILÓGUS

Az esztendővel együtt könyvemnek is a végére értem. Anyám könnyű álmot ígért hozzá. Nem tudom: kinyújthatom-e kezem a felkínált pohár után. Az a különös érzés szorongat most, hogy a hullámok másfelé sodortak, mint amerre evezőimet irányítottam: ezt várták-e vajon az otthoniak? A gondjukban akartam velük osztozni, de minden jel szerint csak a magamét sikerült velük megosztanom.

Megszaporítottam a terhet a vállukon.

Kétféle módon is: lehetséges, hogy amiben a kényszerű feledés útjára léptek, egy pillanatra visszafogtam őket, s a régi sebeikről a kötést leszaggatva, a magaméit bonyáltam be, ami első pillantásra semmiképpen sem méltányos eljárás. Valamiként az is lehetséges, hogy amikor velük együtt énekeltem, csalóka örömet loptam közőlük. Ha igaz a sejtelmem, miszerint a kölcsönös felvidítés végett énekelünk, akkor bizonyos, hogy az ő vidámságuk forrása tisztogatásra szorul.

Szorongó érzésemet csak elmélyíti az a tapasztalatom, hogy bár az írás és az igazság édestestvérek: gyakran mégis külön utakon tévelyegnek. A kimondott szó s az ér-

vényesített igazság között húzódik az ösvény, amelyen az író babért nem szerezhethet.

Nincs hozzá hatalma.

Ezért én most inkább annak örülhetek, aminek az óesztendő utolsó napján anyám is: hogy magától gyúlt meg a tűz a fűtőben. Az este szemünk láttára roskadt hamu alá, s most, hogy odakint majdnem tavaszias szélben táncol a hó, váratlanul sírni kezdett. De mindjárt utána eldúdolt egy egész kis dallamot.

Először azt gondoltam, hogy a macska tanult meg valahol az éjjel énekelni. Ki tudhatja, mi esik meg egy macskával, miután esténkint – teljességgel igazságtalanul, mivel nincs megegyezés rá – kidobják a házból.

Anyám is elsőnek a fűtő alá vetett ámuló pillantást. Majd felkapta hirtelen a füles tűzkarikát, olyan arcot öltött, mint aki menten kitér a református hitéből, csak keresztet vethessen.

– Égi jel – mondta kacagva.

S éppen most, amikor esztendőfordulón mindenki jóra mutató jeleket keres. Éjfélkor kútba, gyűrűbe néznek, az égre néznek, a világ négy sarkára vetik a szemüket. Mikor éjfélre megszólalnak a harangok, s Gergely, az egyetlen vadász, elsüti a puskáját, hogy a jelenlétét igazolja, csoportokba verődnek felgallyaznak a találgatások csupasz ágaira. Mint az időváltozás előszelében borzongó madarak. Mi lesz holnap? A jövő esztendőben és az utána következőkben. A várakozás érzései pedig kézszorításba, vidám hátveregetésbe szökkennek majd; az egyetlen kívánságba, hogy adassék meg jövő ilyenkor is elmondanunk a történetet. Addig élünk, amíg módunkban áll visszafelé tekinteni.

Igaz, hogy ebbe a kívánságba a puszta lét van csak belegöngyölve. De ez a legtöbb, amivel túlélhetjük a legkevesebbet is.

Benne van minden lehetőség; csak innen legyünk a kerítésen, amely nagyapámat elválasztja tőlünk. „Aztán majd nekigyűrűrkölözünk!”

A fiatalok egy kancsó meleg bor köré gyülekezve, ősi játékkal leskelődnek az új esztendőbe; a sűrűfésű szép fogú szeretőt, a gyapjúköteg juhcsordát, a rézpenz nagyobb osztalékot ígér.

Látomásos nap hát ez a mai.

– Bárcsak velünk maradhatnál, hogy pánkót süssünk! – mondja anyám.

Mintha előre látta volna, hogy a következő percben bekopog a néptanács nyargonc-embere a fővárosba szólító telefonüzenettel.

– Én ezt már előre sejtettem! – néz rám anyám mélységes szemrehányással.

Megindultságát rejtve, hirtelen elfordul tőlem, s a hamvából kelt főnix-madarat kezdi növeszteni a leheletével. Száraz gallyat vet oda neki, még beszél is hozzá, hogy hadd hagyja az elmenetelemet.

– Szegény tűz, szegény tűz! Egész éjjel kínlódtál a sűrű hamu alatt. Meg is fulladhattál volna. A kéményhuzat is kivihetett volna. Nesze még egy kis ág! Ettől nagyra nősz. Ha nem jön ez a reggeli szél, most már hideg lennél.

Még jó, hogy ezen kacagni lehet.

Én azt kérdem, éjfélkor elmegy-é aranyos vízért, anyám azt válaszolja, hogy elered a könnye. Jön apám is egy demizson borral, úgy hozza, mint egy cigányprímást, s kérdi:

– Te Berta, hát teveled mi van?

– Az van, hogy megint elmegy.

– Ki megy el?

– Tudod: aki mindig elmegy! – mutat reám.

– Ó, hogy az isten áldja meg, te fiam! – csapja le apám a sapkáját, s a korsót is úgy ülteti le a fenekére, hogy nyek-

ken belé. – Ez a szilveszter is éppen most jön, amikor te elmész. Nem igazság!

Pedig maradni szerettem volna.

Olyannyira visszaszoktam e parányi világba, mint az akváriumba ültetett hal; kicsi hal, korsónyi víz, néhány csillámló kavics, sziklautánzat, tengerutánzat; fönt valahol kétarasznyira, ahol a nagy égnek kell lennie, sárgán világol az óriási nap: egy mogyorónyi villanykörte. S a mozgás benne néhány szép lendület, szinte óceáni, egészen az üvegfalakig, amelyek, miközben azt mímelik, hogy nincsenek, az akadálytalanság látszatával csábítanak örökös újrakezdésre. Ha megtagadnám is azzal, hogy elmegyek, a lehetetlenséget kísérelném meg, miként a hal sem tudja megfosztani magát attól a kevés víztől, amely rabsága, de szabadsága is egyben: az élete.

– Mit hozzak Bukarestből – kérdem apámat, hogy induljak valamiképpen.

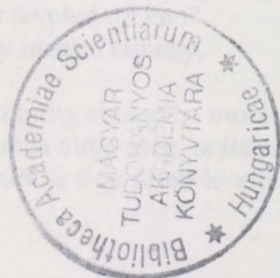
– Semmit, fiam. Levegőt.

– Frisset! – igazodik anyám is a kívánsághoz.

Mintha partra jutott volna az iménti szomorúságából; amolyan törött-szárnyú nevetéssel integet utánam. Apám csak ennyit szól:

– Aztán gyere még...

Ott állnak ketten a fehér rajzásban, vállukat belepi a hó. Vissza-visszanézek, jókedvűen próbálok elmenni, de látom rajtuk: a hangulat nem éppen szilveszteri. Hanem inkább Arany János-i. Néz ki belőlük a lélek, mint toronyból a bakter.

TARTALOM

BIZTATÓ	5
CSALOGATÓ	8
TANULSÁG ÉS ÚJABB ELGONDOLÁS	11
HOLT-TENGER	16
VISSZAPILLANTÁS	16
NYUGTALAN VIZEK	18
JÖN AZ ERDŐ	22
A CSITÁRI HEGYEK ALATT	25
A VIDÁMSÁG BILINCSEI	26
BESZÉLGETÉS LÁMPAOLTÁS ELŐTT	35
ESŐ ÉS CSIZMAGOND	39
LÁTOGATÁS GYÜMÖLCSOLTÓ GERGELYNÉL	44
EGY HALHATATLAN SZÍNPADL ALAKÍTÁS	49
MELYIK VAGY TE, FIAM?	53
EGY KÜLÖNÖS LÁTOGATÓ	59
REGGELI ÚJSÁG	65
VILÁGÍTUNK	68
JÖHETSZ, TÉL!	75
PIROS BÖLCSŐ AZ ÉG PEREMÉN	84
FÉLSZÁRNYÚ ASSZONYOK	96
HÉTKÖZNAPOK A KERESZTFÁN	119
SZEMIRÁMISZ FÜGGŐKERTJEI	148
FECSKEMADÁR, MIKOR LESZ NYÁR?	170
SÓGOR, MAGA EZT NEM ÉRTI!	187
IDŐT VEGYENEK!	198
A SZERENCSE NYOMÁBAN	205
HA ÉN TUDDAM VOLNA, HOGY TE VAGY MÁRIA!	212
CSONKAHETI ÖSSZEGEZÉS	221
MIT IS ÁLMODTUNK?	223
FULTON R6BERT NYOMÁBAN	235
HALÁL! HOL A TE FULLÁNKOD?	240
EPILÓGUS	256

A KIADÁSÉRT FELELŐS
AZ AKADÉMIAI KIADÓ ÉS NYOMDA IGAZGATÓJA
A SZÁMÍTÓGÉPES SZERKESZTÉST A LIBRART KFT. VÉGEZTE
A NYOMDAI MUNKÁLATOKAT
AZ AKADÉMIAI KIADÓ ÉS NYOMDA VÉGEZTE
FELELŐS VEZETŐ: ZÖLD FERENC
BUDAPEST 1996
FELELŐS SZERKESZTŐ: GILICZÉNÉ SZAMÁK ÁGNES
MŰSZAKI SZERKESZTŐ: TŐZSÉR LÁSZLÓ
KIADVÁNYSZÁM: 1/96/32
MEGJELENT 13,37 (A/5) ÍV TERJEDELEMBEN

Ára: 963,- Ft áfáva

ISBN 963-05-7387-3

9 789630 573870